مخزن العلوم

یعنی

حصو

علم طب جو

از

افادات

اعلیٰ حضرت فضائل مآب جناب شاہ آغا صاحب

سرھندی مجددی قدس سرہ

سائز	٢٠ × ٣٠
سال طباعت	١٣٩٥ھ / سن ١٩٧٥ع
تعداد	هڪ هزار
دفعو	پهريون
مقام طباعت	انجمن پريس ڪراچي
قيمت	

ملڻ جا هنڌ

١ مولوي نور احمد سومرو بنگلو نمبر ١٦٣ گارڊن ويسٽ ڪراچي نمبر ٣
٢ 〃 〃 〃 پوسٽ ڏيهات تعلقو ڪنڊيارو ضلع نوابشاهه سنڌ
٣ جناب فضيلت مآب قاري عبدالرحمٰن صاحب مدرس مدرسه مجدديه ميمڻ محلو ٺٽو سنڌ
٤ جناب فضيلت مآب مولوي غلام رسول صاحب مدرس مدرسه ڪنري ديهن والا پوسٽ ڪنڊلا اسٽيشن تعلقو عمرڪوٽ ضلع ٿرپارڪر سنڌ.
٥ جناب فضيلت مآب ماما ولي محمد صاحب سومرو ڪوارٽر نمبر ٦-اي بيراج ڪالوني حيدرآباد سنڌ

پيش لفظ

بسم الله الرحمٰن الرحيم

"اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ كَفٰى وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰى"

اما بعد ناظرين ڪرام اڳيان عرض آهي تہ گذريل سال محرم الحرام ١٣٩٢ھ ۾ حضرت صاحب مرحوم، غلام راقم الحروف کي پنهنجن ڪتابن لکڻ بابت ڀريائين ڏاڍي تنبيه ڪري پوءِ فرمايائون تہ "جڏهن ڪتاب الانوار الاحمد ٻہ حصو ٻيو لکي پوءِ منهنجا ڪتاب لک" مخزن العلوم حصو علم تعويذات ۽ علم طب جي حصي کي گڏي لکڻ ۾ چيائون جواب شاد فرمايائون تہ ان وقت حڪم ڪيائون تہ اهي نہ ڏيج، منهنجي ڪتابن مسودن مان مخزن العلوم حصہ علم تعويذات ۽ طب جو هٿ ڪري پاڻ سان کڻي وڃ ان ڏينهن موت جي طرح گھر لاڪي، مگر حصو علم تعويذات جو هٿ نہ آيو. آخر عصر نماز کان پوءِ سندن حضور ۾ عرض ڪيو ويو، پاڻ فرمايائون تہ "اهو ڪتاب مولوي صاحب محمود احمد اُن کان صاف لکرائي تيار ڪرائي ڇڏيو ويو هو، خبر نہ آهي ڪيڏانهن ويو خير هاڻي وڃ جڏهن ڪتاب هٿ آيو تہ موڪليندا سين"

مهيني کان پوءِ ڇنڇر ٧ اپريل سنہ ١٩٧٣ مطابق ٢٥ صفر المظفر سنہ ١٣٩٣ حضرت صاحب مرحوم جن جي حبيب سان جيڪڏهن جي سفر ۾ ايڪسيڊنٽ جي (حادثي) وحشتناڪ خبر پهتي، ان وقت غلام ۽ برخوردار حاجي غلام مصطفيٰ سلمہ، حيدرآباد ۾ هئاسون. پاڻ ان وقت جامشورو اسپتال داخل هوا. ڪيترا ايمان نثار عاشق سچا مريد پري پري کان اسپتال ۾ پهچي چڪا هوا. غلام اسپتال ۾ حاضري ڀري زياده گستاخي جي جرأت نہ ڪري سگھيو. ٻئي ڏينهن واپس ڪراچي پهتو.

٣ ربيع الاول سنہ ١٣٩٣ مطابق ٧ اپريل سنہ ١٩٧٣ ڇنڇر تي ٻئي ڏينهن صبح جو ساڍي ڇهين بجي سندن وصال بہ بارگاهہ ذوالجلال ٿيو. ۽ ٥ بجي صبح جو جڏهن سندن انتقال پر ملال جي خبر پهتي تہ في الحال جو ٽري ويا، سواءِ صبر ۽ رضا بہ قضا جي ڪو چارو نظر نہ آيو. هڪ بجي منجهند جو درگاهہ شريف تي پهتاسون. ظهر نماز بعد جنازہ جي نماز ٿي. تقريبًا ٥ بجي شام جو مقبرہ شريف تي پهتاسون، مغرب نماز کان پوءِ تدفين جي ڪم کان فارغ ٿياسين، رات جو واپس درگاهہ شريف پهتاسون. ڪي ڏينهن پريشاني ۾ گذريا. جو عالم رهيو، اڃا حضرت صاحب مرحوم جو مڪتوب شريف جناب اخوي خان صاحب غلام رسول

مرحوم جي وفات بعد اعلام جي ناپي لکيل نظر هيٺ اچي ويو، جنهن ۾ صحيح طريقي جي هدايت لکڻ فرمائي هوائون. صبر ۽ تحمل جي هدايت بابت سندن ئي عجيب مضمون تبرڪ طور لکان ٿو.

"هن غم ۽ مصيبت جو علاج بغير صبر ۽ رضا بقضا جي ٻيو ڪونه آهي جيترو غم والم ڪبو اوترو غم والم زياده ٿيندو ويندو، تنهنڪري سڀني عزيزن وقريبن کي صبر ۽ رضا بقضا جي تلقين ڪريو. شال او سبحانه وتعالى سڀني پسماندن کي توفيق تحمل ۽ صبر جي بخشي

عرفي اگر بگريه ميسر شدے وصال صد سال مي توان به تمنا گريستن

پس هن مضمون ۾ سڀ شرط بيقراري وآزاري جي ڪيفيت ختم ٿي وڃي ٿي ۽ حقيقت ظاهر ٿي ٿي هائي، رڳو رڙ ۽ واهين ڪرڻ سان سندن قرب ۽ وصال حاصل نه ٿيندو بلڪ سندن تصنيفات ۽ تاليفات کي عام ڪرڻ ۽ سندن عادات ۽ اخلاق کان خلق کي آگاهه ڪرڻ باعث قرب جو آهي ان سلسلي ۾ هن رسالي جي شايع ڪرڻ جو بخاص اهم مقصد آهي

تازو ويجهڙائي ۾ هن جي ڇپائي ۾ راقم الحروف درگاهه شريف ٽنب وسائينداد ويو هو حضرت صاحب قبله آغا غلام علي جان مد ظله العالي ۽ حضرت صاحبزاده آغا عبدالحميد جان دام مجده جي خدمت ۾ حضرت صاحب مرحوم جي مٿي ذڪر ڪيل ارشاد جو عرض ڪيو ويو، پاڻ اجازت ڏنائون علم تعويذات جي حصي جي گولا جي گهڻي ڪوشش ڪئي وئي مگر هٿ نه آيو. "ما لا يدرک کله لا يترک کله" يعني جا شيءِ پوري حاصل نه ٿي سگهي ته ان کي صفا نه ڇڏبو. جيتري قدر حاصل ٿئي غنيمت آهي ان لحاظ سان رڳو علم طب جي هن حصي کي شايع ڪرڻ به غنيمت آهي، هن کان پوءِ انشاء الله تعالى حصو علم تصوف ۽ علم حديث کي شايع ڪيو ويندو. جيڪڏهن علم تعويذات جو حصو هٿ اچي ويو ته حصا گڏ ڇپرايا ويندا.

ڇاپي ڳهر جي نذر راقم الحروف مخزن العلوم جهڙو علم ادب، علم قرآت، علم فقه ۽ احسن الوسائل في تحقيق المسائل اڳيئي لکي ڇپرايا آهن، جن ۾ حضرت صاحب مرحوم جو تعارف نه ڪيو ويو آهي درحقيقت سندن حياتي مبارڪ جو تعارف لکڻ جي ڪا ضرورت ئي نه هئي، ڇو ته جو شخص سندن زيارت کان مشرف ٿيو ٿي، سندن صورت ۽ سيرت مبارڪ ڏسي تعارف کان فيضياب ٿيو ٿي. مگر هن وقت بالڪل مختصر توري عبارت ۾ تعارف لکڻ مناسب آهي، جو هن ڪتاب جي شروع ۾ مصنف جي سوانح حيات يا مجمل تعارف لکيو ويندو آهي.

حضرت صاحب جن حقيقت ۾ پنهنجي پاڻ سوانح حيات لکي ويا آهن، تنهن ڪري اُن جي زماني کان وٺي

تربيت ۽ تعليم جو بيان پنهنجي تصنيفات ۾ پوري طرح لکيو اٿن. راحت المخلصين سندن ڪتاب ۾ مفصل ۽ مؤنس المخلصين فارسي ۾ مختصر ذڪر آهي.

نالو ۽ نسب مبارڪ

سندن اصل نالو مبارڪ بمصداق حديث شريف "اَحَبُّ الْاَسْمَاءِ اِلَى اللّٰهِ تَعَالٰى عَبْدُ اللّٰهِ وَعَبْدُ الرَّحْمٰنِ" "اشرف الاسماء عبد الله آهي". سندن خاندان ۾ افغانستاني رواج موجب پيار ۾ پيل نالو شاهه آغا آهي. سندن خاندان جي دستور موجب اهڙا پيار وارا نالا رکيا ويندا آهن جيئن شير ين جان، شير آغا ۽ گل آغا اهڙي طرح سندن هي نالو مبارڪ (شاهه آغا) مشهور ۽ معروف ٿيو.

نسب شريف ۾ پاڻ مجددي، فاروقي آهن. ٻارهين پشت ۾ سندن نسب جو سلسلو حضرت امام رباني مجدد الف ثاني قدس سره سان ملي ٿو.

جيئن ته پاڻ خلف رشيد حضرت خواجه محمد حسن جان بن حضرت سراج الاوليا خواجه عبد الرحمٰن بن حضرت شاهه عبد القيوم جان بن حضرت شاهه فضل الله جان (صاحب عمدة المقامات) بن حضرت شاهه غلام نبي بن حضرت شاهه غلام حسن بن حضرت شاهه غلام محمد بن حضرت شاهه غلام محمد معصوم ثاني بن حضرت خواجه محمد اسماعيل بن حضرت خواجه صبغة الله بن حضرت عروة الوثقى خواجه محمد معصوم بن حضرت امام رباني مجدد الف ثاني قدس الله تعالىٰ اسرارهم الاڪبر جا.

حضرت امام رباني مجدد الف ثاني قدس سره جي نسب شريف جو سلسلو ۲۸ واسطن سان امير المؤمنين خليفه ثاني ناطق بالصدق والصواب سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله تعالىٰ عنه سان ملي ٿو جنهن جو تفصيل ڪتابن ۾ موجود آهي. اختصار سبب هت بيان ڪري نٿو سگهجي.

حضرت صاحبجن جي والد بزرگوار ۽ ڏاڏي جي مزار شريف گنجهه شريف جن جي عمارت دسي ملوڪ شاهه يعني ٽکر ڪان اتر طرف ٻن ميلن تي آهي. حيدرآباد کان اٺ ڪوهه ڏکڻ طرف آهي. رڳو قرب ته ڏاڏن جون مزارون قنڌهار شهر ۾ آهن. بن ڏاڏن جون مزارون پشاور چارڌڙي ڪابلي گيٽ جي ڀر آهن پڙڏاڏن جون مزارون دار الارشاد سرهند شريف ۾ آهن.

سندن ولادت تعليم و تربيت

حضرت صاحبجن جي ولادت ۲۰ ماهه جمادي الاولىٰ ۱۳۳۳ھ ٽکڙ ۾ ٿي آهي. جناب سيف الرحمٰن عشقي ڀتي ڊڪ دري قصيده ۾ سندن تاريخ ولادت جي هنن لفظن مان ڪڍي آهي "نجم برج فضل وڪمال" ننڍپڻ کان وٺي ٿورن سالن تائين پنهنجي ڏاڏي بزرگوار حضرت سراج الاوليا خواجه عبد الرحمٰن قدس سره جي تربيت هيٺ رهيا، پاڻ پنهنجي ڪتاب مؤنس المخلصين ۾ لکيو اٿن ته

موتي پنهنجو ڏاڏو عيد ڏينهن پنهنجي ولي ۾ سمهاريندا هوا. سبھ ڪي ۽ اٿڻ وقت پنهنجي

مٿان ماٺوري دعائون ڪندا هوا.

سراحت المخلصين ۾ لکن ٿا ته: جڏهن منهنجي عمر ڏهن سالن جي ٿي ۽ فارسي ڪتاب پڙهي پورا ڪيم تڏهن مونکي عربي پڙهائڻ ويهاريائون. عربي جو پهريون سبق مونکي منهنجي ڏاڏي حضرت خواجه عبدالرحمن ڏنو ۽ ڪتاب صرف بهائي جو شروع ڪرايائون

بدان أسعدك الله تعالى في الدارين كلمات لغت عرب بر سه قسم است اسم است وفعل است وحرف است.[له] شال خداوند تعاليٰ اها دعا سندن منهنجي حق ۾ قبول فرمائي. انتهى الخ

سندن ڏاڏي بزرگوار جي اها دعا پهرين سبق ڏيڻ سان اجابت هيٺ اچي وئي، جو خداوند تعاليٰ کين سعادت دارين (ٻنهي جهانن جي ڀلائي) جو ڏو شرف عطا فرمايو، جو اهڙي سعادت ۽ صلاحيت ۾ اها جو هن زماني ۾ تقويٰ، تحمل، بردباري، سخاوت، علميت ۽ ٻين فضيلتن ۾ پنهنجي زماني وارن کان ممتاز هوا

اين سعادت بزور بازو نيست   تا نه بخشد خداي بخشنده

پاڻ مولوي صاحب عبدالقيوم ٻکيل پوري، مولوي صاحب لعل محمد متعلوي مٽيارين وارو ۽ مولوي خير محمد منگي ناگڙي شاه وارو، مولوي صاحب خير محمد پاٽائي سابق قاضي القضاة رياست لسٻيلو ۽ مخدوم حسن الله پاٽائي وٽ عجم تعليم حاصل فرمائي ۽ پڇاڙي واري تعليم مولوي صاحب خير محمد منگي وٽ حاصل ڪيائون.

سندن علمي ملڪو

حضرت صاحبن کي خداوند تعاليٰ وڏي قدرتي علمي عطا فرمائي هئي، علم معقول ۽ منقول ۾ کين وڏو ڪمال حاصل هو، خصوصاً ادب، لغت، شعر شاعري، طب، تصوف، حديث، تفسير فقه ۽ ميراث جي علمن ۾ وڏي دسترس حاصل هون.

پاڻ فرمائيندا هوا ته اسان جڏهن ملا عبدالغفور حاشيه شرح ملا جامي پڙهندا هواسين ان وقت علمي ذوق اهڙي قدر هو، جو حاشيه مولانا عبدالحکيم سيالڪوٽي جي عبارتن ۽ مولانا نور محمد مدقق جي تنقيد جا جواب عربي ۾ لکي پنهنجي استاد صاحب کي ڏيکاريندا هواسون جي استاد صاحب ڏسي ڏاڍو خوش ٿيندو هو — حضرت صاحبن جا والد بزرگوار، صاحب العرفان حضرت خواجه محمد حسن جان قدس سره پنهنجي ڪتاب انساب الافغانيه ۾ سندن تعليم بابت هن طرح اشارو فرمايو آهي

ودرسن هفده سالگي از علوم مروجه معقول ومنقول فارغ التحصيل شده از استعداد نيک در عربيت

له صرف بهائي عربي گرامر جو پهريون ڪتاب علم صرف ۾ آهي پڙهائيندا هوا شروعات ۾ عبارت آهي ترجمو آهي، جاڻ شال توکي نيڪ بخت ڪري الله تعاليٰ ٻنهي جهانن ۾. عربي ٻولي جا ڪلما ٽي قسم آهن. اسم ۽ فعل ۽ حرف آهي. مطلب ته ٻاڻي آهن

بهم رسائيندو. وفقه الله لما يحب و يرضىٰ ته

تصنيفات وتاليفات

علمي پايه جي سندن تصنيفات و تاليفات ڏاڍو دليل آهي - پاڻ گهڻا رسالا ۽ ڪتاب مختلف فنون ۾ لکيا اٿن - جن جو تفصيل راقم الحروف کي معلوم نه آهي - ڪي شايع ٿيا آهن ڪي اڃا تائين مسودہ جي صورت ۾ آهن، شايع ٿيل ڪتابن مان جيڪي راقم الحروف کي يادگيري ۾ آهن سي هي آهن:- انتخاب مڪتوبات شريف حضرت امام رباني مجدد الف ثاني - يعني مڪتوبات شريف مان هر هڪ مڪتوب کي اختصار سان بابن ۾ مرتب ڪيو اٿن - مثلاً باب اول عقائد اهل السنة والجماعة ۾ باب ٻيو مسائل فقهي ۾ باب ٽيون حقائق و معارف ۾ باب چوٿون هدايتن ۽ نصيحتن ۾ - ان بعد مڪتوبات يعني جاليه مڪتوب شريف سوالن ۽ سبب شاگردن جي پڙهائڻ ۽ ياد ڪرائڻ جي سهولت لاءِ گڏ ڪيا اٿن - مونس المخلصين فارسي ۾ تفصيل سان پنهنجي والد شريف جي سوانح حيات لکي اٿن - حفظ حديث فارسي ۾ - حديث جي متن جي ترڪيب ۾ لکيل آهي - برگ سبز يعني لغت جي فائدن ۾ فارسي ۾ رسالو لکيو اٿن - هداية الحج سنڌي ۾ حج جي مسئلن ۾ بي نظير ڪتاب آهي، راحة القلوب سنڌي، هي ڪتاب عجيب و غريب آهي، مقبول عام آهي روحاني ۽ جسماني علاج جو فتح مجس بيان آهي، ڪتاب جو پهريون عنوان هي آهي - باب پهريون غمن جو علاج اعتقادي ۽ لحاظ ۾ عقلن سان - ٻيو عنوان، غمن جو علاج حسن ظن سان ٽيون عنوان غمن جو علاج صبر ۽ توڪل ڪرڻ سان .... راحت المخلصين سنڌي ۾، جنهن ۾ پنهنجي سنڌي ترائي جي بزرگن جا احوال تربيت ۽ تعليم وعظ ۽ نصيحت علمي ذوق ۽ شوق جو بيان لکيو اٿن - الاثر شرح قصيده بانت سعاد قصيده بانت سعاد جو سنڌي زبان ۾ مختصر شرح ۽ حل ترڪيب لکيل آهي - گلدسته ابيات، اردو، فارسي عربي ۽ پشتو، سنڌي ۾ شعر جيڪي ڪين ياد هوا سي ڪتاب جي صورت ۾ ترتيب ڏئي ڇپرايا آهن، احسن الوسائل في تحقيق المسائل، هن رسالي ۾ مختلف مسئلن ۽ سوالن جا جواب لکي ڇپرايا آهن، مخزن العلوم حصو پهريون جو، حصو علم قرآن جو، حصو علم فقه جو .... هن ڪتابن کي ته بالڪل ناياب ڪري ڇڏيو آهن، مثلاً، راحة القلوب، هداية الحج ۽ راحة المخلصين -

ڇاڪاڻ ته گهر جي ته حضرت صاحب جن جوانيءَ کان وٺي پنهنجي خرچ سان ڪتاب ڇپرائي خيرات تقسيم فرمائيندا هوا، جنهن سندن ۽ الله شريف حضرت صاحب ولادت مرحوم جو دستور هو

(١) آندل اڳين صفحي تان، حضرت سراج الاولياء جي زبان مبارڪ مان نڪتل دعا ۽ جملا بعد ۾ حضرت صاحب جي حق ۾ قبول پئجي ويو. خدا تعاليٰ ڪين بنهي جهانن جي نيڪ بختي جي لائق ۽ دولت عطا فرمائي

ٻئي ترجمو: ستر هين سالن جي عمر ۾ مروجه علمن معقول ۽ منقول کان فارغ التحصيل ٿي ٻاڪو عربي ۾ سٺي لياقت ۾ پهچا لو ٢ هي الله تعاليٰ ڪيس پنهنجي پسند ڪيل ۽ محبت ڪيل ڪم جي توفيق عطا فرمائي

مفت راڄ ۾ ڏيکت – مفت واري شيءِ جو قدر گهٽ ٿو ٿئي. آخر عمر ۾ حضرت صاحبن غلام راقم الحروف کي ارشاد فرمايائون ته "مون پنهنجي خرچ سان ڪتاب ڇپرايا آهن، منهنجي طبيعت محجوب آهي، اوهين ڪنهن کان پيسو پائي نه ٿو گهران جنهنڪري پڙهيل اڻ پڙهيل ماڻهو مفت وٺيو وڃن ۽ ڪتاب خلاص ٿيو وڃن ان ڪري توهان ڪتاب ڇپرائي قيمت سان ڏيو ته ڪتاب جو قدر ٿئي." سندن حڪم جي تعميل بجاءِ آڻي، راقم الحروف ٻه ٽي رسالا "احسن الوسائل في تحقيق المسائل"، مخزن العلوم حصو علم فقه، علم قرأت ۽ علم ادب جو ڪي ڇپايا آهن ۽ انهن جي بالڪل ٿوري قيمت رکي آهي، پر عجب ته اهي نه اهڙا ماڻهو نصيبن آثار علم ۽ عقل ۾ سرشار، جن انهن قيمت جو خيال پيا ڪن ۽ سمجهن پيا ته هي ڪتاب مفت ملڻ وارا آهن تنهن ڪري ڇڏيو ٿا وڃن —— سندن اڻ ڇپيل مسودا قلمي ڪتابن جي صورت ۾ ته بالڪل گهڻا آهن، شال خداوند تعالى ڪو اهڙو مؤمن مخلص پيدا ڪري ۽ انکي توفيق عطا ڪري جو سندن سيني مسودن کي گوشئه گمنامي کان ٻاهر آڻي پنهنجي جهانن جي سعادت حاصل ڪري.

شرح ڪافيه عربي حضرت صاحبزاده آغا محمد سعيد جان مد ظله جي طالب العلمي جي زماني ۾ تصنيف فرمايو اٿن ڪافيه جي آسان ڪرڻ لاءِ ڪافي آهي. طب ۾ تعريف الامراض ۽ تفريق الامراض رسالا لکي فرمايا اٿن – هنن ٻن رسالن مان هڪ عربي ۽ ٻيو فارسي ۾ لکيل آهي. حضرت امام ابوحنيفه رحمة الله عليه جي سوانح حيات سنڌي ۾ لکي فرمايو اٿن. ٻيون به ڪيتريون تحريرون مختلف مسائل جي جواب ۾ لکيون اٿن. جنهن جي تفصيل کان راقم الحروف جو قلم عاجز آهي.

سندن هڪ علمي مڪتوب شريف

رسالا "توحيد وجودي و شهودي" جي شرح ۾ حضرت صاحبن ممتنع الوجود کي وجود جو قسم بيان فرمايو آهي ان تي حضرت مولانا مولوي غلام رسول صاحب عباسي رحمة الله عليه پيرڙي چانڊيه وارن سندن خدمت ۾ اعتراض پيش ڪيو ته ممتنع الوجود ته شريڪ الباري جو خارج ۾ موجود ڪونهي، پوءِ هن عدم کي اڌهان وجود جو قسم ڪيئن بيان فرمايو آهي ان اعتراض جي جواب ۾ حضرت صاحبن مختصر مڪتوب شريف سنڌي ۾ سوني نموني سان لکيو آهي، جو ناظرين اڳيان پيش ڪيان ٿو —— نحمده ونصلي ونسلم

لذت شناس علوم شريعت وطريقت مولانا مولوي غلام رسول صاحب حفظه سبحانه وتعالى ورقاه

وعلى مدارج القرب والاتقان رقاه —— اما بعد

حال خود را پيش جانان سربسر خواهم نوشت ‖ مختصر از مختصر از مختصر خواهم نوشت

پهريون اعتراض جي آهي ته شريڪ باري تعالى جو آهي ئي ڪونه پوءِ اڌهان ڪيئن هن کي قسم وجود جو ڪري لکيو آهي

ٻيو جواب ۾ عرض ته هي قاعدو بلاغت ۽ فصاحت جو آهي ته جهڙو سوال هوندو آهي اهڙي مطابق جواب ڏبو آهي ۽ انهن الفاظن ۾ هن کي رد ڪيو آهي جيڪي الفاظ هو استعمال ڪري رهيو آهي تنهنجو مثال مطول ۽ مختصر ۾ هي قول شاعر جو ڏنل آهي -

قالوا و ما تبغي نجد لك طبخة — قلت اطبخوا لي جُبَّةً و قميصًا

(هنن مون کان پڇيو ته ڇا کائيندين ته ڏي پچائي تو کي ڏيون) شاعر کي سيءُ لڳو هو ۽ ڪانڌ هئي ڇپائين، مون چيو، مون کي جبو ۽ قميص رڌي ڏيو مون کي پورو پلاءِ ڪيو ڪپي حالانڪ جبو ۽ قميص رڌڻ جي شيءِ نه آهي سبڻ جي شيءِ آهي پر جڏهن هنن سوال رڌڻ پچائڻ جو ڪيو هو ته هن جواب ۾ انهن لفظن ۾ ڏنو ويو انهي کي صنعت مشاڪلت جي ڇٻيو آهي -

ٽيون ته عالمن وجود جا پنج قسم بيان ڪيا آهن - وجود خارجي، وجود ذهني، وجود خيالي وجود لفظي ۽ وجود فرضي - وجود خارجي بيشڪ محال ممنوع آهي باقي وجود خيالي يا فرضي ته مشرڪن تسليم ڪيو آهي ۽ پنهنجن بتن کي شريڪ باري تعالى جو ناهيو اٿن تنهن ڪري اهو وجود فرضي هنن جو رد ڪيو ويو آهي ۽ وجود فرضي کي وجود چوڻ ته قرآن شريف مان ثابت آهي - ڪما قال سبحانه و تعالى لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا - انهي خبر ڪان جي موجود جو لفظ محذوف آهي يعني بالفرض والتقدير بيا الله موجود هجن ها ته هيئن ٿئي ها

چوٿون ته اها تعريف وجود جي منطقي نه آهي جا جامع و مانع هجي، مشتمل جنس ۽ فصل تي هجي جيئن انسان جي تعريف منطقين "حيوان ناطق" سان ڪئي آهي ۽ انهي کي حد تام چيو وڃي ٿو حالانڪ انهي کي حد تام چوڻ بد امام غزالي رد ڪيو آهي - هي وجود جي تقسيم فقط عرفي ۽ اصطلاحي معنى سان آهي جيئن تمام ڪتب لغت جا لفظي معنى ڪندا آهن ۽ منطقي شرائط تعريف جا ان ۾ ملحوظ نه رکندا آهن اسان ڪڏهن اها دعوى ڪئي آهي ته هي تعريف يا تقسيم منطقي معنى سان آهي-

باقي بيا اعتراض اوهان جا اصحاب وجودي تي قائم ڪيل آهن انهن جي جواب لاءِ آئون تيار نه آهيان ڇو ته آئون پاڻ توحيد شهودي جو قائل آهيان جنهن ته اسان جي پيشوا حضرت مجدد ان کي تسليم ڪيو آهي، جيڪي توحيد وجودي جا قائل هجن اهي جواب ڏيڻ لاءِ تيار آهن -

هي خط اجا پورو نه ٿيو آهي، مگر اڄ اسان کي سجاول طرف هڪ مخلص دوست جي شادي جي دعوت تي وڃڻو آهي تنهن ڪري انهي ختم ٿا ڪريون زياده درد جي وقت فرصت تي ڪم ڪيو ويو - آسوده شبي بايد و خوش مهتابي تا با تو حڪايت ڪنم از هر بابي - فقط والسلام ـ لـه

ــ بجاتري عمر مبارڪ ۾ وڏي محنت سان تاريخ مهڪ ڪتاب سنڌي ۾ ترتيب فرمايو اٿن جنهن ۾ حروف تهجي جي حساب سان هرهڪ بزرگ جا احوال لکيا آهن، خصوصا سنڌ جي بزرگن جا احوال لکڻ فرمايو اٿن ان ڪتاب جي مقدمه ۾ "تواريخي غلطيون" جي عنوان سان عجيب و غريب تحقيق فرمائي اٿن.

شڪر ۽ توڪل :- پاڻ هر حال ۾ شاڪر ۽ متوڪل رهندا هوا. ڪڏهن به دنيا جي پريشاني ۽ انتظار جو اظهار نه فرمايائون هر وقت مطمئن ۽ پاسڪون رهندا هوا. سدائين ياد خدا يعني ذڪر الٰهي ۾ مشغول هوندا هوا.

ڪارساز ما بساز ڪار ما　　　　فڪر ما در ڪار ما آزار ما

يعني اسان جو ڪارساز (الله جل وعلا) اسان جي ڪم ناهڻ لاءِ ڪافي آهي، اسان جي ڪم ۾ اسان جو فڪر اسان لاءِ آزار آهي.

ــ صدر ايوب خان جي دور حڪومت ۾ نوٽن جمع ڪرڻ جو سرڪاري حڪم نڪتو هو ته: - جنهن وٽ جيترا پئسا هجن ته بئنڪ ۾ جمع ڪرائي رسيد وٺي ڇڏين، ته پوءِ ڏينهن جي مدي ۾ جيڪڏهن ڪنهن پئسا جمع نه ڪرايا ته اهي نوٽ منسوخ ۽ بي قيمت ٿي ويندا. ان وقت سنڌ ۾ ڪجهه پئسا هٿ تي ۾ رکيل هوا (هر هنڌ پوري پاڪستان ۾ اهو اطلاع پهچي ويو) پاڻ ان وقت شيخ مانڊ لاڪوئيٽا بلوچستان کان ٻجوٽي جون چاٻيون پارسل ذريعي موڪلي فرمايائون. سنڌ ۾ حڪم موجب ٻجوٽي مان سڀ پئسا ڪڍي جمع ڪرايا ويا ۽ رسيد ورتي وئي. انهن ڏينهن ۾ هر ڪنهن پئسي وارو پريشان هو ۽ ڪيترن کي فڪر لڳو رهندو هو ته پئسا ملندا يا نه، جو ته عام افواه هو اهو ته جمع ڪيل پئسا سرڪار ڪجهه ڏينهن لاءِ ٻڌي...

له ڳنڍين صفحه تان آندل، جناب حضرت مولوي صاحب مرحوم جي تحرير ڳهڻي آهي تون لکي غرضي اٺين ايالهيه
بسم الله الرحمٰن الرحيم . قال العارف الڪامل البجادي دام ظله وجود بحق اشياء بر سه قسم تقسيم ڪرده اند -
اقول :- وجود دو قسم هست واجب و ممڪن ممتنع از اقسام وجود نيست بلڪه از اقسام عدم هست لوجوب صدق المقسم على الاقسام بالمواطاة ولا يصدق الوجود على الممتنع - قال پس همه اوست مي گويند - اقول قول ايشان همه اوست را منشا ديگر هست ڪه حضرت ابن العربي تشريح ڪرده و ضعف وجود مادي ڪما سيأتي توضيحه قال بر آنها هيچ اعتراضي نيست - اقول مقتضاي ابن العربي گويد ڪه عالم ظلال و عڪوس اعيان ثابته و صور علميه هست و صور علميه عين ذات اند لاتحاد الذات والصفات عنده حقيقت اعيان ثابته هست و اين خود ظل هست ڪه در تجلي اعتبار زائد شده در خارج - پس ظل را بر اصل حمل مي ڪند و همه اوست مي گويد چونڪه در خارج تمايز ندارند و مي گويند ڪه پيل تم، تو راه تم، تجلي تم - حقيقتا مسلڪ ايشان صحيح نيست لا متناع حمل الظل على الاصل - بر مسلڪ ايشان همه اوست مي بايد گفت نه اوست شايد حمل او شان بر سبيل تسامح و تجوز باشد يا به سبب اشتباه ظل به اصل از سڪر و غلبه محبت در بر بيني بر حقيقت - پس اعتراض تا تم هست و چونڪه وجود يان عالم را ظلال صفات مي گويند و صفات منشا مغير هست در هيچ چيز فرقه را تسليم مي ڪنند وهو خلاف الواقع و خلاف النصوص - قال بسياري از مشائخ و صوفيه ڪرام ازين طائفه هستند - اقول مشائخ را سڪر لاحق شده و اشڪال ي محض در دين به قصد در عبادة و بندگي مشتغل بودند و اين عڪس را در تخيل متمايز هست مخالف مي دانستند لڪونه بصنع الله تعالى از غلبه محبت افهام ايشان معطل شده فلا يجوز تقليدهم لڪون مسلڪهم غير صحيح فالاعتراض قائم عليهم - قال توحيد ايشان اقوى و اڪمل باشد - اقول - توحيد ايشان اضعف و انقص هست زيرا ڪه تشريڪ وجود نزد ايشان اگرچه نيست لڪن غير وجود را وجود يافته اند و نقائص را ڪمالات دانسته اند وهو خلاف التوحيد والادب - الخ ــ حضرت مولانا صاحب جن هن تحرير کان پوءِ حضرت صاحب جن جي باقي صفحه ١١

۾ رکني ۽ ڪجھ واپس ڏيندي. ماڻهن جي گھڻي تعداد پيسو نه ڏنو. سيڪڙن جا هٿ خالي ٿي ويا حاصل ڪلام سنڌ ۾ پئسن جمع ڪرائڻ بعد غلام عرض ڪيو ته مهاوا ڪين انتظار ڪيو جي جوابي هڪ مڪتوب گرامي موڪليائون جنهن مان سنڌ سڳون ۽ توڪل جو عجيب مثال معلوم ٿئي ٿو. اهو مڪتوب شريف بعينه ناظرين اڳيان پيش ڪيان ٿو.

۲۱ ربيع الآخر ۱۳۹۱ھ نحمده ونصلي

ديباچهٔ ڪتاب محبت و اخلاص مولوي نور احمد صاحب لعافيت باد

بعد السلام عليڪم ۽ دعائن جي توهانجو خط پهتو ۽ عرض ڪرايي وارو جو ڪمو وقت سر انجام نه ڪرڻ جو احوال معلوم ڪري خوش ٿيا سين ڇاڪاڻ ته اهيو تنهن کان موڪليل رسيد ۽ مجموعي جون ڪاپيون برابر پهتيون خاطر جمع رکندا. هو توهان خيال ڪيو ته توهان جي ڪري سائين کي غم ۽ ڏک ٿيو هوندو. اسانجو يقين ۽ ايمان خدا تعالى تي محڪم آهي، آغا يعني خان اسان کان مال ۽ دولت ڦري سگهي ٿو مگر ايمان ۽ يقين ڦري نٿو سگهي. اسانجي مريدن جو خيرخواهي ته اسانکي ڪا پرواه ڪانه آهي. اهو خدا تعالى جنهن اڳي اسانکي ڏنو هو هاڻي به اهو ڏيڻ وارو آهي. فقط والسلام. قلم تازو منهنجو خيال آهي ته هاڻي ڪتاب تعويذن جو شروع ڪريو جو هاڻي مڪمل ٿي ويو آهي ۽ اميد آهي ته اڳي وڪري مان وري بيا حصا مخزن العلوم جا ڇپايا ويندا. عبد الفقير شاه آغا عفي عنه.

آندل اڳين صفحن ۾ خدمت ۾ هڪ خط شريف لکي موڪليو جو سند ۾ محبت ۽ اخلاص تي شاهد آهي بعينه ناظرين اڳيان پيش ڪيان ٿو. بخدمت حضور جامع المعارف حضرت شاه آغا افاض الله فيضه

بعد ادائی تسلیمات معروض باد عرض که حقیر ناچیز بدت العمر در محبت اولیاء کرام و ادب اوشان ماننده بهت خصوصاً در محبت اولاد امام ربانی قدس سره. به آنحضرت پس غائبانه عقیدت و محبت وازبهت وجود مسعود حضور را رحمت الٰہی می دانم و امید باجی دارم. قول مبارک حضرت جد ایشان که بوقت رحلت فرموده بودند که از خدا امید بهت دوحق ایشان یاد دارم. به والد مبارک ایشان عقیده بسیار داشتم و بزیارت مشرف می شدم چه مجال که بر کلام مبارک حضور اعتراض آرم یا بمناظره کلام رسانم. محبی عبدالله را این حقیر مشوره داده که درین وقت صاحب عرفان و شریعت حضرت شاه آغا بهت دامن او گیرد و صحبت اوشان غنیمت شمار الحال هم از ترتیم این کلمات بیحد درد کردم و عبدالله را گفتم که ترتیم کلمات باعث ملالت حضرات می شود نگذاشت ناچار بر الحاح دو چند کلمات نوشتم همه از کلمات فیض آیات حضرت امام ربانی ماخوذ بهت. اگر در فهم این حقیر کلام امام ربانی نیامده و غلط تعبیر کرده ام مستغفر و نادم. عقیده این بنده همان بهت که حضرت امام ربانی بیان فرموده اگر در فهم من نیامده کوشش می کنم که حقیقت کلام دریافت.

ٻيو مثال:- سال ٦ڪ ١٩ع جي آگسٽ مهيني ۾ گهلياڻ جو بند ڀڳو هو، درياه جو پاڻي سيلاب جي صورت ۾ چشمل واه رستي ماتلي جي قريب پهتو هو، تنهن ڪري سائينداد کي به سيلاب جو سخت خطرو ٿي ٻيو ان ڏينهن ۾ سندن فرزند ارجمند حضرت مولانا صاحبزاده غلام نبي جان مرحوم حيات هوا، صاحبزادن سڳورن پنهنجي همت سان حفاظتي بند ڏيارڻ تنهن ڪري سائينداد کي خطري کان بچايو، درگاه شريف تنهن سائينداد جي اندر عورت جلما ٺهوڪي مقبره شريف جي درگاه ۾ هيا ڪي حيدر آباد ۾ - حضرت صاحب جن ان وقت شيخ ماند ه ڪوٽڙي ۾ سنتور موجب گرمي جاڻ ڏينهن گذارڻ خاطر رونق افروز هوا - ڪين ولاڻي انتظار ۾ فڪر جو خط پهتو - هڪ ڳالهه جناب سيد صلبان سندن خدمت ۾ پهتا، ڪين عيال گهر اٿ جو مشورو ڏنائون پاڻ بالڪل اطمينان ۽ سڪون سان سواءِ انتظار ۽ فڪر جي مرڪي فرمايائون ته " او سبحانه و تعالى تي توڪل آهي، آئون پير سن ضعيف تنهن ڪري سائينداد ڏي چاڪندس آئون ڪهڙو بندوبست ڪندس، شڪر آهي منهنجا صاحبزادا تنهن ڪري سائينداد ۾ همت وارا آهن، جيئن خدا گهرندو تيئن ٿيندو" تنهن توڙي ڏينهن بعد معلوم ٿيو ته خطرو ختم ٿي ويو -

هر حال ۾ شڪر گذاري سندن طبعي عادت ٿي وئي هئي، سندن حضور ۾ ڪو شخص محبت ۽ اخلاص سان هديه يا تحفه يا نذرانه طور ڪا شئي عرض ڪندو هو ته ڏاڍا خوش ٿيندا هوا ۽ شڪر گذاري فرمائيندا هوا - هڪ ڀيري ڀڻ جي اوطاق تعلقه ڪيرهه ۾ سندن غلام راقم الحروف سندن حڪم موجب تيار ٿي ڪي - پر سڻ جا لفافا ڪي وياهوا، سندن خدمت ۾ عرض ڪيو ويو ته سائين لفافا ڪي ويا آهن پاڻ خاموش ٿي ويا توڙي دير کان پوءِ اخوي حاجي غلام قادر صاحب لفافن جو بنڊل خدمت ۾ پيش ڪيو پاڻ لفافا ڏسي ڏاڍا خوش ٿيا غلام کي گهرائي فرمايائون ته " تو لفافا، لفافا پئي چيا، الله تعالى جي لفافا موڪليا آهن، مونکي خدا تعالى ڪڏهن به نه ڇڏيندو مون وٽ ڪڏهن شئي جي ڪمي نه رهندي"

سندن شڪر گذاري جو هڪ بيان سندن ڪتاب راحة المخلصين مان نقل ڪري ناظرين اڳيان پيش ڪيان ٿو جو فائدي کان خالي نه آهي

مونکي شڪر آهي خدا تعالى جا مڪ لک ٿورا آهن ڪنهن شئي جي تڪليف تنگي ڪانه آهي، مونکي خدا تعالى ڪڏهن اڪيلو نه ڇڏيو آهي، جيڪي شيون ماڻهن کي ناڻي سان نه ٿيون ملن سي مونکي

وگرنه شخ در آنوقت بحضرت معلوم شود و بکدام مي وقت بحضور رحاضر شده مستفيض مي شوم و استفاده مي گيرم - في الحال حقير بلا ديرا بين جهت که توحيد شهودي شاهراه محبت قابل سلوک - و توحيد وجودي حقيقت که به عارفان لاحق مي شود از غلبه محبت و سکر نه باکتساب و تکلف حاصل کردن و شيخ و اشتغال به آن مشائخ عظام از غلبه سکر و محبت اين کلمات گفتند و حضرت شيخ ابن عربي مقدمات توحيد وجودي ثابت کرده اين علوم را بجانب الهام منسوب کرده مخلص کلام کمالات از خاطر بهادک اگر چه بلا قصد جاري شده باشد در نه ... حقير براي تسليم ... بر شرح حضور ... تسليم مي کنم
عريضه حقير غلام رسول از ...

گهڻو ئي مفت ملندو رهيو آهي - مون ته آڻ ماڻيو آهي، جن هن مون کي ڪنهن شيءِ جي ڪمي نه ڏني
آهي سا از غيبي مدد و بندي آهي - قال الله سبحانه وتعالىٰ وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ـ

راحة المخلصين ۾ سندن شڪرگذاري جو هڪ مثال

تنهن ڏينهن اوطاق ۾ ويٺا هواسين مجلس ۾ گفتگو ٿي هئي ڪرچري لنڊ ۽ تيل ٿو ملي، ڪوچري سودا ڪارڻ ٿي ملي، ڪوچري ڪارڻ مرچ تا ملن مون چيو تنب وتند ڦهيو پر ڪراچي جهڙي شهر ۾ مون گهر لاءِ ڪارا مرچ مصالو گهرايو ته ڪارا مرچ بازار ۾ نٿي مليا. انهيءَ مجلس ۾ ڪو مخلص مريد آيل مهمان حاجي الله بچايو جرهار وينو هيو سو مون کي لائي ويو، هفتي کن اڳ ڪوئنگريوته ٻوٽان موڪلي ڏني آيو ۽ ٤ - ٥ سير اڇي ڪاري سير کن ڪارا مرچ مونکي آڻي ڏنائين، مون چيو حاجي صاحب؟ چيائين سائين تنهن ڏينهن مون ٻڌو ته اوهان کي هن شين جي ضرورت آهي منهنجي ٻوٽ پنهنجي دڪان تي اهي شيون رکيون هيون پر ٻل ٻوٽ ڪارا اچي ۾ مرچ جو دٻو رکيل هو، هي عجب اوهان لاءِ ڪڍي آيو آهيان، مون چيو جَزَاكَ اللّٰهُ خَيْرًا

ٻيو مثال :- اندر حويلي ۾ نهال حافظ وٽي لکيم ته مائي بوءِ چانڊ آئي، چيائين سائين گهه ڪونهي مون چيو هيئنڊ ٻن پهرن لاءِ آهي چيائين ته صاف خالص ٻي ڏيو آهي. مون ڪاڏي چيو مانس اڃي چونڊي چاڪ ڪيو ته آئون بازار ۾ مان گهر ايان هامون وٽ ڪيس ۾ ڏنگهه ڪونه رکيو آهي. ڪٿي ڏڄ هي پنجن جو نوٽ حال في الحال شهر مان گهه اڻي وٺ اڃا ماٺو شهر نه پهتو هوندو ته در تي آواز ٿيو. مائي وڏو دٻو گهه جو آنده چيائين قاضي غلام صديق نارو مان در تي آيو آهي هي دٻو گهه جو اوهان لاءِ آندو آهيس -

پنهنجي خدمتگارن لاءِ سندن دعاگو ۽ شڪرگذاري

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللهَ. جنهن ماڻهن جي شڪرگذاري نه ڪئي گويا خدا تعاليٰ جي شڪرگذاري نه ڪيائين. آئون انهن مهربانن دوستن، مخلصن، عزيزن جو شڪرگذار آهيان جن مون سان احسان ڪيا آهن، تو ڀلا ڪيا آهن ۽ هميشه ڀلايون ڪري رهيا آهن - صدق دل سان دعا ٿو ڪريان - يا الله! جيڪي مونکي عزت تا ڏين تون انهن کي عزت ڏي، جيڪي منهنجي مدد تا ڪن تون انهن جي مدد ڪر - جيڪي مون سان ڀلايون تا ڪن، تون تن سان ڀلائي ڪر يا الله آئون هنن جا ٿورا لاهي نٿو سگهان، تون انهن جا ٿورا مون تان لاهه

شڪر جي معنيٰ ۽ تعريف رحلة المخلصين ۾ آندل

شڪر جي معنيٰ ۽ تعريف عالمن هي ڪئي آهي:- صَرْفُ الْعَبْدِ جَمِيْعَ مَا اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ فِيْمَا خُلِقَ لِاَجْلِهٖ - يعني جيڪا نعمت خدا تعاليٰ هن کي ڏني هجي اها خرچ ڪري جنهن جي واسطي هُوءَ خلق ڪئي وئي آهي- جهڙي علم جي دولت ڏني وڃي ته پڙهي پڙهائي تحرير ۽ تقرير ڪري جهڙي طب ۽ حڪمت جي نعمت هجي ته علاج معالجه ڪري ماڻهن کي دوائون ڏئي جيڪڏهن مال ۽ دولت تونگر هجي ته ڪائي پڻ غريبن محتاجن کي ڏئي وقس علي هذا ۔

منهنجو مطلب آهي ته شڪر ڇهون نيڪ عملن کي آهي ۽ رڳو زبان سان شڪر چوڻ شڪر ادائي نه آهي جيستائين عمل ساڻس شامل نه هوندو- قرآن ۽ حديث ۾ توسيع ته شڪر جي ڪئي انهي معنيٰ سان استعمال ٿيو آهي- جيئن ارشاد ٿيو آهي " اِعْمَلُوْا اٰلَ دَاوٗدَ شُكْرًا " عمل ڪريو اي اهل داؤد جا شڪر ڪرڻ جو ۽ ٻي جاءِ تي فرمايو آهي " اَنِ اشْكُرْ لِيْ وَلِوَالِدَيْكَ " منهنجي شڪر گذاري ۽ ماءُ پيءُ جي شڪر گذاري ڪر، خدا تعاليٰ جي شڪر گذاري ته عبادت ڪرڻ سان ٿئي ٿي تسبيح تهليل پڙهڻ سان ٿئي ٿي، ماءُ پيءُ جي ته عبادت ڪانه ٿيندي بلڪ خدمت ڪرڻ ۽ فرمان برداري ڪرڻ سان شڪر ادائي ٿيندي - اصحابن آنحضرت عليه الصلواة والسلام جي حضور ۾ عرض ڪيو ته يا حضرت اوهين عبادت ۾ ايتري محنت ۽ مشقت ڇو ٿا ڪريو ادها عفا پوءِ به مُنجي تاڀون فرمايائون: " اَفَلَا اَكُوْنُ عَبْدًا شَكُوْرًا "۔

منهنجو مطلب آهي ته رڳو زبان سان شڪر ادائي جو حق ادا نٿو ٿي سگهي عمل به شڪر گذاري جا ڪرڻ گهرجن ۔ انتهيٰ ملخصا

مذهبي غيرت ۽ اسلامي خدمت

اسلام جي خدمت ۽ شريعت ۽ طريقت جي خلاف عملن کان نفرت به گويا سندن طبعي عادت مبارڪ هئي اسلام جي تقويت ۽ تائيد ۾ هر طرح پيش پيش هوا- حق گوئي ۽ صاف بياني ۾ ڪنهن جو به خيال نه فرمائيندا هوا ۽ بر وقت حق جو ڪلمو چئي ڏيندا هوا . پر پٺ ڪنهن جي به شڪوه يا شڪايت نه فرمايائون خواه اڳيان ڪيتري به مٿن تڪليف پهچي هجي ۔

هڪ ڀيري حضرت صاحب جن کي معلوم ٿيو ته اسڪولن ۾ ننڍن ڇوڪرن کي بدران ٽوپين پائڻ جو حڪم قاعدو ڪيو آهي ڪين ته ادب ترڪ ٿيو ته مسلمانن جي ايندڙ نسل کي نوريو ماڻهن تهذيب تي آماده ڪيو وڃي ٿو پاڻ گهڻي ڪوشش فرمايائون، جناب ماسٽر نور محمد صاحب پناڻ ڊرائينگ انسپيڪٽر صاحب کي بار بار گهڻو تاڪيد فرمايائون ته تون تعليم کاته ۾ آهين هن فتني جي بند ڪرڻ جي ڪوشش ڪر، سندن دعا ۽ توجه جي برڪت سان ماسٽر صاحب انهي وقت جي ڊائريڪٽر صاحب سان ملاقات ڪري اهو قاعدو منسوخ

ڪرايو ، گهڻي وقت کان پوءِ اسڪولي ڊريس پتلون ۽ قميص جو قاعدو ورتائون ـ

هڪ ڀيري حضرت صاحبجن کي معلوم ٿيو ته تنهن ساڳئين ادجاڪي صاحبزادا، گرلس اسڪول (ڇوڪرين جي اسڪول) کولائڻ جي ڪوشش ۾ آهن ۽ ڪين هي به معلوم ٿيو ته پنهنجن ننهن نياڻين کي اسڪولي تعليم ڏيارڻ جو خيال تارڪن ۽ هڪ شيخياڻي ماستراڻي کي مقرر ڪرڻ جي ڪوشش ۾ آهن ، ٻاڻ بالڪل جوش ۾ اچي ويا ۽ نصيحت آميز مضمون سنڌي ۽ فارسي ۾ اسان غلامن کان لکرائي پنهنجي خاندان ۽ مريدن جي بااثر شخصيتن ڏانهن موڪلڻ فرمايو، جنهن مان سندن حق گوئي ۽ صاف بياني جو ڏڍ مثال معلوم ٿئي ٿو وهو هن ا

هدايت نامه

براے برخورداران و نوجوانان خاندان خود

١ دختران ما و مستورات خانهٔ ما اول از خود هم عريان شده و روزمره شرت کاسياب عام يافت داخل شده اند و نماز و روزه گزاشته اند باقيمانده از ستر و پرده بعد از تعليم اسکول هاي سندهي و انگريزي ميرود و هن قريب کامل عريان و بيدين و بے حيا ميشوند نه بعد از مردن ما بلکه در زندگي ما و پيش روي ريش سفيدان اين همه منکرات رونما مي شوند ـ

٢ چه لازم هست که اين ماستر ياني پنجابي که خود هم مغرب زده و فيشن پرست است هميشه مقرر رو ديني خواهد بود فردا تبديلي او ميشود و بجائي او افغاني يا قادياني يا کرستاني ماستر ياني مي آيد و متعلمان در خانه مي آيند پس دين و اسلام اطفال بر باد ميکنند يا کرستان مي شوند يا قادياني و پرويزي ـ چراکه امروز اين فرقه هاي باطله و مخالفين احکام قديمه و شرائع سابقه سر بالا کرده اند و بسيار جرأت پيدا کرده اند ـ

٣ اين تعليم خانگي و تقرر ماستر ياني نه فقط در اينجائي درون خانه ها ختم ميشود بلکه ضرورت است که دختران براے اعلى تعليم و ترقي در علوم و فنون بکالج هاي و اسکول عاليه بروند تا بمناصب جليله ممتاز و سرفراز گردند پس هر يکي که در بيديني و بيحيائي و بي پردگي زياده تهذيب و کمال يافته باشد آن را در امتحان هاي پاس کرده ڈگري و نوکري هاي بلند مرتبه ميدهند و اگر کسي باحيا و باپرده باشد آنرا نا پاس کرده بيرون ميکنند ـ آن وقت دور نيست که تعليم خانگي ختم کرده کرده به کراچي و لاهور بروند و اگر کسے صاحب الاستطاعت باشد دختران خود را بولايت يا امريکا روانه خواهد کرد از تعليم خانگي آن هارا چه فائده و چه حاصل ـ بي فائده عمر و خرچ ضايع ميشود و ضرورت هست که وجه معاش خود کنند و بمراتب عاليه برسند و نوکري ها بکنند

مراد از فضيلت علم و فضيلت علما علوم دينيه هست که در مدرسه هاي اسلاميه حاصل کرده ميشود نه

علوم جدیدہ کہ در اسکولہای سرکاری خواندہ میشوند و اخلاق و آداب و شعائر اسلامی خراب کردہ می شوند
برائے آن در حدیث شریف نَعُوْذُ بِاللّٰہِ مِنْ عِلْمٍ لَا یَنْفَعُ وارد ہست پس بر شما لازم ہست کہ بر اقوال
شرعیہ و خیالات صحیحہ خود ثابت قدم باشید و بہ کائد و گفتار خوشگوار صاحب الغرضان فریفتہ نشوند کہ
در شکر زہر پنہان کردہ مارا میخورانند و تخم فتنہ و فساد در خانہ ہائی خود میکاشند بلکہ بر ما و شما حق ہست و لازم
ہست کہ در سد باب این فتنہ و قلع بیخ فساد و الحاد زیادہ از دیگران جد و جہد و کوشش بنمائیم و برائے دیگر
حضرات مجددیہ و عوام الناس از خود مثال پیدا نکنیم بنیاد ظلم در اندک بود ہر کہ آمد اندک بر آن افزود

تا باین حد رسیدہ درختی کہ اکنون گرفتہ ہست پائی — بہ نیروئی شخصی بر آید ز جائی
دگر ہمچنان روزگارش ہلی — بگردونش از بیخ بر نگسلی

پس چہ باید کرد برائے این چند تجویز ہا کہ بخاطر من می آیند ہم تعلیم و اصلاح بنات میشود و ہم ننگ
و ناموس خاندان باقی می ماند در وقت روبروئی عرض خواہم نمود۔

سنڌي مضمون

هي ڏهون ڪير ته ڪُنهن گهرن ۾ به پڙهي ڏسجا سنڌي يا اردو پڙهي ماڻ ڪري گهرن ۾
وهنديون هُيون وڏن شهرن ۾ وڏن اسڪولن ۾ نه وينديون - گهر نيم ته ڦقطي ڪري
جوڙ پوکبي تو انجو فائدو ۽ شهر وته لاهور ۽ راولپنڊي ۾ ڪانه هو - هيئر ته گهرن ۾ ٻارن جي
عمر ننڍي آهي ابتدا ۾ هنن جي طبعيت خراب ڪري هنن جي دل دماغ ۾ بي سترڪي بيدينيءَ جا
خيالي جو نقش چٽي پوءِ جنهن هنن جي عمر جواني ديواني کي پهچندي ته هنن هنڌ وڏن
شهرن ۾ مائٽن جي نظرداري کان پري اماڻي خوب آزادي جو موقعو ڏنو ويندو ته انهيءَ جي
نتيجي ڏسڻ لاءِ برباد ٿيڻ کي تيار رهڻ گهرجي

جوڙ ۾ ايجي ته، هي زمانو بيو آهي اسانکي به زمانه ساڻ هلڻو آهي - زالون بي ستري
بي پرده ٿيون ته چڱا آهي، زمانه سان هلڻو آهي، سوئر ڪاڌا اٿون شراب پيتا اٿون ته چڱا آهي
زمانه سان هلڻو آهي - آغاخان ۽ محمد علي بوگيري سان هٿ هٿ ۾ ڏئي ناچ ڪيا اٿون ته
چڱا آهي، زمانه سان هلڻو آهي - پر اسان مسلمانن کي خدا تعالىٰ ۽ رسول ڪريم عليه الصلواة
والسلام سان هلڻو آهي نه زمانه سان - اسين خدا پرست آهيون نه زمانه پرست -

اسانجي ڀائي اوهانجي ڏاڏي حضرت صاحب مرحوم پنهنجن پٽن کي پوٽن کي به اسڪول ۾ پڙهڻ
جي اجازت نه ڏني -

اسين اهڙي اجي غيرت ناڪاره تنهنڪا اسين جڏهن پنهنجن نياڻين کي اسڪول ۾ اول پنهنجي گهر کان

شروع ڪري پيو، سڀ کان پهرين ڪراچي ۾ لاهور ۾ پوءِ ولايت لنڊن ۾ امريڪا ۾ ٿيندو سين
ته اتي ريجي انگريزن سان ميل ميلاپ ڪن ناچن ۾ سينيمائن ۾ وڃن پارٽين ۾ شامل
ٿين انهن سان گڏ جي ناچ ڪن ۽ انهن سان ريجي شاديون ڪن.

جي ته حقيقتون ناگفته به گهڻيون ڪي فرضي ۽ وهمي افسانا نه آهن. مون وٽ
نوجوان شادي ناشده مريد اهڙين جا خط لنڊن مان ۽ امريڪا مان اچي رهيا آهن، جيڪي
سنڌ مان پڙهي اعلى سندون حاصل ڪرڻ لاءِ ولايت ويون آهن (سائين اسان کي دعا ڪريو
اسين ڪامياب ٿيون امتحان ۾ پاس ٿيون) ۽ بار بار اهڙين دعائن اگر ڪامياب ٿي وڃو آهيو
دعا جي ڪهڙي ضرورت آهي. اهڙا گهڻا مثال چشم ديد واقعا اسان جي اڳيان موجود آهن
جن خاندانن جون شريف زاليون اعلى تعليم جي واسطي لاهور ويون آهن اتي پنهنجي
دل پسندي موجب غير ڪفو ۾ شاديون ڪري ويٺيون ۽ عمر جي واسطي پنهنجن عزيزن
مائٽن کان جدا ٿي ويون آهن. اهو وقت پري نه آهي جو اسان جي خاندانن جون نياڻيون ڊگريون
سنڌ ون حاصل ڪري ٿيليون هٿ ۾ کڻي بازارن ۾ گهمنديون وتنديون، پوءِ ڇوڪرا ۾ اچي ڪي بي بي
حضرت خواجه محمد حسن جان جي پوٽي يا پڙ پوٽي آهي، هي حضرت شاه آغا صاحب سجاده
نشين ٽنڊو سائينداد شريف جي پوٽي يا پڙ پوٽي آهي. هي سرهند بي مان حضرت مجدد
الف ثاني جي اولاد آهي. فَلَا حَوْلَ وَلَا الى آخره

اهڙين ٿوري وقت صبر ڪريو اسين پوڙها سوڙها جڏهن مري وڃي رهيا آهيون اسان جي مرڻ
کان پوءِ ميدان خالي ٿيندو ۽ پوءِ جا چاهي ڪو ڪرستان ٿئي يا مسلمان بيبيون مٿي مون ٿين
يا نيم عريان يا ڪامل عريان ڪوچوڻ وارو ڪو به ڪو نه هوندو

عبده فقير شاه آغا عفي عنه

پاڪستان جي تحريڪ کان اڳ، مسلم ليگ ۽ ڪانگريس جو مقابلو هو، مسلم ليگ وارا هڪ مسلم رياست
بڻائڻ جا حامي هوا. ڪانگريسي جماعت مخلوط حڪومت (هندو مسلم حڪومت) جي حمايت ۾ هوا
جونڪ ڪانگريس پارٽي ۾ ڪي وڏا علماءِ به شامل هوا ان ڪري عام ماڻهو منجهي پيا ته حق ڪهڙي طرف آهي
حضرت صاحب جن پنهنجن مريدن مخلصن دوستن احبابن کي مسلم ليگ کي ڪامياب ڪرڻ جو تاڪيد
فرمايو، شرعي لحاظ ڪري مسلم ليگ جي تمام گهڻي مدد فرمايائون، آخر مسلم ليگ جي ڪاميابي سان
پاڪستان جي تحريڪ تي ڏاڍو خوش ٿيا.

سنه ۱۹۶۴ع ۾ جڏهن صدر ايوب خان جي مقابلي لاءِ مختلف سياسي پارٽيون متحد ٿي مس فاطمه جناح کي ڪرڻ ويون هيون، هر هڪ پارٽي جو خيال هو ته صدر ايوب جي آمريت کي ختم ڪرڻ، سواءِ ان جي ممڪن نه آهي جو مس فاطمه جناح کي صدر مملڪت لاءِ چونڊجي. سڀ پارٽيون ته ٺهيو پر جماعت اسلامي به ان خيال سان متفق ٿي، گهڻا عالم، فاضل به اهڙي طرح آمريت جي مقابلي لاءِ تيار ٿيا. تاهم حضرت صاحب جن اسلامي جذبي خاطر مس فاطمه جناح جي سربراه مملڪت ٿيڻ جي مخالفت فرمائي ۽ هڪ تحرير عقلي ۽ نقلي دليلن سان "تَحْذِيْرُ النَّاسِ عَنْ حُكُوْمَةِ الْاِنَاثِ" جي نالي سان ڇپائي شايع فرمايائون جنهن جا ڪي نمونا لاءِ ناظرين اڳيان پيش ڪيان ٿو.

سوال:- شرعي نقطه نظر سان عورتن جو منصب صدارت يعني حڪمران مملڪت جي ٿيڻ لاءِ جائز آهي يا نه ؟

جواب:- نه نه هرگز جائز نه آهي ان لاءِ اسان وٽ قرآن شريف ۽ حديث جو دليل موجود آهي. الله تعاليٰ قرآن شريف ۾ فرمايو آهي ته اَلرِّجَالُ قَوَّامُوْنَ عَلَى النِّسَآءِ يعني مرد زالن تي حڪمران آهن، ائين نه آهي ته زالون مردن تي حڪمران هجن.

ڏسو:- شريعت ۾ گهر جي چار ديواري اندر به حاڪم مرد آهي، زال ۽ عيال واطفال هن جا تابعدار ٿي رهندا، مرد هنن جي مٿان حاڪم ٿي رهندو الخ

هن تحرير جي ٻن صفحن تي لکيل آهي.

اسان کي ته اهو تعجب ٿئي ٿو جو بعض مولوي صاحبان چون ٿا ته:- زال کي حڪمران ٿيڻ جي ممانعت صريح طرح نه آئي آهي، مسلمانو! اوهين ڏسو خدا تعاليٰ فرمائي ٿو اَلرِّجَالُ قَوَّامُوْنَ عَلَى النِّسَآءِ، هو چون ٿا اَلنِّسَآءُ قَوَّامُوْنَ عَلَى الرِّجَالِ. هاڻي هي قول سندن برعڪس ۽ مخالف قرآن جي آهي يا موافق ؟ جا هنن جو خيال آهي ته قرآن شريف ۾ صريح نالو فاطمه جناح جو مذڪور نه آهي ائين نه فرمايو ويو آهي ته مس فاطمه جناح پاڪستان جي صدر ايوب جي مقابلي ۾ بيهي نه ٿي سگهي، جي انهن جو غلط خيال صحيح ٿئي ته سمورا احڪام دين ۽ اسلام جا درهم برهم ٿي ويندا الخ

صدر يحيٰ خان سنه ۱۹۷۰ع ۾ آزاد اليڪشن ڪرائي ان ۾ مختلف سياسي پارٽيون اليڪشن ۾ مقابلي لاءِ تيار ٿيون، ڪي پاڪستان ۾ ڪميونزم نظام حڪومت رائج ڪرڻ جي خيال ۾ هوا، ڪي سوشلزم جهڙي نظام جا حامي هوا، ڪي اسلامي سوشلزم جا دعويٰ دار هوا، ڪي خاص اسلامي

نظام جي نانءَ ۾ هو. انهي اليڪشن جي سلسلي ۾ حضرت صاحبن، حيدرآباد، نواب شاهه، خيرپور ضلعن جي سفر ۾ ڪيو ماستر نيم خواندهٔ اسلامي تعليم کان بالڪل ناواقف حضرت صاحب جي حضور ۾ اچي منظور ڪندا هوا، پر فائدهٔ پنهنجي هيچ بختي جو ثبوت مجلس ۾ پيش ڪندا هوا ۽ ڪي ڪم علم ماڻهو به سربازار اسلامي نظام جي ظاهر ظهور ٿيڻ تي چيڪ ڪرڻ لڳا.

اگر بينم و نابينا و چاه است اگر خاموش بنشينم گناه است

يعني جيڪڏهن انڌي جي اڳيان کوهه آهي ته ماٺ ڪري ويهڻ گناهه آهي. انهي ڪري حضرت صاحبن عوام جي هدايت ۽ مخلصين مريدن ۽ متعلقن جي رهبري لاءِ هڪ رسالو "اسلامي مساوات" نالي ڪي ڇپرايو. جنهن ۾ حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم ۽ خلفاءِ راشدين جي زماني ۾ صحيح مساوات جا مثال ڏنا آهن جنهن مان ثابت ٿو ٿئي ته اسلامي مساوات وڏي رحمت ۽ نعمت آهي. مساوات مان مراد قانوني، عدل ۽ انصاف ۾ مساوات هئڻ گهرجي. اهين نه جو سيڪڙن کان ذوري زبردستي ملڪيت ڦري سيڪڙن کي هڪ جهڙو بڻائي مساوات پيدا ڪجي.

سال ٣٨-١٩٣٩ع مطابق ١٣٥٨هه سکر ۾ مسجد منزل گاهه جي واقعي وقت حضرت صاحبن وڏي اسلامي خدمت فرمائي. پاڻ اشتهار ڇپرائي سڀني مسلمانن کي عموماً ۽ پنهنجن مريدن مخلصن کي خصوصاً اسلامي غيرت ڏياري. سندن بعينه اشتهار ڇپرايل جو نقل ناظرين اڳيان پيش ڪيان ٿو، جو ته هي مثال به سندن اعليٰ ڪارنامن تي شاهد رهندو. وهو هذا!

٭ سڀني مسلمانن کي عموماً ۽ پنهنجن مخلصن مريدن کي خصوصاً دعوت اسلامي ٭

قرآن شريف سورة توبه سيپاري ڏهين ۾ خدا تعاليٰ جل شانه فرمائي ٿو (حاصل معنيٰ) اي رسول ڪريم (عليه الصلواة والسلام) پنهنجي امت کي چئو" جيڪڏهن توهانکي پنهنجا عزيز قريب، مٽ مائٽ، ڀائر ڀيڻيون، مال متاع، دنيا جا سودا سلوف ۽ گهر ٻار خدا تعاليٰ کان ۽ خدا تعاليٰ جي رسول کان ۽ انهي جي راهه ۾ جهاد ڪرڻ کان زياده پيارا آهن ته اوهين صبر ڪريو، جيسين خدا تعاليٰ جو حڪم اوهانجي عذاب واسطي نازل ٿئي"

برادران اسلام! اڄ اسانجي هڪ ٿي قديمي تاريخي مسجد تي بي سبب ٿي قاعده قبضو ڪري تالو لڳايو ويو آهي ۽ مسلمانن کي انهي ۾ نماز پڙهڻ کان روڪيو ويو آهي. مياڻي اسانجن ٻين مسجدن ۾ ساڻ بداخلاقي وحال ٿيندو پيو. اسانکي قرآن شريف پڙهڻ کان به روڪيو ويندو ۽ شايد درجه بدرجه نماز، روزا، حج ۽ زڪوٰة تي به بندش وڌي ويندي. ڇا؟

اسين مسلمان ٿي ۽ اُمتي رسول ڪريم عليه الصلواة والسلام جا سڏائي اهڙي صورت اهڙي حالت ۾ ڪيئن ٻوڙا ٿي ماٺ ڪري ويهنداسين ۽ آزادي مسجد ۽ خدا تعاليٰ جي گهر جي آزادي لاءِ ڪوشش ۽ جدوجهد نه ڪنداسين ته اهڙي حال ۾ اسين مسلمان ٿي جڳ ۾ صفحه هستي تي رهڻ لائق قوم ٿي رهڻ جا حقدار رهنداسين ؟

مٿئين فرمان خداوندي موجب اسانکي پنهنجو عيش ۽ آرام ڇڏي دنيا جا لڳ لاڳاپا ٽوڙي مسجد جي آزادي لاءِ حتي الوسع جد وجهد ڪرڻ ۽ تڪليفون برداشت ڪرڻ اسان تي فرض آهن - اسين سرڪار سان جنگ جهيڙو ڪونه ٿا ڪريون اسين سرڪار جي ڪنهن ملڪ تي قبضو ڪرڻ نٿا گهرون - اسين پنهنجي قديمي، تاريخي مذهبي يادگار، وٺڻ ٿا گهرون ۽ پنهنجي عبادتگاهه ۾ مذهبي فرض ادائي لاءِ آزاد ڪرائڻ ٿا گهرون -

اڄ آءٌ پاڻ پنهنجن پٽن سان ۽ پنهنجي ڀاءُ صاحبزاده عبدالستار جان سان مسجد منزلگاهه سکر واري جي باڳاه تي وڃون ٿا ۽ پنهنجن سڀني دوستن ۽ مخلصن کي دعوت اسلامي ڏيون ٿا ته سڀئي مسلمان ڪلمه گو، چاهي ڪهڙي مذهب ڪهڙي به خيال وارا هجن اصولي اسلامي هدم ۾ متحد ۽ متفق ٿي شامل ٿين ۽ اسلام جي عزت ۽ شوڪت قائم رکن ۽ بنياد رکڻ گهرجي ته هي وارو سڀني تي اچڻ وارو آهي، ڪنهن به مذهبي عبادتگاهه محفوظ نه رهندو - اهو ڪو وقتي جوش ۽ هنگامون نه آهي انهاجد وجهد هميشه قائم رکڻ گهرجي ۽ تيستائين چين ۽ آرام سان نه رهڻ گهرجي جيستائين مقصود حاصل ٿئي -

دست از طلب ندارم تا کام من برآید — یا تن رسد بجانان یا جان ز تن برآید

فقير شاه آغا سرهندي مجددي عفي عنه

ٽنڊو سائينداد ضلع حيدرآباد سنڌ - ٢٣ شعبان المعظم سنه ١٣٥٨ھ

حضرت صاحبن جا بيا به ڪيترا اسلام جي تائيد ۽ خدمت جا مثال آهن مگر اختصار جي ڪري سڀ نٿو لکي سگهان - حڪايت بود بي پايان به خاموشي ادا ڪردم -

وعظ، نصيحت | حضرت صاحبن سفر خواه حضر ۾ پنهنجن مريدن متعلقين کي سهڻي نموني سان وعظ ۽ نصيحت فرمائيندا هوا، شرعي حڪمن تي هلڻ جو حڪم فرمائيندا هوا ۽ ممنوعات ۽ مڪروهات کان منع فرمائيندا هوا - نماز جو گهڻو تاڪيد ڪندا هوا، ايتري قدر جو نماز جي تاڪيد بابت هڪ مضمون لکي فرمايائون - سا ٽيڪلو اسٽاٿيل ڏي بعد لکي ان مريدن ۾ تقسيم فرمائيندا هوا - عام فائدي لاءِ ناظرين

اُڳيان بعينه پيش ڪيان ٿو.

٭ نماز جو تاڪيد ٭

قبول حضرت ايزدي نگردد، لقين ميدان دعائي نمازي٭ رسول حق نه پسند د، روز محشر، زلطف خوئي بي نمازي له

له قيامت جي ڏينهن هڪ بي نمازي عورت کي وٺي ايندا ۽ حڪم ٿيندو ته هن کي وٺي دوزخ ۾ وجهو. انهيءَ عورت دانهون ڪري چوندي ته منهنجو ڪهڙو ڏوهه، مونکي ڇو ٿا ڏئو؟ هونئن جي پيءُ ماءُ نه نماز سيکاري نه پڙهائي ۽ نه ئي مڙس مونکي گهر جو ڪم ڪار ڪرائيندو هو مگر نماز پڙهڻ لاءِ ته ڪڏهن به ڪونه چيائين، ان تي پيءُ ۽ ڀاءُ، نه پٽ ناڻي چوندا ته هن بدڪار هن مونکي نماز لاءِ ڪونه چيو - سو آئون ويچاري پڻ ڪيئن نماز پڙهان ها! حڪم ٿيندو ته انهي چارئي نمازي مرد به هن عورت سان گڏ دوزخ ۾ وجهو. يعني هڪ بي نمازي عورت جي ڪري نمازي مردن کي به دوزخ ۾ وجهائيندي - حديث شريف ۾ آيو آهي ته حضور اڪرم عليه الصلوٰة والسلام فرمايو آهي ”كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُلٌ عَنْ رَعِيَّتِهٖ“ يعني هر هڪ شخص نگران آهي ۽ پنهنجي ڏٿ جو جوابدار آهي ”فَالْاِمَامُ رَاعٍ وَهُوَ مَسْؤُلٌ عَنْ رَعِيَّتِهٖ“ پوءِ امام يعني بادشاهه وقت جو نگران آهي ۽ انهي پنهنجي رعيت جو جوابدار آهي ”وَالرَّجُلُ رَاعٍ وَهُوَ مَسْؤُلٌ عَنْ اَهْلِهٖ“ ۽ هر هڪ شخص نگران آهي پنهنجي گهر جو ۽ جوابدار آهي اهل و اولاد جو - انهي حديث شريف مان صاف ظاهر آهي ته پير مرشد به پنهنجي مريدن جو جوابدار آهي ۽ استاد يا ماستر به پنهنجي شاگردن جا جوابدار آهن -

ثـه هاڻي جي اسان ماءُ پيءُ يا اسان کان ڪڏهن به نماز نه پڙهنداسين ته ان جي جوابداريءَ گنهگاريءَ ۾ اسين گرفتار ٿينداسون - هن جو ڪهڙو ڪافي ڪارڻ ڏاڍو نرالو ڪري ڇڏڻ کي عادت ڪريون، باقي نماز روزه لاءِ نه چئون ته پوءِ اسان کان قيامت ڏينهن ڇا ڪاڻ ٿيندي؟

ثـه آئون پڇان ٿو ته مٿان مون سان بدهن بي نمازي عورت وارو معاملو ٿي ٿو ته هي اعلان ڪريان ٿو ته مهرباني ڪري بي نمازي شخص منهنجو مريد نه ٿئي، ۽ جي اڳ ۾ آهي ته توبه تائب ٿئي، ۽ مونکي دعوت نه ڪري، مونکي نذرانو نه ڏئي، مونکان دعائون نه گهرائي

له يعني بيقين سان جاڙ نه بي نمازي جي دعا الله تعالى رد قبول نه ٿي ٿئي - قيامت جي ڏينهن رسول اڪرم صلى الله عليه وسلم شفقت جي نظر سان بي نمازي ڏانهن نه نهاريندو.

جو آئون پاڻ گنهگار شخص آهيان ۽ ڏوري پيو آگاهه پنهنجي متي ۾ ڪيئن ڪري سگهندس ؟

(حرره الفقير عبدالله عرف شاه آغا عفي عنه از تنبي وسايند و دتش وحيدجان)

ڪي هدايتون پنهنجي مريدن ۽ عام مسلمانن لاءِ

هي مضمون به سائيڪلو اسٽائيل ذريعي نڪرائي تقسيم ڪيو. فرمائيندا هوا

(١) منهنجي دعوت ۾ تڪليف نه ڪن، گهڻا قسم طعام جا نه ڪن منهنجي طبيعت ضعيف آهي معده ڪمزور آهي، مڪلف طعام هر وقت کائي نٿو سگهان

(٢) دعوت ۾ ڏنو ويو آهي ته آس پاس جا ماڻهو گهڻا اچن، اوهين اهڙو طعام تيار ڪرائڻ لاءِ نيت ايصال ثواب جي ڪريو يعني ثواب اهو پنهنجي پيرن مشائخ نقشبنديه پنهنجي مٿن مائٽن جي روح کي ختمه ڏيڻ لاءِ ڪريو ته دعوت جي دعوت ۽ ثواب جو ثواب ٿئي

(٣) ڪيترن وقت ماڻهو پنهنجي مرشد جي دست بوسي يا قدم بوسي ۾ حد ٿا ڪن، علاوه ان جي هنن جي دست بوسي ختم نٿي ٿئي ۽ بعضي ته اهڙيءَ ريت قدمن ۾ ڪري پون ٿا ۽ ڏاڍي گهڻي مونکي به تڪليف ڏين ٿا. مهرباني فرمائي قدم بوسي ته اصل نه ڪريو ۽ فرصت هجي ته دست بوسي جي اجازت آهي پر بهتر ته فقط مسنون طريقو سلام جو ۽ مصافحه جو آهي زياده تڪليف نه مونکي ڏيو نه پاڻ کي. جيڪو شرعي طريقو ملاقات جو ڏنل ويو آهي يعني فقط السلام عليڪم يا مصافحو ڪريو

(٤) نذرانو ڏيڻ جو خيال رکو نه نذرانو جو ٿيو مال ناهي جو آئون پاڻ نذرانو ڏيڻ وارو آهيان نه وٺڻ وارو. بيوه نياڻين ۽ صغيرن ۽ يتيمن جو مال ناهي، انهن جي گذر جي مال مان خير خيرات ڪرڻ درست نه آهي. خاص پنهنجي حصي مان طاقت موافق نذرانو خير خيرات ڏيڻ گهرجي.

(٥) جيڪي مايون مريد ٿيڻ لاءِ مون وٽ اچن، اهي ڪامل شرعي پردي ۾ اچن، هن زماني جو مروجه لباس ستر وارو نه آهي اهي "ڪَاسِيَاتٌ عَارِيَاتٌ" ۾ داخل آهن. عورت جي جيڪا پير بن نظر بري ٿي اها مسلمان آهي ۽ پيرو جتائي هن جي منهن ۾ نهارڻ ناجائز، ناروا، گناهه آهي. خواه پير صاحب هجي خواه استاد ۽ مولوي هجي.

بي بي عائشه صديقه فرمائي ٿي ته منهنجي حجري يعني گهر ۾ سرور ڪائنات عليه الصلوٰة والسلام دفن ڪيا ويا، پوءِ منهنجو پيءُ ابوبڪر صديق رضه دفنايو ويو ته آئون ان ۾ بي حجاب ايندي ويندي هيس پر جڏهن امير عمر رضه کي برابر دفنايو ته پوءِ آئون پوري پوري ستر وارو لباس ڍڪي ايندي هيس جو ته امير عمر مون لاءِ نامحرم شخص هو. سائين خيال ڪريو ته سو ته جڏهن قبر ۾ دفن ٿيل کان به ايترو ستر ۽ پرهيز، ته پوءِ هن زماني جي مولوين ۽ پيرن کان ڪيترو نه ڪر

احتياط رکڻ گهرجي حالانڪ مٿيون ذڪر امالمومنين جو آهي جيڪا سڀني مومنن جي ماءُ آهي - ببين تفاوت از ڪجاست تا بڪجا -

(۷) منهنجي ٻاري کي خط ۾ موٽ ڏنائين ته آداب ۽ القاب نه لکن ۽ پاڻ کي گنهگار، موڪلي شرمسار نه لکن فقط جناب حضرت صاحب لکڻ ڪافي آهي - خط ۾ به مضمون مختصر معنيٰ خيز لکن، لکيا جيئن اوڏو اطولاني مضمون نه لکن جو مونکي ايڏن ڊگهن خط پڙهڻ جي فرصت نٿي ملندي آهي -

تمنا مختصري ہے مگر تمہید طولانی

نقل آهي ته هڪڙي مولوي صاحب پنهنجي شاگردن کي سمجهايو ته منهنجو نالو ادب سان وٺندا ڪيو - هڪڙي ڏينهن سياري ۾ باهه جو مچ ٻاريو پاڻ ۾ ويٺا هوا ته اوچتو تانڊي جي چڻنگ وڃي مولوي صاحب جي ٽوپي ۾ ڪري ته هڪڙي شاگرد ادب سان اٿي چوڻ لڳو ته "جناب حضرت مولانا استاد صاحب دام فيوضاتهم وبرڪاتهم علينا اوهانجي دستار مبارڪ ۾ هڪڙي چڻنگ تانڊي جي پئي آهي" - جيسين هن القاب ۽ آداب پڙهيا تيسين مولوي صاحب کي باهه وڪوڙي ورتي - تڏهن مولوي صاحب چيو ته ڀلا ٽوپي ته سڙي وئي چيو ته اڳتي لاءِ هميشه جو نئون چوين ته "پاڙي ٽوپي کي سڙي ٿي" -

حرره الفقير عبدالله عرف شاه آغا عفي عنه ۱۱ رمضان ۱۳۸۸ه

سال ۱۹۷۰ع ۾ پاڪستان ۽ ڀارت درميان جنگ جي وقت دعاءِ قنوت نازله لاءِ حضرت صاحبؒ جن سڀني مسلمانن کي ترغيب ۽ تاڪيد بابت مضمون لکي ڇپرائي تقسيم فرمايو هو - اهو مضمون به تبرڪا ناظرين اڳيان عرض ڪيان ٿو · نَحْمَدُهٗ وَنُصَلِّيْ وَنُسَلِّمُ

نَصْرٌ مِّنَ اللّٰهِ وَ فَتْحٌ قَرِيْبٌ

مسلمان ڀائرو! اوهان کي معلوم آهي ته اسانجي عزيز وطن پاڪستان تي اسانجي ازلي ۽ مڪار دشمن ڀارت حملو ڪري اسانجي ايمان ۽ غيرت کي للڪاريو آهي ۽ اسان تي جنگ مسلط ڪئي آهي - خاص طور تي عام شهري آبادي تي بمباري ڪري پنهنجي انتهائي بزدلي ۽ سفاڪي جو ثبوت ڏنو آهي - جنهنجي ڪري انسانيت، دين ۽ مذهب اجازت نٿو ڏئي تنهنڪري هن وقت هر طريقي سان مقابلو ڪرڻ هرهڪ مسلمان جو فرض آهي - هڙهي مشڪل ۽ مصيبت جي وقت ۾ حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن پنهنجي امت مسلمان کي دعاءِ قنوت نازله پڙهڻ جي هدايت فرمائي آهي - جنهنجو مطلق فقه جي ڪتابن ۾ پڻ بيان ٿيو آهي تنهنڪري

اسين پنهنجن مريدن، مخلصن ۽ عام مسلمانن پاڻ کي استدعا ٿا ڪريون ته هي دعا هيٺ ڄاڻايل طريقي مطابق پڙهندا رهن ته جيئن الله تعالى اسان جي ملڪ ۽ قوم تي پنهنجو رحم ڪرم فرمائي ۽ اسان کي پنهنجي دين، وطن ۽ قوم جي دشمن تي فتح نصيب ڪري آمين -

طريقو: - فجر جي نماز جي ٻئين رڪعت ۾ پيش امام سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهٗ چوڻ کانپوءِ وڏي آواز سان پڙهي ۽ جماعت آمين چوي - آهستي آواز سان

دعا قنوت نازله: - اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِيْنَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَاَلِّفْ بَيْنَ قُلُوْبِهِمْ وَاَصْلِحْ ذَاتَ بَيْنِهِمْ وَانْصُرْهُمْ عَلٰى عَدُوِّكَ وَعَدُوِّهِمْ اَللّٰهُمَّ الْعَنِ الْكَفَرَةَ الَّذِيْنَ يُكَذِّبُوْنَ رُسُلَكَ وَيُقَاتِلُوْنَ اَوْلِيَاءَكَ اَللّٰهُمَّ خَالِفْ بَيْنَ كَلِمَتِهِمْ وَزَلْزِلْ اَقْدَامَهُمْ وَاَنْزِلْ عَلَيْهِمْ بَاْسَكَ الَّذِيْ لَا تَرُدُّهٗ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِيْنَ -

نوٽ: - هيءَ دعا اسان جا حضرت صاحب خواجه محمد حسن جانؒ جن جنگ عظيم جي ڏينهن ۾ پاڻ پڙهندا هئا -

الملتمس

العبد الفقير عبد الله عرف شاه آغا مجددي، سرهندي درگاه ٽنڊو سائينداد

طهارت ۽ تقوىٰ

پاڻ پاڪائي ۽ پرهيزگاري ۾ يڪتاءِ زمانه هئا - پنهنجا ڪپڙا اڪثر هن بهتر طرح ڌوٻين کان نه ڌورائيندا هئا، پنهنجن خاص خادمن ۽ خادميائن کان ڌورائيندا هئا جيڪي سندن طبيعت مبارڪ کان واقف هوا. ٺيڪ ساڳي في الحال هٿ ڌوئي چڱي طرح صاف پاڪ ڪرائي پوءِ پنهنجن ڪپڙن ڌوئڻ جي اجازت ڏيندا هئا - پنهنجن ڪپڙن کي نل مان وهندڙ پاڻي يا جاري پاڻي مان ٽي دفعا ڌوئڻ ۽ نپوڙڻ کان پوءِ سڪائڻ جي اجازت ڏيندا هئا - ٺيڪ جڏهن ڪي ڪپڙا پاڻ پنهنجن هٿن مبارڪن سان ٽي دفعا ڌوئي سڪائي پوءِ استعمال ڪندا هئا - وضوءَ ۾ خاص احتياط سان ڪندا هئا جيئن استعمال ٿيل پاڻي بدن تي يا ڪپڙي تي ڪري نه پوي - پيرن جي پاڻيءَ کي چڱي طرح سڪائي پوءِ جتي پائيندا هئا - غسل به گهڻو ڪري وهندڙ پاڻي يا نل جي پاڻي ۾ ڪندا هئا - اتفاق سفر ۾ ڪٿي ڪڏهن نل جو پاڻي يا وهندڙ پاڻي هٿ نه ايندو هو ته گهڻي احتياط ۽ پاڪائي سان پاڻي جو ٿانءُ مٽي ڪاٺ جو انتظام ڪرائيندا هئا ته غسل ڪرڻ وقت پاڻي جا ڇنڊا نه پون - اهڙي طرح دوائن ڏيڻ ۾ به پاڪائي ۽ پرهيزگاري جو گهڻو خيال رکندا هئا، اسان خادم سندن احتياط تي حيران ٿي ويندا هئاسون - مشڪ ڇاش پاڻ لاءِ ديڳڙي کي ٽي دفعا ڌوئي هر هڪ دفعي ڌوئڻ کان پوءِ اونڌو ڪري ڇڏيندا هئا جيئن ته نم نه هوندو هو، دوا ۾ به پاڻي نل جو يا وهندڙ پاڻي وجهڻ پسند ڪندا هئا — شرعي اختلاف ۽ شبهي واري ڪم کان تمام گهڻو پرهيز ڪندا هئا

ان ڪري پنهنجي سڄي زندگي مبارڪ ۾ ڪڏهن به ٻين کي پرچم ذڪر ڪيائون جو ڪين ٻين کي پڙهڻ ۾ شبهو رهندو هو. هڪ ڀيري پاڻ پنهنجي زبان حق ترجمان سان فرمايائون ته " اسان اڄ تائين ٻين کي ۾ ٻڌايو ڪانه پسند نه ڪيو آهي، جو مونکي شرعي شبهو آهي انڪري مون هن ابهام ۾ به خارج ڪري برداشت ڪيا آهن " سڄي عمر ۾ خضاب بالڪل نه ڪيائون. خالص مينڌي ڪندا هئا، ڪاري خضاب جي جواز ۽ عدم جواز بابت علمائن ۾ اختلاف آهي ـــ مفرخواه حضرت جهڙو ڪين نذر الطلند وهوان کي به وڏي احتياط سان استعمال ۾ آڻيندا هئا. ٻيءَ بار، صحيون ۽ مشترڪ ملڪيت ۽ مشڪوڪ ڪمائي سان ميل نذرانن کي ته بالڪل جدا فرمائي ڪڏهن ڪين پنهنجي ڪم ۾ ڪو ٻي ڇڏ نه ڏيندا هئا. ماڻهن ۽ دڪيلن ۽ پوليس وارن جي نذرانن کي به پنهنجي استعمال هيٺ نه آڻيندا هئا. فقيرن غريبن کي خيرات ڏئي ڇڏيندا هئا ته سڀ ماڻهو، جيڪي پنهنجي حق سان ڪمائي ڪن ٿا انهن جي نذرانن کي بابرڪت پسند فرمائي پنهنجي استعمال لاءِ رکندا هئا. جيڪڏهن ڪو ست ۽ سنڌون ڪين نذرانا ڏيندا هو ته متئين دستور موجب پنهنجي مختلف ڪيسن ۾ رکي ڇڏيندا هئا.

صبر ۽ تحمل: - نهائين ڪان نپه، سڪ منهنجا ميوين بـ متي سا روڌي جن ٻاهر پاڻ نه نڪري

"صبر ۽ تحمل ۾ اعليٰ مقام حاصل فرمايائون جنهن حضرت شاهه صاحب جي هن شعر ۾ ان سچن عاشقن جي صبر ڏانهن اشارو آهي - پاڻ انهيءَ طرح صبر تي پورو عمل ڪري ڏيکاريائون

سنڌن صبر جو هڪ مثال

9 تاريخ رمضان المبارڪ ۱۳۸۲ھ، سنڌن فرزند حضرت صاحبزاده آغا غلام نبي جان جن جي وفات وقت پاڻ درگاهه شريف تي ساڻين اڪان ٿي ڪراچي ۾ هئا. ان ڏينهن حضرت صاحبزاده مرحوم وفات ڪئي هئي پاڻ مغرب کان پوءِ جڏهن جاءِ جي دروازي تي پهتا، ڪين معلوم ٿيو ته صاحبزادو وفات ڪئي آهي. ان خبر معلوم ڪري پوءِ وڏي حوصلي ۽ همت سان مجلس ۾ ويٺا فقط ڪلمه ترجيع " اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ " پڙهي فرمايائون ته " ماني کاڻو" سڀ ڪنهن کي روئڻ وهو. مونکي به اچي کارايو" دسترخان وڇائي بالڪل آرام ۽ اطمينان سان مجلس ۾ تناول فرمايائون. جڏهن غسل ۽ ڪفن تيار ڪري جو وقت آيو ان وقت بالڪل آرام ۽ سڪون سان جنازه جي قريب ويٺا هوا ۽ دستار مبارڪ مٿي تان لاهي آسمان ڏانهن نظر فرمائي، سبحان الله! اٿي فرمايائون. اسين سڀ حيران ٿيا سون ته حضرت صاحب جو صبر ايترو هو جو اسين گريه زاري ۾ آهيون، حضرت صاحب جن آرام سان ويٺا آهن. واقعي سنڌن صبر ۾ مصداق حديث شريف (اَلصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْاُوْلٰى) هوءِ اتوار درگاهه شريف تي پهتاسون پوءِ ڏينهن تي حضرت صاحبزاده مرحوم جي تدفين بعد سنڌن چهري مبارڪ تي فاتحه خواني وقت گريه ۽ ٽڪ جواش معلوم ٿيو ته اِنَّ الْعَيْنَ تَدْمَعُ وَالْقَلْبَ يَحْزَنُ وَلَا نَقُوْلُ اِلَّا مَا يَرْضٰى رَبُّنَا وَاِنَّا بِفِرَاقِكَ يَا اِبْرَاهِيْمُ لَمَحْزُوْنُوْنَ - يعني سنڌن

اهو عمل به حديث شريف مطابق هو، جو حضور انور صلي الله عليه وسلم پنهنجي صاحبزادي ابراهيم عليه السلام جي وفات ۽ فراق وقت فرمايو هو ته "اکيون ڳوڙها ڳاڙين ٿيون ۽ دل غمگين آهي ۽ اسين اهوئي چونداسين جنهن سان رب راضي ٿئي ۽ اي ابراهيم اسين تنهنجي فراق جي ڪري غمگين آهيون". پاڻ زياده تحمل ۽ ضبط جي ڪري ڪيترو وقت طبيعت مبارڪ ۾ ناساز ٿي پيا هوا.

سندن صبر جو وڏو مثال پڇاڙي وقت اسپتال ۾ داخل ٿيڻ جو آهي، جو باوجود زخمن، ضعف ۽ پيري جي ڪنهن کي به نه فرمايائون ته مونکي ڪا تڪليف آهي. جڏهن به پڇيو ٿي ته حضرت جن جي طبيعت ڪهڙي طرح آهي ته فرمايائون ٿي ته ٺيڪ آهي، خوش آهيان ٿوري زڪام جي تڪليف آهي. ڪنهن سان به ذڪر نه ڪيائون ته مونکي هن جاءِ تي تڪليف آهي يا مونکي هن تڪليف پريشان ڪيو آهي. اهڙي حالت هوندي به جيڪو مزاج پرسي لاءِ آيو ٿي انکي ماني جي صلاح ٿي ڪيائون. حاضر الوقت خدمتگارن کي مهمانن جي ماني کارائڻ جو تاڪيد ٿي ڪيائون.

دَعِ الْاَيَّامَ تَفْعَلُ مَا تَشَآءُ   وَطِبْ نَفْسًا اِذَا نَزَلَ الْبَلَآءُ

يعني: زمانو جيڪي دل ۾ سو پيو ڪري ته توکي ڇڏي ڏي ۽ جنهن وقت ڪا مصيبت نازل ٿئي تنهن وقت تون پنهنجي دل کي رکج.

سندن عمل جو مثال

جنهن وقت پاڻ قاضي نجم الدين مرحوم کي پرگهڻ ڪري پنهنجي جاءِ تي قاضي غلام علي سومري مرحوم کي ڇڏي ويا ته ان وقت سندن اڳيان بندي پيش ڪيائون ته سائين هن بندي ۾ ست هزار اکيون آهن، پاڻ مرڪي فرمايائون ته بابا بندن ۾ اکيون هونديون ته ڇا ٿيندو ته خالي آهي. سندن هيڏا بزرگ پڻ پيا ماڻهن ضايع ٿي ويندا هئا يا ڪجهه رائي ڪري ويندا ويا کين محلو بر ٿيندي هو ته فقط اسم ذات "الله، الله" جو ذڪر زبان پاڪ تي آڻي صبر ۽ تحمل فرمائيندا هوا.

شفقت ۽ رحمدلي

پاڻ ڏاڍا شفيق ۽ رحمدل هوا. ڪيترن به ڪنهن کان غلطي ٿيندي هئي ته پنهنجي عنايت ۽ شفقت سان معاف ڪري ڇڏيندا هوا.

هڪ پيري هي غلام راقم الحروف ڪوٽڙي ۾ سندن خدمت ۾ هو، جو تقريباً ٢٠ سال برابر سندن حاضري ۽ خدمت جو شرف حاصل ڪندو رهيو، سنڌ ڏانهن آمد جو وقت هو، سامان وغيره تيار ڪري ۽ خادم لڳا پيا هوا. حضرت صاحب جن فرمايو ته هي تيل جا ڍبا آهن هڪ ڏبي ۾ وجهي رکو، جو ننگ گهٽ ٿئي، مون ان حڪم جي تعميل خاطر ڇا ڪيو جو تيل شربت جي بوتل جي ڏٻي ۾ ملائي ڇڏيو. جڏهن معلوم ٿيو ته هي وڏي غلطي ٿي وئي ڪيئي اٿيا هاڻي منجهو حال الائي ڪهڙو ٿيندو ۽ منجهو جي ماني جي وقت حضرت صاحب جن کي پنهنجي غلطي ۽ ندامت ۽ شرمساري جي ماجرا کان واقف ڪيم، پاڻ ان وقت خاموش ٿي ويا جواب نه ڏنائون، ذڪر ۾ رهيس ته خبر ناهي حضرت صاحب جن ڪهڙي سزا ڏيندا يا هميشه ناراض ٿيندا

سڄي رات فڪر ۽ بيقراريءَ سان گذاري، صبح جو فرمايائون ته "مولوي اڄ ڪي پشاور ڪوٺيندو ويجي مس چڪاوڻي اڄ"
پورو معلوم ٿيو. تنهن خوشيءَ جي اثر هيٺ فرمايائون ته "هڪ شخص نوڪر کي چيو ته دوا ڪڻي اچ. ٽربيان نوڪر مس جو شيشو
ڪڻي آيو، مالڪ ڪري چيو ته بابا هي ته مس جو شيشو آهي، چيائين ته سائين رات جو ته اوهان دوا پيتي هئي
مالڪ چيو ته واهه تو مونکي مس پياري هئي، نوڪر جواب ڏنو مس ڇڪائي آيو ته سائين هي مس ڇڪائي ته مس جو
اثر ٿيندو هيو". سندن رحمدلي ۽ شفقت تي حيران ٿيس ته نه تنبيه فرمايائون نه تنبيه جو ڪو اشارو
ڪيائون. سندن سڀ خلق محمديءَ ﷺ جو. حضرت انس رضي الله تعالى عنه کان روايت آهي ته آءٌ حضور صلي
الله عليه وسلم جي خدمت ۾ رهندو هوس، پاڻ ڪڏهن به مونکي ڪنهن به غلطيءَ جي تنبيه نه فرمائيندا هوا
نه ڪڏهن مونکي ڇڙٻ ڏنائون اهو ڪما قال.

سخاوت: سخاوت جي صفت ۾ پاڻ پنهنجو مٽ پاڻ هوا، سندن دستر خوان بالڪل ڪشادو هو، جنهن
وقت به سندن ڪو دوست آشنا مريد مخلص آيو ته اول انکي ماني جي صلاح ڪندا هوا، جيڪڏهن ڪنهن کي
مانيءَ جي طلب هوندي هئي ته هر وقت خادم کي حڪم ڪندا هوا ته دروازي وٽ کاڌو ۽ مانيءَ کي ڇنو ته ماني تيار ڪري
ڏيو ته مهمان آيو آهي. گرميءَ جي ڏينهن ۾ پاڻ فقط ٽي چار مهينا ٽيڻ مانده ڪئمپ ۾ پنهنجي جاءِ تي قيام فرمائيندا هوا
سندن قيام جي دوران ٽيڻ مانده واري جاءِ هڪ وڏو شفاخانو ۽ مسافر خانو بڻجي ويندي هئي ڪيترا ماڻهو واقف
ناواقف وٽن هوندا هوا ڪي خيراتي دوائون پيا وٺندا هوا ڪي دعائون ۽ تعويذ پيا لکرائيندا هوا.

سندن جا ڪي مخلص مريد پارڪو سندن آشنا جڏهن کانئن اجازت وٺندا هوا ته کين فرمائيندا هوا
ته "بابا اسان وٽ ٽڪندا سا ٺهندا ۽ جيڪڏهن ڪرائيندا آهيو ۽ هڪ رات رهي موڪلائيندا آهيو ته اسانکي
خوشيءَ سان موڪل ڏيندا آهيون. جو پنهنجي سنڌ جي ملڪ جو هوندو آهي. اوهان هتي دور دراز سفر ڪري سنڌ
مان نڪري ٻئي ملڪ ۾ آيا آهيو ته ٿڪجي اوهان کي موڪل نه ڏينداسين گهٽ ۾ گهٽ ٽي ڏينهن رهو ته ڏينهن رهو ته توهان جي
آب هوا کاڌو، هتي ٻه رات رهي اوهان وري سنڌ ملڪ ڏانهن ويندا ته اوهان کي چڱي ڀلي ڀي ڀانت ورندا ۽ هر لحاظ
نه پاڻي جو اثر اوهان تي ٿيندو" ــــ حضرت صاحبن جي ايتري شفقت ۽ قرب جي ڪري گرميءَ جي سيزن ۾ سڀ
ڪمرا، ڪوٺيون مهمانن سان ڀريا پيا هوندا هوا. ڪيترا مهمان ته باعيال رهندا هوا. ڪيترا ڪمرا مهمانن
جي باعيال رهڻ لاءِ ٺهرائي ڇڏيا هوائون، هر هڪ مهمان جي ماني حويليءَ مان بلا ستور اينديءَ رهندي هئي

مهمان روزي خود مي آورد پس گناه ميزبان را مي برد [1]

حضرت صاحبن جي سخاوت رڳو ماني کارائڻ تي منحصر نه هئي بلڪه صدقه خيرات جو سلسلو هر وقت

---

[1] يعني مهمان پنهنجو رزق پاڻ کڻي آئي ٿو ۽ گهر وارا جا گناهه کڻي ويندو ٿو.

جاري رهندو هو. جيڪو به سندن مريدن ۽ مخلصن، ماڻهن مان حرمين الشريفين کان موٽندو هو ته انکي وڏي محبت ۽ خلوص سان مختلف دعوت ڏيندا هوا، خواهه ڪهڙي به ادنيٰ درجي جو مريد هجي ۽ انهن سان ڏاڍيون محبتون ۽ رهاڻيون فرمائيندا هوا.

جڏهن پاڻ مريدن ڏانهن سفر تي ياڪنهن به سفر تي روانا ٿيندا هوا ته اول دوائون پنهنجي خرچ سان ٺهرائي پوءِ هر هڪ حاجت واري کي مفت ورهائيندا هوا گهڻو ڪري دوا ڏيڻ سان گڏ ڏيڪ ضرورتمند کي نقد به ڏيندا هوا. سفر ۾ هي دوائون (اطريفل گشنيزي، برشعشا، تپ ڀادي جا حب، ڪشته فولاد به ٽي قسم، جمون واري، ڪئي ڏينهن واري ۽ موسمي پاڻي واري، حب البواسير، پرميل ۽ پيشاب جي ساڙ جي ٽڪي، معجون لبوب ڪبير، معجون ڪچلا، ڄٻاڻ جي لاءِ ٽڪي، سرمه ڪافوري، ڪشته ابرڪ ۽ خاص سپ به) خاص طرح ضرور رهنديون هيون. حب قبضي ڀادي جا يتر ياقدر مفيد ثابت ٿيا جو ڏاڍو ڏاما گيس ۽ ڀادي جي مرض ۾ گرفتار ڊاڪٽرن جي علاج مان مايوس ٿي ڳرگو ٣، ٤ ڏينهن کائڻ سان بلڪل شفا ٿي ويندا هوا، اهڙي طرح سندن معجون ڪچلا مان ڪيترا ئي خلق خدا جي شفاياب ٿي. سندن جي مرض فالج لقوه جي بيماري لاءِ هي دوا فائدي ڏيڻ ۾ حيرت انگيز هئي. ننڍن ٻارن ۽ شيرخوارن کي به کارائيندا هوا انهن جي عمر مطابق وزن ڏيندا هوا. سندن زندگي مبارڪ الله تعاليٰ جي مخلوق جي خدمت لاءِ وقف هئي فقط اها صفت خدمتِ خلق، سندن بزرگي ۽ شرف لاءِ ڪافي دليل آهي، جهڙي طرح حضرت سعدي رحمة الله عليه فرمايو آهي

عبادت بجز خدمت خلق نيست — بتسبيح و سجاده و دلق نيست [1]
تو هم بردرِ هستي اميدوار — پس اميد بردر نشينان برار [2]
باحسان آسوده کردن دلي — به از الف رکعت بهر منزلي [3]

حضرت قطب العارفين زيب زينت خانقاه مجدديه تاج الاولياء خواجه محمد حسن جان قدس سره جو مکتوب شريف جو سندن نالي لکيل، راقم الحروف جي والد بزرگوار جي هڪ ڪتاب تي نقل ڪيل هٿ آيو آهي جيڪو ۽ پنهنجي حويلي ٽهراڻي جي زماني ۾ سندن ڏانهن مبارڪ ڏي ڏک لکو هو ان احوال جي جواب ۾ لکيو اٿن، هي پورو خط جو نقل نه آهي، پيار ۽ شفقت جي اهڙي انداز سان لکي فرمايو اٿن جنهن مان سندن فضيلت ۽ محبت

---

[1] يعني: خدمت خلق کان وڌيڪ ٻي ڪا به عبادت (سواءِ فرضن جي) ناهي، تسبيح، مصلو ۽ گودڙي پائڻ کان اها پيدا ٿي حاصل نه آهي

[2] ،، - تون به ڪنهن در تي اميدوار آهين، ان لاءِ جيڪي تنهنجي در تي اچن، انهن جون اميدون پوريون ڪر.

[3] ،، - ڪنهن به غمگين دل کي پيدائش سان خوش ڪرڻ هر هڪ منزل تي هزار رڪعتون نفل پڙهڻ کان بهتر آهي

معلوم ٿئي ٿي، خط جو نقل ذيل طور بعينه ناظرين جي اڳيان پيش ڪجي ٿو ـ

برخوردار مکرم شاه آقا سلمه ربه

بعد از دعوات فقیر از سه چهار روز در اوطاق کوه دار بود که بارش جدی آب را از گل پر کرده بود و دود خانه بند را از بیخ کشیده امروز آمدم خط ایشان را در جمله خطوط سند که دیدم از رسیدن صدمه سقوط از درخت در وجود جی رانجا ایشان صدمه و اندوه و انتظار که بدل فقیر است اندازهٔ آن او تعالی بهتر می داند ـ

تنت به ناز طبیبان نیازمند مباد　　وجود نازکت آزردهٔ گزند مباد
سلامت همه احباب در سلامت تست　　به هیچ عارضه شخصی تو دردمند مباد

ثمرهٔ عمر فقیر وجود ایشان است در وقت تحریر این حروف آنقدر وقت حاصل شد که زیاده خیریت پرسی نمی توانم نوشت این قدر می نویسم که در ڈاک واپسی دو حرف خیریت خود بنویسند که انتظار از حد است آنچه از بارش طوفانی و غلطیدن دیوار هائے سرائے بیرونی مرقوم بود زیاده باعث پریشانی شد سرهائے شمایان سلامت باشد که دیوارها از گل ساخته خواهد شد، وجود انسان را بجز خالق او کسے را مجال ساختن نیست الخ ـ له

مائٽن جو ادب ۽ احترام (حاشيو له)

حضرت صاحب جن هڪ ڀيري سفر ۾ هوا فرمايائون ته "مونکي ياد آهي، جڏهن ٽڪر کان ٽنڊي ويندا هئاسون، ان زماني ۾ آئون ننڍو هوس حضرت صاحب مرحوم (حضرت والد شريف) مونکي فرمايو ته "خبردار ٽنڊي محمد خان جي بازار ۾ نه ويندو وڃ" بس ان ڏينهن کان وٺي اڄ ڏينهن تائين آئون ٽنڊي محمد خان جي بازار ۾ نه ويو آهيان، منهنجي دل تي اڄ ڏينهن تائين هيبت ۽ دٻ ويٺل آهي جو ٽنڊي محمد خان شهر بازار ۾ نه ڏٺي الخ"ـ

ـــ راقم الحروف جو چاچا سائين، جناب حضرت قاضي خان محمد صاحب مرحوم ۽ ٻيو حاجي ڏاڏي بشري مرحوم فرمائيندا هئا ته جڏهن حضرت تاج الاولياء صاحب عرفان حضرت خواجه محمد حسن جان سائين

له برخوردار مکرم شاه آغا سلمه ربه ـــ دعائن کان پوءِ توکي ٻڌايان ٿو ته فقير ٽن چئن ڏينهن کان وٺي جبل واري اوطاق ۾ هو جتي بارش جي پاڻي سان گهر ڀرجي ويو ۽ دونهين بند ڪري پاڙان پٽي ڇڏي هئي، اڄ جڏهن موٽي آيس ته سنڌ جي خطن ۾ اوهان جو خط ڏٺم، اوهان جي وڻ تان ڪرڻ جي ڪري اوهان جي وجود کي جيڪو صدمو پهتو آهي ان ڪري جيڪو صدمو، ڏک ۽ انتظار هن فقير جي دل ۾ آهي ان جو اندازو الله تعالى بهتر ٿو ڄاڻي ـ

تنهنجو جسم طبيبن جي نازن جو محتاج نه هجي　　۽ تنهنجو نازڪ وجود تڪليف کان ڏکويل نه هجي
سڀني دوستن جي سلامتي تنهنجي سلامتي ۾ آهي　　ڪنهن به عارضي تڪليف سان تنهنجو وجود ڏکويل نه هجي

هن فقير جي عمر جو ميوو اوهان جو وجود آهي. خط لکڻ جي مهل وقت ايترو ٿورو هو جو وڌيڪ خيريت پرسي بابت نٿو لکي سگهجي ايترو ٿو لکان ته موٽندڙ ٽپال ۾ اکر ٻه پنهنجي خيريت جا لکو، جو انتظار تمام گهڻو آهي، اوهان طوفاني برسات جي ڪري اوطاق جي ٻاهرين ڀتين جي ڪرڻ بابت لکيو آهي، تنهن جي ڪري وڌيڪ پريشاني ٿي، پر اوهان جا سر سلامت هجن، مٽي جون ڀتيون ٺهي پونديون، پر انسان جو وجود ان جي خالق کان سواءِ ٻيو ڪو به ٺاهڻ جي طاقت نه ٿو رکي ـ

جن زمين تقسيم ڪري پنهنجي صاحبزادن جي حوالي فرمائي، تن مان ڏهه ويگهه تعلق ڪڇڙا واري زمين حضرت صاحب جن جي حوالي ٿي، پاڻ ساليانو پئسو اُتي پنهنجي والد شريف جي اڳيان خدمت ۾ عرض ڪندا هئا، سندن والد سڳورا جيڪو ڪٺو ڪندا هئا باقي ڪين موٽائي ڏيندا هئا ۽ پنهنجي والده ماجده جي خدمت ۾ عرض ڪندا هئا. اهڙي طرح سندن والده محترمه يعني حضرت بي بي امان ڪوجهه ڪٺي باقي ڪين موٽائي ڏيندي هئي. جاچاسائيڻ جن سان حضرت صاحب جن وڏن ڀرجوش محبت اهڙي ذڪر فرمايو هو — جي عين ادب ۽ احترام موافق حديث شريف "أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ" جي آهي، يعني حضور جن صلي الله عليه وسلم هڪ اصحابي سڳوري کي فرمايو ته "تون ۽ تنهنجو مال تنهنجي پيءُ جو آهي" حضرت صاحب جن هن حديث شريف تي عمل ڪري ڏيکاريو.

حضرت صاحب جن پنهنجي والد شريف جي جمله متعلقين يعني مريدن مخلصن دوستن آحبابن ۽ عزيزن تي بيحد ڏاڍي عزت فرمائيندا هئا. هر هڪ سان سندن سٺو خلق هو، شادي، غمي ۽ شرعي جو تعلق رهندو هو مونکي ياد آهي ته هڪڙي سال ٺٽي مان ۽ ڪوٽڙي مان سنڌ ڏانهن رواني وقت سندن خدمت ۾ ماستر محمد رمضان مرحوم رهڙڪي واري جي دعوت پڻ پاڻ برقت قبول فرمائي، رهڙڪي ۾ لهڻ جو ارادو فرمايائون، آخر رهڙڪي ۾ لٿا ۽ ماستر صاحب محمد رمضان جي خير مقدمي عزت ۽ احترام ٿي فرمايائون وڏي عزت ۽ پيار سان ماستر صاحب سان مجلس ٿي فرمايائون ۽ مجلس وارن کي مخاطب ٿي فرمايائون ته اسان جي ڏاڏي بزرگوار جي مريدن مان فقط هي ماستر صاحب موجود آهي باقي سڀ فوت ٿي ويا آهن، ان ڪري اسان ماستر صاحب جي عزت ۽ احترام ڪيو آهي. اهو به سندن خلق حديث شريف جي موافق هو، حديث شريف آهي "أَبَرُّ الْبِرِّ أَنْ يَصِلَ الرَّجُلُ وُدَّ أَبِيهِ" يعني نيڪين مان وڏي نيڪي هي به آهي ته پنهنجي پيءُ جي دوستن ۽ متعلقين سان ڳانڍاپو رکجي.

سندن ڏاڏي جي بشارت

حضرت صاحب جي ڏاڏي حضرت سراج الاولياءِ خواجه عبدالرحمٰن قدس سره کين يارهن سالن جي عمر ۾ هي وڏي بشارت ته "الله تعالى ڪان پو منهنجي اميد تو ۾ آهي"، تو ڏي ، جنهنجو ذڪر حضرت صاحب جي والد شريف حضرت خواجه محمد حسن جان قدس سره انيس المريدين ۾ فرمايو آهي عبارت بعينه هي آهي. "روزي فرزند ڪلان جامع اين ڪلمات عبدالله نامي ڪه بعمر يازده سالگي بود بحضورش آمده بطرفش روي مبارڪ گشتانده بلغتِ افغاني ڪلامي بر زبان آوردند ڪه معني اش اين است" پس از اميد بخداوند تعالى اميد تو هست [1]

---

[1] هڪڙو ڀيرو هن ملفوظات جي جامع مصنف جو وڏو فرزند جنهنجو نالو عبدالله آهي يارهن سالن جي عمر جو هو ته حضرت سراج الاولياءَ قدس سره يعني پنهنجي ڏاڏي جي حضور ۾ آيو ته پاڻ پنهنجو منهن مبارڪ ان طرف ڦيرائي پشتو زبان ۾ فرمايائون جنهنجي معنيٰ هي آهي ته "الله تعالى کان پوءِ منهنجي اميد تو ۾ آهي." — اها هڪ وڏي بشارت آهي، جانشين سراج الاولياءِ، حضرت صاحب جي لاءِ ڏني آهي جنهن مان سندن فضيلت، صوحبيت ۽ بزرگي، روحانيت ڪامل، معلوم ٿئي ٿي ته پاڻ صحيح معنيٰ ۾ سلسله عاليه نقشبنديه جا مسند نشين ۽ قائم مقام پنهنجي بزرگن جا آهن ۽ پاڻ ان سلسلي جو فيض جاري رکندا ٿيندا.

نشت برخواست ۽ نيڪ عادتون

پاڻ اُٿڻ، وهڻ، کائڻ، پيئڻ ۽ ڪپڙن پائڻ، سڀڪنهن ڪم ۾ ماثوره دعائون پڙهندا هوا، علاوه
جڏهن ساٿين سنگ ۾ يا ڪنهن ماڻهوءَ ڪنهن طرف خدمت ۾ رهندا ۽ هوندا هئا تڏهن ڪاٿون دعائون پڙهي
۽ يادڪري جو گهڻو شوق هوندو هو، جيڪي دعائون پڙهي هيٺ آيون سي هت نقل ڪيون ٿيون باقي بيون ماثوره
دعائون حديث جي ڪتابن ۾ ذڪر ٿيل آهن — جڏهن پاڻ ڪپڙا پائيندا هوا تڏهن آئون سنڌن مبارڪ
مان هي دعا پڙهندا هوا. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ كَسَانِيْ هٰذَا الثَّوْبَ مِنْ غَيْرِ حَوْلٍ مِّنِّيْ وَلَا قُوَّةٍ. اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ
خَيْرَ هٰذَا الثَّوْبِ وَخَيْرَ مَا صُنِعَ لَهٗ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هٰذَا الثَّوْبِ وَشَرِّ مَا صُنِعَ لَهٗ[1] — جڏهن پاڻ
سفر تي ڪنهن سواري تي سوار ٿيندا هوا ته هي دعا پڙهندا هوا. اَللّٰهُمَّ اَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَالْخَلِيْفَةُ
فِي الْاَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ وَعَلَى اللّٰهِ فِيْ كُلِّ اَمْرٍ تَوَكَّلْنَا — پاڻ جڏهن ڪنهن شهر مان يا ڳوٺ مان
لنگهندا هوا يا منزل تي پهچندا هوا ته هي دعا پڙهندا هوا اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هٰذَا الْبَلَدِ وَمِنْ
شَرِّ اَهْلِهَا وَشَرِّ مَا فِيْهَا اَللّٰهُمَّ اَسْئَلُكَ مِنْ خَيْرِ هٰذَا الْبَلَدِ وَمِنْ خَيْرِ اَهْلِهَا اَعُوْذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّاتِ مِنْ
شَرِّ مَا خَلَقَ[2] — ڳوٺ مان لنگهندا هوا ته هٰذَا الْبَلَدِ جي بجاءِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ پڙهندا هوا.

مسافري ۾ دعوت جي ماني کائڻ بعد هي دعا پڙهندا هوا. اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِصَاحِبِ الطَّعَامِ وَلِاٰكِلِهٖ
وَلِبَاذِلِهٖ وَلِمَنْ سَعٰى فِيْهِ. هن دعا ۾ هڪ هنڌ مريدن کي ترجمو ڪري ٻڌائيندا هوا يعني اي الله
بخش ڪر صاحب طعام ۽ طعام جي کائيندڙن ۽ خرچ ڪندڙن ۽ جنهن طعام يعني دعوت جي ڪم ڪار ۾ ڪوشش
ڪئي انهي کي به بخش ڪر — مغرب نماز کان بعد هي علاوه ڪاٿون ڪنهن هنڌ ڪنهن وقت وڏيان هي دعا پڙهندا
هو بِسْمِ اللّٰهِ عَلٰى نَفْسِيْ بِسْمِ اللّٰهِ عَلٰى اَهْلِيْ وَوَلَدِيْ وَمَالِيْ بِسْمِ اللّٰهِ خَيْرِ الْاَسْمَاءِ بِسْمِ اللّٰهِ رَبِّ الْاَرْضِ
وَالسَّمَاءِ بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِيْ لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهٖ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ[3]

عشاءَ جي نماز کان بعد دنيا جي ڳالهه ٻولهه نه ڪندا هوا ضروري ڳالهه ٻولهه، مثلاً مسئلا شرعي جو بيان، وعظ نصيحت
ڪنهن ڪنهن وقت ڪندا هوا — رات جو جڏهن آرام فرمائيندا هوا ته اول سورة فاتحه، سورة بقره جي پڇاڙي

---

[1] اللّٰه جو شڪر آهي جنهن مون کي هي ڪپڙو پارايو جنهن ۾ منهنجي قوت ۽ طاقت جو ڪو دخل ڪونهي. اي الله مان توکان هن
ڪپڙي جي ڀلائي گهران ٿو ۽ ان ڀلائي جو جنهن لاءِ هي ڪپڙو ٺاهيو ويو آهي. اي الله مان توکان پناهه گهران
هن ڪپڙي جي شر کان ۽ جنهن لاءِ ٺاهيو ويو آهي انهي جي شر کان.

[2] اي الله مان توکان پناهه گهران ٿو هن شهر جي شر کان ۽ هن شهر جي رهندڙن جي شر کان ۽ هن شهر ۾ جيڪي ڪجهه آهي انهي
جي شر کان. اي الله آئون توکان سوال ڪريان ٿو هن شهر جي ڀلائي جو ۽ هن شهر جي رهندڙن جي ڀلائي جو. مان پناهه گهران ٿو
الله تعاليٰ جي ڪامل ڪلمات سان جيڪي ڪامل آهن، ساري مخلوقات جي شر کان — هذه القرية (هن ڳوٺ)

[3] الله جو نالو وٺان ٿو پنهنجي جند لاءِ، الله جو نالو وٺان ٿو پنهنجي ٻار ٻچن ۽ اولاد لاءِ ۽ پنهنجي مال جي لاءِ، الله جو نالو سڀني نالن ۾
ڀلو آهي. الله جو نالو وٺان ٿو جيڪو زمين ۽ آسمان جو رب آهي، الله جو نالو وٺان ٿو جنهن جي نالي جي برڪت سان ڪا شيءِ زمين ۽ آسمان ۾ ڪو به
نقصان نٿي پهچائي سگهي ۽ الله تعاليٰ اهو آهي جو سڀ ڪجهه ٻڌندڙ ۽ سڀ ڪجهه ڄاڻندڙ آهي

ري طرح آية الڪرسي ۽ پڇاڙي سورة بقره جو پڙهڻ ۽ ٻي طرح گهڻو ڪري پڙهڻ فرمائيندا هوا، پوءِ هي دعا پڙهندا هوا
أَعُوْذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ أَعُوْذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّاتِ مِنْ غَضَبِهٖ وَعِقَابِهٖ وَشَرِّ عِبَادِهٖ وَمِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِيْنِ وَاَنْ يَّحْضُرُوْنَ اَللّٰهُمَّ احْفَظْنَا مِنْ جَمِيْعِ بَلَاءِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ يَا حَفِيْظُ يَا حَفِيْظُ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَّهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ [1] — رات جو جڏهن پريشان خواب مان سجاڳ ٿيندا هوا ته ڪانئن هي دعا ٻڌڻ ۾ ايندي هئي. اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ شَرِّ شَيْطَانٍ وَّمِنْ شَرِّ مَا رَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ [2] کٻي پاسي ٿوڪارو ڪندا هوا، انهي

تفصيلي بيان پنهنجي تصنيف راحة المخلصين ۾ فرمايو اٿن ۽ لکيو ٿن: ـ پريشان خواب ڏسڻ جو
سمجهندو آهيان رات جو خواه ڏينهن جو، ڪوشش ۾ ايندو آهي مگر موت وقت انهي علاج برعڪس
آهي جيڪو حديث شريف ۾ آيو آهي ته جيڪو پريشان ڪن خواب ڏسي سجاڳ ٿئي ته کاٻي
پاسي ٽي ڀيرا آهستي آهستي ٿُو ٿُو ڪري ۽ شيطان جي شر کان پناهه گهري پوءِ انهي خواب جو
خيال جو فڪر نه ڪري ته انهي جو ڪو ضرر، نقصان اوهان کي نه پهچندو ۔ منهنجي عادت آهي ته
هر وقت جڏهن سجاڳ ٿيندو آهيان ته ٿوڪ ڪري هي دعا پڙهندو آهيان. اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ
شَرِّ شَيْطَانٍ وَّمِنْ شَرِّ مَا رَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ ـ اوهان کي به جڏهن اهڙي تڪليف ٿئي ته مٿين طرح
عمل ڪريو پوءِ ڪو خوف خيال انهي جو نه ڪريو الخ

[3] صبح جو اٿڻ وقت هيٺ ڄاڻايل دعائون پڙهندا هوا، خاص طرح هي دعا، جي غلام سندن زبان مبارڪ کان گهڻو ڀيرا ٻڌو هو ـ اَصْبَحْنَا وَاَصْبَحَ الْمُلْكُ لِلّٰهِ وَالْعِزَّةُ لِلّٰهِ وَالْقُدْرَةُ لِلّٰهِ [4] ـ فجر نماز کان پوءِ دعا گهرڻ وقت گهڻو ڪري قنوت شافعي پڙهندا هوا، باقي نمازن جي وقتن ۾ گهڻو ڪري هي دعا پڙهندا هوا ـ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ نَحْمَدُهٗ وَنَسْتَعِيْنُهٗ وَنُؤْمِنُ بِهٖ وَنَتَوَكَّلُ عَلَيْهِ وَنَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنْ شُرُوْرِ اَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ اَعْمَالِنَا ـ اَللّٰهُمَّ سَلِّمْ دِيْنَنَا وَاِيْمَانَنَا وَاخْتِمْ بِالصَّالِحَاتِ اَعْمَالَنَا ـ اَللّٰهُمَّ اسْتُرْنَا بِسَتْرِكَ الْجَمِيْلِ اَللّٰهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِنَا وَاٰمِنْ رَوْعَاتِنَا اَللّٰهُمَّ اَجِرْنَا مِنْ خِزْيِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْاٰخِرَةِ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ ۝ رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ۝ [5] وَصَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلٰى خَيْرِ خَلْقِهٖ سَيِّدِنَا وَمَوْلَانَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَسَلَّمَ ۔

---

[1] [illegible]

؀ جيڪڏهن عود علاج عرض ڪندو هو ته گهڻو ڪري هي دعا پڙهندا هيا اَللّٰهُمَّ اقْضِ حَاجَاتِنَا وَ حَاجَاتِ مَنْ اَوْصَانَا بِالدُّعَاءِ وَ حَقِّقْ مُرَادَاتِنَا وَ مُرَادَاتِ مَنْ اَوْصَانَا بِالدُّعَاءِ وصلى الله تعالىٰ على خير خلقه سيدنا وَ مولانا محمد وَّ آله وصحبه وسلم ؀ بيمار جي متان گهڻو ڪري هي دعا پڙهندا هوا: اَذْهِبِ الْبَاسَ رَبَّ النَّاسِ وَ اشْفِ اَنْتَ الشَّافِي لَا شِفَاءَ اِلَّا شِفَاؤُكَ شِفَاءً لَا يُغَادِرُ سَقَمًا وَ لَا اَلَمًا ؀

؀ الله تعالىٰ جو اسم ذاتي يا قرآن شريف جي آيت سگريٽ يا ڪاڌ عا تعويذ انهيءَ جي مس سان بالڪل نه لکندا هوا، خاص ڪري ڪاري مس ۽ ڪاغذ ۾ احتياط سان نهايت سان لکندا هوا. راحة المخلصين ۾ اهڙو ذڪر فرمايو اٿن۔

سندن کائڻ پيئڻ جي عادت

پاڻ سفر خواه حضر ۾ صبح سوير فقط توش سان هڪ ٻه ڪوپ چاءِ جا استعمال فرمائيندا هوا، منجهند جو کاڌو اڪثر فقط حڪماڻي ڍر ميانه تنور جي يا تور و گهڻو تناول فرمائيندا هوا - بالڪل سادي کاڌي کي پسند ڪندا هوا، مرغن ۽ مڪلف غذا کان گهڻو ڪري پرهيز ڪندا هوا. لسي ۽ دهي ۽ آچار سان گهڻي محبت هوندي هئين، پاچين ۾ ڪڏهن ڪڏهن دکي ثواب پسند فرمائيندا هوا. رات جو ماني بالڪل تور نه ڪانه کائيندا هوا - مطلب ته حضرت صاحبن جي نشست برخواست، ويهڻ اٿڻ کائڻ پيئڻ گهر ۾ يا سفر ۾ سنت جي موافق هو سندن سڀئي عادت خرق عادت هئي

وقتش همه صرف در عبادت — هر عادت اوست خرق عادت

؀ جيڪڏهن سندن هر هڪ فضيلت جي تفصيل سان بيان ڪجي ته وڏو دفتر ٿي وڃي، غلام راقم الحروف کي سندن تعارف بالڪل مختصر لکڻ جو ارادو هو، مگر لکندي شرم محسوس ٿيو ته هڙي هستي جنهن جي فضيلت ۽ ڪماليت جو داستان بي پايان آهي، انهي تعارف کي ڪهڙي طرح ٿڪ ٿيو چين سگهان، هاڻي فقط هيتر کي بس ڪيان ٿو - وَ اَجْمَلُ مِنْكَ لَمْ تَرَ قَطُّ عَيْنِيْ وَ اَحْسَنُ مِنْكَ لَمْ تَلِدِ النِّسَاءُ

تو کان وڌيڪ سهڻو منهنجين اکين ڪڏهن نه ڏٺو آهي ۽ توکان وڌيڪ حسين پٽ ڪڏهن ماءُ نه ڄڻيو آهي

قطعات تاريخ - حضرت صاحب جي وصال جون تاريخون ۽ مرثيا گهڻن صاحبن لکيا آهن، حضرت فيض درجت بحر برڪت قبله آغا محمد ابراهيم جان صاحب سرهندي مجددي دام برڪاته کان انهيءَ تعلق سان مري وارث

؀ اي الله اسانجون حاجتون پوريون ڪر ۽ انهن ماڻهن جون حاجتون به پوريون ڪر جن اسان کي دعا لاءِ چيو آهي ۽ اسانجون مرادون به پوريون ڪر ۽ انهن ماڻهن جون مرادون به پوريون ڪر جن اسان کي دعا لاءِ چيو آهي، الله تعالىٰ جي رحمت جي شال ان تي جا ٻڌي مخلوقات ۾ سڀ کان پهرين آهي، يعني اسانجو سائين ۽ اسانجو مولا محمد ۽ انهي جي آل ۽ انهي اصحابن تي پڻ سلامتي هجي.

؀ اي الله هن انسان کي تون ڇڏاءِ تون سڀني انسانن جو پالڻهار آهين ۽ تون شفا ڏي تون شفا ڏيندڙ آهين پنهنجي شفا کان سواءِ ٻي ڪا شفا ناهي. اها شفا ڏي جنهن کان پوءِ ڪو مرض ۽ بيماري نه رهي.

ترجمه از حضرت قبله آغا محمد هاشم جان صاحب سرهندي مجددي، مد ظله العالي

ولادت ٿيو ۽ چيو آهي، جناب عبدالله اثر صاحب جن به ولادت ٿيو چيو آهي، فضيلت مآب ميان عبدالعزيز صاحب ڏوکري واري به مرثيو چيو آهي - راقم الحروف کي جن صاحبن جون چيل تاريخون هٿ آيون آهن سي ناظرين اڳيان پيش ڪيان ٿو - جناب فضيلت مآب منبع العزت والالقاب حضرت داعي غلام مصطفى قاسمي دام مجدهٗ جي چيل تاريخ فارسي ۾

حضرت علامه عبدالله جان	شاه آغا علم دين را شاه رفت
از مجدد الف ثاني آن خلف	فخر آل احمد ذي جاه رفت
ورع و زهد و فقر را بود آفتاب	از سماتے علم و فضل آن ماه رفت
هشت دنيا را چه از بهر بهشت	يوسف آزادي گرفت از چاه رفت
فرفضل فقر عبدالله جان	هادي دين شاه آغا آه رفت

جناب فضيلت مآب محترم ميان عبدالله اثر صاحب جون چيل تاريخون

سن عيسوي هست به ارتقا	بلغ العلى بكماله
گفت تاريخ وصالش ملهم غيب اي اثر	تاج بر سر کامران کامل ولي الله بود
فقيه و محدث حکيم و اديب	چو رفت از جهان سوئے دار البقا
اثر سال رحلت بجست از فلک	غروب مهر علم آمد ندا

وله	واصل حق الامين به شفقتيه	١٩٧٣ع		سرفراز از نور عرفان مستنير ١٩٧٣ع
"	لاله رخ فياض عبدالله جان	١٩٧٣ع		شاه آغا کا هلے جنت مکان ١٩٧٣ع
"	پيرو مرشد قبضه ما بين را	١٩٧٣ع		استعاره بر رخ توسين را ١٩٧٣ع
"	صاحب الترتيب صامت ارجمند	١٣٩٣ھ		کوکب جنت، خلف اقبال المنقل ١٣٩٣ھ
"	ارشاد به دو ريافت آن روشن نگاه	١٣٩٣ھ		ديو مرهد، عرش آرامگاه ١٣٩٣ھ
"	فيض ايشان باطنا زنده بود	١٣٩٣ھ		جودت ارشاد تابنده بود ١٣٩٣ھ

ايشا منڪ عيسوي سن گفته خير البشر هو

اٿر هاتف پڻ ايو سال رخصت جو

وله ذات ڪيچي پڻ ڪري پئي ذڪر جنتجي فضا

ماه صيام دا اتي ۾ ديو ٻڌي زحمت سفر

رهيو فردوس ۾ سو رهبر اعظم

ديو قطب المشائخ قبله عالم ١٣٩٣ھ

مرثئي تاريخ مرتبي غيب کان آئي ندا

با کيا طين شاه آغا سان جنت قيوالي ١٣٩٣ھ

جناب فضيلت مآب محترم حافظ عبدالحسن صاحب چند دادرواري جي چيل تاريخ سنڌي ۾

رات چنڊ جي، تهجد جو سگو ره وقت هو	١٢ ربيع الاول ۾ تاريخ پڻ قبل از اذان
عمر ره مخزن دل ڀي عروج اللقي هو	سان رحلت جا ٻڌي ڪر عيسوي هجري بيان
عيسوي هاتف چيو ان فرقت محمد ۽ الم ١٩٧٣ع	هجري تي، زيب محفل داخل جنت مڪان ١٣٩٣ھ
هو چيو هاتف ته "جي پئي" شاه آغا ڪامل ١٣٩٣ھ	بيو چوان، فياض نماص و عالم ڪامل ١٩٧٣ع

حضرت صاحب جن جي اولاد جو احوال صفحه ٤٤ تي ڏسڻ گهرجي -

مخزن العلوم

حصو علم طب جو

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ وَاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ اَجْمَعِيْنَ

طبيبن سان ڳالهيون

إِنَّ الطَّبِيبَ بِطِبِّهِ وَدَوَائِهِ — لَا يَسْتَطِيعُ دِفَاعَ أَمْرٍ قَدْ أَتَى [1]

إِنَّ الطَّبِيبَ يَمُوتُ بِالدَّاءِ الَّذِي — قَدْ كَانَ يُبْرِئُ مِنْهُ فِيمَا قَدْ مَضَى [2]

مَاتَ الْمُدَاوِي وَالْمُدَاوَى وَالَّذِي — جَلَبَ الدَّوَاءَ وَبَاعَهُ وَمَنِ اشْتَرَى [3]

طبي نسخا

جاڻڻ گهرجي ته طب جي نسخن ۾ حڪيمن تمام گهڻي مبالغي کان ڪم ورتو آهي، آئون اوهانکي سچي حقيقت ٻڌايان ٿو ته مفرديا مرڪب دوائن ۾ تمام گهڻو مبالغو ڪيل آهي - ڪوبه ته سو ڪتاب مخزن الادويه ۾ تحفة المؤمنين ته هڪ هڪ دوا جي ايتري ته تعريف ڪيل آهي جو اوهين سمجهندا ته سڀني بيمارين لاءِ اها هڪڙي ئي دوا ڪافي ۽ شافي آهي، مگر ائين هرگز نه آهي، مٿان اوهين ٻه انهن جي تعريفن تي پڪ جو، ان ڪري اسانجي تصديق وا سطي اوهان پاڻ انهن دوائن جو تجربو ڪري ڏسو.

نقل آهي ته جهانگير بادشاه کي حڪيمن ٻڌايو ته "زعفران" اهڙي مقوي ۽ مفرح شئي آهي جو اُن مان جيڪو ٻه ٽي مثقال کائيندو ته گهڻي کِل ۽ خوشيءَ کان هو مري ويندو - انهي بادشاه هڪڙي واجب القتل قيدي کي جيلخاني مان گهرائي کيس هڪ مثقال زعفران جو کارايو. ته انکي ڪجهه به نه ٿيو، وري ٻيو مثقال کارايو ويو ته ڪجهه به نه ٿيو آخرڪار ٽيو مثقال انکي کارايو ويو مگر قيديءَ کي ڪوبه اثر نه ٿيو، تڏهن سمجهيائون ته هي رڳو حڪيمن جي ڳالهه آهي

حڪيم اجمل خان جي نسخه "جواهر مهره" ۾ لکيل آهي ته "جواهر مهره" آهي جو مرض مهلڪ ۾ مريض کي کارائيندا ته هو اُٿي کڙو ٿيندو ۽ ڳالهائيندو، مان ڪوبه ذڪر سڀئي ڪوڙ آهي، نسخو جيڪو

---

[1] تحقيق طبيب سان طب پنهنجي ۽ دوائن پنهنجين دفع نٿو ڪري سگهي انهي حڪم تقدير جي جي ديو هوندو -

[2] تحقيق طبيب پاڻ مري ٿو ساڻ انهي بيماري جي جنهن کان اڳي بيمارن کي چڱو ڀلو ڪندو هو -

[3] مري ٿو جي دوا ڪندڙ پاڻ ۽ دوا کپ ۽ جيڪو آڻيندو دوا ٿو آڻي ٿو ۽ جيڪو دوائون وڪڻي ٿو ۽ جيڪو دوائون وٺي ٿو -

قيمتي هوندو، مشڪ، عنبر، موتي ۽ جواهرات سان پڙيل هوندو، ايترو انهي تعريف ۾ مبالغو زياده هوندو.

فائدو: - نجر بيڪارن کان پڇڻ وارن تہ شرح رباعيات فارسي جي ڪتاب ۾ جيڪي نسخا لکيل آهن خاص ڪري جنهن نسخہ ۾ (مجرب فقير ست) لکيل آهي سي سڀ صحيح ۽ درست آهن ۽ مون ڏٺو آهي تہ قرابادين اعظم و اڪمل ۾ جيڪو نسخو حڪيم علي گيلاني جو لکيل آهي سو صحيح آهي ڇو تہ حڪيم علي گيلاني ٿيو آهي ۽ حڪيم علوي خان معتمد الملوڪ ٿيو آهي - حڪيم علوي خان تہ نسخن لکڻ ۾ وڏو ماهر آهي مگر نسخن ۾ تمام گهڻي دير ڪندو آهي، جا آئون پسند نہ ڪندو آهيان

طبيبن جي طرفان عذر

— طبيب ويچارا بہ لاچار آهن - پنسارين کان جيڪي دوائون ملن ٿيون سي سڀ بيڪار، پراڻيون سڙيل ۽ سڙيل هونديون آهن مثلاً جلقل جي پڙي ونندا تہ ان ۾ اڌ تہ ڪوڙ جون پولڙيون هونديون ۽ اڌ جلقل، مشڪ، عنبر تہ ٿيو جو ٻين ملڪن مان اچي ٿو - پر ديسي شيون ۽ ديسي دوائون جهڙوڪ گل بنفشہ گل نيلوفر ۽ گل گاوزبان بہ اوهانکي سٺا نہ ملندا ۽ اهڙين دوائن مان ڪهڙو فائدو ٿيندو -

— طبيب زور آور ڏيئي چوندا آهن جو پنساري جيڪا پڙي ٻڌي ڏني هوندي سا اکيون ٻوٽي کڻي کڻي ديڳڙي ۾ وجهندا ۽ انهن ڪڻن جي پولڙين جو شربت ناهي کڻي بيمارن کي پياريندا، جو هو اُلٽي ڏئي ڪڍي ڇڏيندو آهي - ان لاءِ اسين ٻن ٽن حيلا ٻڌايون ٿا - انهي طريقي تي عمل ڪرڻ سان ڪڻن جي پولڙين پائي ملاوٽ جي شڪايت ۾ ڪجهه اصلاح ٿيندي آئون بہ انهي طريقي تي عمل ڪندو آهيان -

— **اول:** - هي تہ دوڪاندارن جو قاعدو هوندو آهي تہ هو پهرين پاڻين پنهنجين پراڻين شين جو نيڪال ڪندا آهن ۽ پوءِ نئين شيءِ ۾ هٿ وجهندا آهن - انهي ڪري اوهان بہ ٻن ٽن دوڪانن تي وڃي کُلي سٺي شيءِ هٿ ڪريو انهي تي جيڪڏهن زياده پئسو خرچ اچي تہ انهي جو بہ خيال نہ ڪريو -

— **ٻيو:** - هيءَ تہ نسخہ ۾ دوا جو جيڪو وزن لکيل آهي تنهنکي ٻيڻو ڪريو - مثلاً، نسخہ ۾ اڌ اڌ تولو گاوزبان ۽ گل بنفشہ جو لکيل هجي تہ اوهين انکي تولو تولو ڪري ونو ڇو تہ دوا جي ڪم طاقتي جو ڪجهه تدارڪ وزن ٻيڻو ڪرڻ سان بہ ٿيندو -

— هتي هيءَ ڳالهہ ياد رکڻ گهرجي تہ اهڙين دوائن جو وزن گهٽ وڌ ڪرڻ سان ڪو بہ نقصان نہ آهي، آئون حيران ٿيندو آهيان، جڏهن ڏسندو آهيان تہ حڪيم نسخن ۾ لکندا آهن، گاوزبان پنج ماسا، گل بنفشہ پنج ماسا - ڇو ڇہ ڇہ ماسا ڪري نہ ٿا لکو تہ تورڻ وارن کي بہ سهوليت ۽ ڏيڻ وارن کي بہ آساني، پنج پنج ماسن جي تور هو آڻي ڪٿان - آئون پاڻ اڳ انهي ڳالهہ تي پابند هوندو هوس - يعني وزن پوري ڪرڻ لاءِ گهڻي

ڪوشش ڪندو هوس. تانڪ درهم ۽ مثقال جا وزن طبي تور موافق مون ڳڻيا آهيا هئا، تن ماسن
تور لاءِ ته چانديءَ آنن جو سڪو موجود هو. هاڻي ٻاقي اڌ ماسو ڪٿان آڻيان. پر جڏهن ته هي خواه مخواه جي
دردسري آهي، ماسي اڌ جو فرق ڪا وڏي ڳالهه نه آهي.

ٽيون:- هي ته شربتن کي ۽ عرقن کي مڪرر ڪريو. شربتن کي مڪرر ڪرڻ جي ترتيب هيءَ آهي ته
نسخه جون دوائون ڊبل ڪري رات جو گهڻي پاڻيءَ ۾ پسائي رکو، صبح جو اڌ جيترو پاڻي دوا کي ڏئي ڪري
رکو ۽ ٻئي اڌ کي انهيءَ پاڻيءَ ۾ چڱي طرح ٽهڪائي ڇاڻي رکو ۽ پوءِ ٻئي اڌ کي به انهيءَ ٽهڪايل پاڻيءَ ۾ وجهي ڏيئي
ٽهڪايو ۽ جڏهن گهربل پاڻي جي ترا هو نپوڙي ڪيو ۽ هڪ ٻه ڏينهن انهيءَ پاڻيءَ کي تاري رکو جڏهن
پاڻي آرسيءَ جي صفائيءَ ۾ ڳر ٻت وجهي تر ۾ پوي، تر پوءِ آهستي آهستي اهو آتريل پاڻي ڪڍي ان ۾ چاشني پچائي
رکو ته مصفيٰ سٺو شربت مڪرر تيار ٿيندو.

چوٿون:- هي ته دوائن جي خوراڪ جيڪا مفرحات يا خميرجات ۾ چار پنج ماسا لکيل آهي
اوهان انکي ٻيڻو يا ٽيڻو ڪري ڪارايو. ڇو ته اڄ ڪلهه انسان جون طبيعتون عاق (يعني نازڪ) ٿي ويون
آهن، پر تن ماسن مان ڪو اثر ظاهر نه ٿو ٿئي.

قاضي مخدوم نصر الدين سيوهاڻي اسان جي زماني ۾ هڪ وڏو حڪيم، عالم ۽ فلسفي هو. ڊاڪٽر
شيخ حاجي شمس الدين مون سان ڳالهه ڪندو هو ته هڪ ڏينهن آئون بيمار ٿيو هوس ۽ تمام گهڻو
ضعيف ٿي پيو هوس ته مخدوم صاحب مونکي مفرح ياقوتي هڪ ڏينهن ۾ ٻه ٽي ڀيرا کارائي هئي، اهو
ساڳيو مخدوم صاحب، مسلسل ۽ مدت تائين ڪجهه هفتا تولو تولو کارائيندو هو. مخدوم صاحب جون عجيب
۽ غريب ڳالهيون گهڻيون ياد آهن، جو پاڻ اسان جي ڏاڏي سائين جو مريد به هئو ۽ اسان سان سندس
مخلصانه تعلقات به تمام گهڻا هئا، جن جو ذڪر هن ڪتاب ۾ لکڻ ضروري نه آهي.

طبين جا تور ۽ ماپا

هڪ درهم	برابر	ساڍا ٽي ماسا هڪ مثقال	برابر	ساڍا چار ماسا
هڪ تولو	"	ٻارهن ماسا هڪ ماسو	"	اٺ رتيون
هڪ رتي	"	ٻه جَوَ هڪ جَوُ	"	ٻه چانور
هڪ ڇٽانڪ	"	ٻهار ڍائي آنيا هڪ رطل	"	اڌ سير
هڪ اوقيه	"	تقريباً ٣ تولا هڪ قدم	"	تقريباً چار ماسا

هڪ ٽانڪ برابر چار ماسا | هڪ حبہ برابر ٻه جَوَ

(اواقي جمع اوقيه جو، پر طبيبن جي اصطلاح ۾ ۲۴ اوقيه کي اواقي چوندا آهن)

هڪ دانق برابر ڇهه ٽيون (دوانق جمع آهي دانق جو)

هڪ طسوج ″ ٻه جَوَ | هڪ مَن برابر هڪ سير

خُرمه، جيترو هٿ جي ترِيءَ ۾ اچي يا ڏيڍ تولي جيترو. ڇٽانگ پوڻا پنج تولا، انگريزي سنڌي ۾ آٽو به چئبو آهي.

فائده:- سير ۾ سورهن ڇٽانگ آهن ۽ رپئي ۾ سورهن آنا آهن. ڪنهن شيءِ جو اگهه، سير جا جيترا رپيه هجن ته ڇٽانگ جا اوترا آنا ٿيندا.

مثلاً:- هڪ شيءِ جو سير ۱۳ رپيه آهي ته ڇٽانگ جي قيمت ۱۳ آنا ٿيندي ۽ جيڪڏهن سير جي قيمت آهي ساڍا تيرهن رپيه ته ڇٽانگ جا ٿيندا ساڍا تيرهن آنا. پر جيڪڏهن ڇٽانگ جي قيمت اوهان کي آنن سان معلوم ٿئي ته سير جي قيمت اوترن رپين سان معلوم ڪريو.

مثلاً:- ڇٽانگ جا ۵ آنا آهن ته سير جي قيمت ۵ رپيه ٿيندي

تورن ۽ ماپن جون نشانيون

اختصار جي واسطي حڪيمن ڪي نشانيون مقرر ڪيون آهن انهي نشاني سان هن دوائن جو وزن معلوم ٿيندو، اڪثر قلمي ڪتابن ۽ بياضن ۾ اڪثر ڪري لکيل آهن.

مڪل ۲ ل:- مڪ مخفف آهي عربي جي "مِنْ ڪُلِّ وَاحِدٍ" کان ۽ ل مخفف آهي مثقال کان يعني هر دوا جا ٻه مثقال.

مڪل ۳ دم:- دم مخفف آهي درم جو يعني هر هڪ دوا جا ۳ درم.

نقل آهي ته هڪڙي حڪيم نسخي ۾ ٻن دوائن لکيون ۽ انهي ۾ لکيائين، مڪ ۲ مثقال، پنساري پڙهيو ته مڪ ٻه دوا جو نالو آهي، سو لکيل دوائون به ڏنائين ۽ مڪ جي پڙي به ٻڌي ڏنائين، اڄ ڪله پنسارين جو قاعدو آهي، ڪا دوا نه هوندي ته ائين ڪين چوندا ته هي دوا موٽ وٽ ڪانه آهي يا آٽو نئون سياڻان انجي عوض ٻي ڪا شيءِ ڏيئي انهي ٽنگ پورا ڪري ڏيندا ته هنن کي ايهين دوائون ڪانه آهن.

ثار:- ثار جي معنيٰ سير - سير هن ملڪ ۾ ۸۰ تولن جو آهي.

آثار جي لفظ ۾ آئون پاڻ لغت جي نظر سان حيران آهيان ته اهو لفظ جمع اثر جو آهي يا ثار جو، شايد ثار پاڻ مستقل لفظ آهي بمعنيٰ سير جي ۽ جمع انجو آثار آهي يا آثار خود مفرد آهي جمع جي وزن تي.

ـ ثار:- هي نشاني آهي ٽن پائن جي يعني ٦٠ تولا -

• ثار:- هي نشاني آهي ٻن پائن جي، يعني ٤٠ تولا -

ـــ ثار:- هي نشاني آهي هڪ پاءُ جي، يعني ٢٠ تولا -

٤ ثار:- هي نشاني آهي اڌ پاءُ جي، يعني ڏهه تولا -

٪ ثار:- هي نشاني آهي هڪ چٽانگ جي يعني ٥ تولا -

آؤنس:- انگريزي ۾ اڍائي تولن کي چوندا آهن -

ڊرام:- انگريزي ۾ تقريباً ساڍن ٽن ماسن کي چوندا آهن -

منم:- انگريزي ۾ هڪ رتي کي چوندا آهن -

اخلاط اربعه

طبيبن انسان جي بدن ۾ چار خلط مقرر ڪيا آهن. يوناني حڪيمن جو سمورو دارومدار انهن تي آهي. علاج معالجو سڀ انهن تي قائم ڪيو اٿن. اهي چار خلط برابر ۽ اعتدال هوندا ته صحت ۽ تندرستي ٺيڪ رهندي ۽ جيڪڏهن خراب ٿيندا يا گهٽ وڌ ٿيندا يا اعتدال کان ٻاهر ٿيندا ته قسمن قسمن جون بيماريون پيدا ٿينديون ۽ انسان جي زندگي ختم ٿي ويندي. شيخ سعدي رحمة الله عليه فرمايو آهي ته

چار طبع مخالف و سرڪش	چند روزے بوند باهم خوش[1]
جان شيرين برايد از قالب	گر يڪے زين چهار شد غالب[2]

هڪڙو خلط صفرا آهي:- انهي جي طبيعت گرم خشڪ آهي - رنگ انجو زرد آهي ۽ انهي ماڻهو جي منهن ۽ اکين جو رنگ بدن زرد هوندو آهي - بدن ۾ سستي ۽ اُڀرو هوندو - نڪ، زبان ۽ چپ خشڪ هوندا. پيشاب جو رنگ به زرد هوندو - وات جو ذائقو ڪڙو هوندو، خاص ڪري صبح جي وقت اهي علامتون ظاهر هونديون - بدن کي هٿ لائبو ته گرم لڳندو - طبيعت ۾ ڏهين ۽ چڙ، عادت ۾ تيز هوندو - خواب ۾ باهيون، دونهان ۽ شعلا ڏسڻ ۾ ايندا - تنهن تي ڪري ايندي - گرم شين مان انکي نقصان ۽ سرد شين کان فرحت ٿيندي - صفر اصفرا کي گرم شين کان زور وٺندي آهي ۽ ٿڌين شين کان دفع ٿيندي آهي ٿڌيون يا ڇيون، مثلا:- لونڪ، پالڪ، ڪدو، توريون، گوگڙو ۽ موريون ڪائڻ گهرجن ۽ ڪئيون شيون سيا

---

[1] چار خلط هڪ ٻئي جي مخالف ۽ هڪ ٻئي کان سرڪش آهن ڪجهه ڏينهن هڪ ٻئي سان انهن ۾ اتفاق هوندو آهي -

[2] ۽ جيڪڏهن انهن چئن خلطن منجهان ڪو هڪڙو غالب پئجي ويندو ته پوءِ انسان جو مٺو سا ساهه بدن جي پڃري کان پرواز ڪيو ويندو.

[3] بستان المفردات ۾ موريءَ جي طبيعت گرم تر لکيل آهي

مفيد آهن - مثلاً:- ٿڌا اثر هوند، نارنگيون، ليما، گدامتري، آلوٻخارا، چانهيون[1]، شربت ليمون ۽ سڪنجبين استعمال ڪرڻ گهرجن.

ٻيو خلط بلغم جو

هي خلط صفرا جي بالڪل برعڪس آهي. صفرا جي طبيعت آتشي آهي ۽ بلغم جي طبيعت آبي آهي. طبيعت هن جي سرد ۽ تر آهي. هن جون علامتون صفرا جي ابتڙ آهن. يعني اکين ۽ منهن جو رنگ اڇو ۽ بدن ۾ ٿلهو پن پيلو هوندو. نڪ، چپ ۽ زبان ۾ رطوبت گهڻي هوندي. وات جو ذائقو صبح جو ڦڪو ڏسڻ ۾ ايندو. ننڊ گهڻي ايندي. خواب ۾ درياء، پاڻي، مينهن ۽ برف يا ترڻ ڏسڻ ۾ ايندو. بدن اڪثر ڪري سرد ۽ نرم رهندو. پيشاب جو رنگ اڇو هوندو. طبيعت ۾ سستي، ويسار، ڍيٺ ۽ ڍنڍ سرد شين مان نقصان ۽ گرم شين مان فائدو ٿيندو.

چاڻ گهرجي ته بدن ۾ جيڪو خلط متعفن يعني ڪنو ٿي پوي ٿو ته ان مان ضرور تپ پيدا ٿيندي. بلغم ۽ خون جي طبيعت جو نڪ تر آهي، انهي ۾ تعفن جلد پيدا ٿيندو آهي. برخلاف صفرا ۽ سوداء جي - سوداء جي طبيعت خشڪ آهي، انهي ڪري جلد متعفن نه ٿيندا آهن — بلغمي تپن ۾ هڪڙي قسم جو تپ آهي جنهن کي لثقه چوندا آهن. جو هميشه نرم نرم تپ لازمي رهندو آهي ۽ تپ دق سان مشابهت رکندو آهي مگر علاج ۾ بالڪل برعڪس آهي — لثقه ۾ مائل بحرارت علاج ۽ غذا جي آهي ۽ دق ۾ سرد شين سان. انهن جو مفصل بيان اسان پنهنجي ڪتاب تعريف الامراض[2] ۾ لکيو آهي ۽ هي ٻڌايو ڏيو آهي ته جيڪي تپ لازمي ٿين ٿا ۽ ڪي نوبت سان اچن ٿا. هتي زياده ذڪر ڪرڻ مناسب نٿا سمجهون.

ٽيون خلط آهي خون

هي خلط سڀني خلطن جو بادشاه آهي ۽ انسان جي زندگي جو مسو ۽ مدار انهي تي آهي. جنهنجي طبيعت گرم تر آهي. اکين ۽ منهن جو رنگ ڳاڙهو ڏسڻ ۾ ايندو آهي. وات جو ذائقو مٺو هوندو. خواب ۾ رت، خون ۽ ڳاڙهيون شيون ڏسڻ ۾ اينديون. طبيعت، خوشي، کل ۽ فرحت ڏانهن مائل هوندي. پيشاب جو رنگ سرخي مائل هوندو، جيئن پاڻي ۾ ڌوتل گوشت جو رنگ هجي. ڪڏهن نڪ ۽ پين بدن جي نازڪ عضون مان ٿوري گهڻي سبب تي رت وهندو ۽ پيون علامتون صفرا ۽ بلغم جون انهي شخص ۾ مرڪب ڏسڻ ۾ اينديون — گوشت، کير، بيضا ۽ تر زياده کائڻ سان ۽ ميون مان انب، انگور ۽ کجور وغيره کائڻ سان بدن ۾ خون زياده پيدا ٿيندو آهي.

---

[1] چانهيون کائڻ کان پوءِ صفرا جي دفعيه لاءِ ترشي استعمال ڪرڻ گهرجي.

[2] هي ناقل جي غلطي آهي، حضرت صاحب جي دستخط مسوده ۾ ڪتاب تعريف الامراض لکيل آهي.

چوٿون خلط آهي سودا

هيءُ خلط سڀني خلطن کان گهٽ درجي جو آهي. انهيءَ جي طبيعت سرد، خشڪ آهي پڻ ڪيفيتن ۾ خون جي مخالف ۽ حياتيءَ جي برخلاف آهي. تنهن ۾ علامتون سرديءَ ۽ خشڪيءَ جون مرڪب هونديون. رنگ هميشه ڪارنهن ڏانهن مائل هوندو. طبيعت هميشه مغموم رهندي، خراب خيالات ۽ سودائي تفڪرات جو هن ۾ غلبو هوندو. پيشاب جو رنگ به ڪارنهن ڏانهن مائل هوندو. ننڊ ۾ خراب خواب ۽ خوفناڪ شيون، ڪارا نانگ، ڪارا ڏونهان ۽ ڪارا ڪڪر ڏسندو ۽ ننڊ به ٿوري ايندي.

سودا خلط جي زيادتي | سودا پيدا ڪندڙ شين کائڻ سان پيدا ٿيندي آهي. مثلاً: ڍڳي جو گوشت، اٺ جو گوشت، سڪل گوشت، سڪل مڇي ۽ ڀاڄين ۾ وانگڻ، ميوات ۾ ترش انب کائڻ وغيره.

اصلاح:- حلوان جو گوشت، جوڙن جو شوربو، ڪڪڙ، ڏهي ۽ مکڻ کائڻ سان هنجو اصلاح ٿيندو آهي. خلطن متعلق مفصل بيان اوهين فارسي طب جي ڪتاب مفرح القلوب ۾ پڙهي ڏسو. هتي فقط بنهي مختصر ۽ ضروري هدايتون لکجن ٿيون

اوّل:- ته هي ڪيل علامتون ڪو ضروري نه آهي ته هڪ شخص ۾ موجود هجن. ڪن عارضي سببن جي ڪري ڪي علامتون نه به هجن ته اوهين ٻين موجود علامتن جو امتحان ڪري، تحقيق ڪري مزاج جو علاج ڪريو. مثلاً: انسان هر هڪ خلط ۾ پيشاب جو رنگ ڄاڻايو آهي، پر ممڪن آهي ته هو جي صفرائي يا خوني طبع جو مگر هن هڙ پيشاب (يعني پيشاب آڻيندڙ) جي اهڙي شيءِ کاڌي آهي، جو عارضي طور هن کي پيشاب اهڙو آيو آهي. مثال طور، انهي ڏينهن هن ڳاڙهين ڪڻڪ کاڌي آهي انهي ڪري پيشاب جو رنگ اهڙو آيو آهي ته اوهين انهي جون ٻيون علامتون به جاچيو. فقط پيشاب تي ڪني بندي نڪجي يا ڪي خرابي هنگي عارضي طرح ڪنهن سور يا غم کان پيدا ٿي هجي. وَعَلیٰ هٰذَا الْقِيَاسِ سَائِرُ الْعَلَامَاتِ

نبض | نبض شناس حڪيم ته هينئر آهي نه فقط طفل تسلي لاءِ ۽ پنهنجي حڪمت چمڪائڻ لاءِ مريض جي نبض تي هٿ رکندا آهن، تنهنڪري هتي علامتن ۾ نبض جو نالو ڪونه درج ڪيو، جو آڱرين ڪي نبض شناس نه آهيان. باقي فقط نبض ضعيف آهي يا قوي، تيز آهي يا ڍري، تپ آهي يا نه، سو ته هر ڪو انڌو به سمجهندو. حڪيم جي نبض شناسي ٻي شيءِ آهي.

جهاڻ گهر جي ته جهڙي طرح انسان جون طبيعتون چار آهن، اهڙي طرح دوائن جون طبيعتون به چار آهن. هر هڪ دوا گرم آهي يا سرد، خشڪ آهي يا تر. گرمي ۽ سردي، خواه تري ۽ خشڪي جا چار

درجا مقرر ڪيا اٿن ـــ انهيءَ جو قاعدو هي آهي ته مريض جيڪا دوا کائي انهيءَ بدن ۾ ڪو اثر پيدا نه ڪيو ته انهيءَ کي مُعتدل چئبو. جيڪا ٿورو اثر غير ظاهر پيدا ڪري ته انکي پهرين درجي ۾ گرم يا سرد، خشڪ يا تر چئبو. جيڪڏهن زياده اثر پيدا ڪري، مثال هئن پيٽ ۾ گرمي يا ڪجهه زياده اُڃ، ته انکي ٻئي درجي ۾ گرم چئبو ۽ جيڪڏهن اهڙو زياده تيز اثر پيدا ڪري جو بيمار ڪري وجهي، مثلاً ٿڪ ڪري وجهي يا مٿي ۾ سور ڪري ته انکي ٽئين درجه ۾ گرم چئبو ۽ جيڪڏهن اهڙو سخت اثر ڪري ماري وجهي ته انکي چوٿين درجي ۾ گرم چئبو. باقي تري ۽ خشڪي جو قاعدو هي آهي ته چوٿين درجي ۾ جيڪا شيءِ گره پاش هوندي اها ضرور خشڪ هوندي، جو نه گرمي يا سردي جي ڪري رطوبت هنجي خشڪ هوندي ۽ تر رهي نه سگهندي ـــ هي ٻه ڄاڻڻ گهرجي ته خلط سڀ هڪ ٻئي سان گڏيل وچڙيل آهن ائين نه آهي ته هڪ ٻئي کان جدا رهن ٿا. جيئن ديڳ ۾ گوشت به آهي گيه به آهي، بصر به آهي ۽ پاڻي به آهي هڪ ٻئي سان مخلوط آهن هڪ ٻئي کان جدا ڪري نٿا سگهجن، تيئن سمجهو ته انسان جي بدن ۾، رڳن ۾ خون سان سڀ خلط گڏيل آهن. مگر خون سڀني تي غالب ۽ گهڻو آهي. پيا اخلاط هنجا خادم ۽ مصلح ۽ مددگار آهن

نصف اخلاط خون بود ورتن ثلث بلغم بود دشنوا زمن

ربع صفرا و نصف آن سودا قسمت خلطها شده روشن

گر حکیمی حساب کرده لبده ورنه بيهوده لاف علم مزن له

فصد

له فصد يعني سِير ڪوري خون ڪڍڻ بيمارين ۾ تمام مفيد آهي ۽ سريع الاثر علاج آهي. اسان ڏٺو آهي ته بعضي بيمارين ذات الجنب وغيره ۾ فقط پاڻهن کي پٽي ٻڌڻ سان ئي سور ڍرو ٿي ويندو آهي اجان رت ڪڍڻو نه ڪيو آهي، پر رت نڪرڻ سان يڪدم سور، تپ ۽ کنگهه ماڻ ٿي ويندو آهي، مگر افسوس آهي جو اڄڪلهه يوناني

له انسان جي بدن ۾ جيڪي چار خلط آهن مقدار ۾ تن جو اڌ رت آهي ۽ بلغم ٽيون حصو آهي ۽ صفرا چوٿون حصو آهي ۽ سوڏا صفرا جو اڌ يعني اٺون حصو آهي. اهڙي نموني سان خلطن جي تقسيم ٿئي ٿي، جيڪڏهن حڪيم آهين ته حساب ڪري پڻ اهو نه اجائي علم جي لاف نه هڻ.

فائدو:- شاعر هن شعر ۾ خلطن جي ورهاست جو بيان هڪ عجيب طرز تي ڪيو آهي (گهارت) طرح [illegible] منتهي سند يا فتو حڪيم هن معما جي حل ۾ حيران ٿي ويندا آهن. حضرت والاشان محقق دوران حافظ القرآن الحاج [illegible] محمد [illegible] خلد الحق [illegible] کان واقف ڪيائين [illegible] ناظرين اڳيان پيش ڪجي ٿو جو هيٺ ڏجي ٿو: ڄاڻڻ گهرجي ته شاعر هن شعر ۾ نصف، ثلث، ربع ۽ ثمن ۾ خلطن جي تقسيم ڪئي آهي [illegible] انهن کان گهٽ ۾ تقسيم ڪري نه سگهجي. باقي انهن کان وڏو انگ جي تقسيم ٿي سگهي ٿو

خون (نصف)	ٻارهن جو اڌ	٦
بلغم (ثلث)	چوٿهن جي عدد کي ٽي حصا [illegible] بلغم جو حصو ٿي	٣٠
صفرا (ربع)	[illegible]	٣
سودا (نصف ربع)	صفرا جو اڌ سودا آهي يعني [illegible]	١ ١/٢

حڪيمن اهو مفيد علاج ڇڏي ڏنو آهي - ڊاڪٽر جيڪڏهن يڪدم پيٽ ڦاڙين ٿا بغير ضرورت جي ٽنگ،
ٻانهن کي اڇلائين ٿا ته اوهين خوشيءَ سان قبول ڪندا، مگر جيڪڏهن حڪيم عجيب خراب رت ڪڍن ٿا
ڪي ٿورو ته اوهان راضي نه ٿيندا ۽ چوندا ته سائين بيمار ضعيف آهي، حالانڪ اهو ضعف جيڪو هنگي جلاب
ڏيڻ يا پيٽ ۾ ٻين پيارٽ سان يا بيماريءَ جي شدت کان پيدا ٿي رهيو آهي سو هزار بار زياده نقصانڪار آهي
مون جهڙي ضعيف آدميءَ کي به حضرت قبله صاحب رحمة الله عليه (جنهن سان عام بيماري ۽ باالقلونزا
جي پيدا ٿي هئي) هڪڙي ڏينهن ۾ ٻه پيرا سيڙ کولي هئي. هڪڙي دفعي زياده رت نه نڪتو ته ٻيءَ ٻانهن
مان ڪافي رت ڪڍيائون ۽ اڃا سال حويلي ۾ پنهنجي ڪٽنب ۾ الن ۽ مردن سڀني جي فصد کولايائون
۽ خدا تعاليٰ جي فضل ۽ ڪرم سان سڀ ۾ انفلوئنزا جي حملي کان بچي ويا.

سَرسام ۽ خناق:- جي بيمارين ۾ "فصد سرارو" کولبي جا ٻانهن جي ٽوري ۾ پٺي پد ٺ سان آڱوٺي جي
سامهون ظاهر ٿيندي.

باسليق:- گردن کان هيٺ جيئن ته "ذات الجنب" وغيره لاءِ "فصد باسليق" ڪڍڻ گهرجي. اها
فصد به ٻانهن تي ڪبي آهي ۽ اها ڇيچين آڱر جي سامهون آهي.

هفت اندام:- هن کي عربيءَ ۾ نهرالبدن چئبو آهي، جنهن ۾ ساري بدن جو رت ايندو آهي. هي رَگ
به ٻانهن تي باسليق کي ويجهو واقع آهي ۽ اشهد آڱر جي سامهون آهي.

اُسيلم:- هيءَ ننڍي سنهي رگ هٿ ڇيچ ۽ ڀاڄ جي وچ ۾ آهي، ڪلائيءَ تي پٺ سان هٿ جي
تري جي مٿئين پاسي کان ظاهر ٿيندي آهي. سڄي هٿ جي "جگر" جي بيمارين لاءِ کٻي هٿ جي "برهل" جي
بيمارين لاءِ مفيد آهي، اها سيڙ کولي هٿ کي گرم پاڻيءَ ۾ جهلجي ته رت موافق حاجت جي نڪرندو وڃي ٿو ۽
رگ تمام سنهي آهي ۽ بغير پاڻيءَ ۾ هٿ وجهڻ جي رت نه ٿو نڪري.

مابض:- ڏوالي ۽ ادرار حيض جي واسطي "فصد مابض" جي کولي آهي، جا انسان جي گوڏي
هيٺان واقع آهي. ران کي پٺي پد ٺ سان ظاهر ٿيندي آهي.

صافن:- امراض رحم ۽ ادرار حيض جي لاءِ ٽانگ کي فصد صافن جي کولي آهي. اها رگ
پير جي مڙيءَ جي مٿان واقع آهي. عورت اڀي بيهي سڄي پير رکي ۽ ٽنگ کي پٺي پد ڏي ته ٽلهي رگ مُري
مٿان آڱوٺي جي سامهون ظاهر ٿيندي آهي اها آهي "صافن".

عرق النساء:- هن رگ ۾ گهڻيون هونديون آهن، ران کي پٺ ڪان پوءِ پنن تي ظاهر ٿي ته هي
آهي اتي سڀ کولجي ۽ جيڪڏهن ظاهر نه ٿئي ته پوءِ ڇيچ ۽ ڀاڄ جي وچ ۾ پير جي پٺي تي کولجي، عرق النساء جي سوڄ لاءِ

تمام مفيد آهي ۽ صاف ڪن جا بہ فائدا ڏئي ٿي

طعام پاڻ ۾ گڏي کائڻ جي منع

۳ ڪي شيون اهڙيون آهن، جن جو گڏي کائڻ ٺيڪ نہ آهي. اهي شيون پيٽ ۾ گڏجي ڪا نہ ڪا خرابي پيدا ڪن ٿيون ۽ هاضمي جي طاقت گهٽجي وڃي ٿي. پهرين ته ڪي شيون هڪٻئي جي اثر کي ٻيڻو ڪري وجهن ٿيون، مثلاً، کير تمام سٺي غذا آهي، جا انسان کي جسم کان وٺي مرڻ تائين ڪم اچي ٿي، مگر اهڙي لطيف نازڪ مزاج شيءِ آهي، جا ٻين گهڻين شين سان نہ ٺهندي آهي. اول ته کير جيترو تازو هجي ته بهتر يعني ڏهڻ کان پوءِ جلدي پيئجي بلڪ گهڻا طبيبان صحت ۽ طاقت لاءِ بالڪل وات ۾ ڏهي پيئڻ کي آهن جو نهايت مفيد ۽ طاقت ور آهي. جيڪڏهن کير ڏهڻ کي ڪافي وقت گذري ويو هجي ته پوءِ ٽهڪائي پيئڻ گهرجي — کير سان مڇي، بلو، چانهين، گدرو، مولي، بيضا ۽ ٻي جو گوشت نہ کائڻ گهرجي، مگر انهن جانورن جو گوشت جيڪي کير ڏين ٿا جهڙوڪ، ٻڪري، دنبو، ڳئون وغيره جو گوشت جائز آهي، مگر نہ کائي ته بهتر آهي. آچار، چٽڻي ۽ ڪٽاڻ وغيره کائڻ سان بہ کير خراب ٿئي ٿو.

۴ هونئن بہ تاڪيد آهي تہ مختلف طعام هڪ وقت گڏي کائڻ مضر صحت ۽ هاضمي کي خراب ڪن ٿا آهن. اوهان ڏٺو هوندو تہ اميرن جي دسترخان تي هڪڙي وقت ۾ مڇي پلو بہ هوندي ۽ ٻئي طرف گوشت، ڪباب، بيضا ۽ پٽاٽا بہ هوندا ۽ ٽئين طرف کير ۽ ڀت ۽ حلوو بہ هوندو. سڀني قسمن جا طعام گڏي کائڻ سان انهن جي هاضمي جو خانہ خراب نہ ٿيندو تہ ٻيو ڇا ٿيندو ۽ پوءِ اهي قسمين قسمين بيمارين ۾ مبتلا هوندا آهن.

۵ اوهانکي جيڪا شي وڻي سا دل وجان سان کائو ۽ ٻين شين جو نالو ئي نہ وٺو تہ اوهانجي طبيعت بہ ٺيڪ رهندي ۽ دوائن کائڻ ۽ حڪيمن وٽ ڊوڙڻ جي ضرورت ئي نہ رهندي.

۶ ڪوبہ تازو ميوو، جهڙوڪ، ڪيلا، ڙيون، چاهين گدرو وغيره کائي مٿان پاڻي پيئڻ جي حڪيمن منع ڪئي آهي ۽ ٻنهي وٽ گوشت جي مٿان ٿڌو پاڻي کائڻ جي سخت منع آهي. مگر منهنجي خيال ۾ ٺري يا سڪل ميوي جي مٿان چانهہ پيئڻ بهتر آهي.

معجون اطريفل گشنيزي

۱ هيءُ معجون بہ ڪم خرچ بالا نشين واري مقولي واري آهي، يعني ٿورو خرچ ٿورو ۽ فائدا گهڻا. مقوي معده ۽ دماغ آهي، مٿي جي سور ۽ ڦيري لاءِ مفيد آهي، مون آزمائي آهي تہ دل جي ڌڙڪڻ ۽ خفقان لاءِ گهڻن خميرن ۽ مفرح کان زياده مفيد آهي. نزلہ ۽ بادي جي بيمارين کي دفع ڪري ٿي

سلس البول، تقاطر البول، اسهال ۽ پيچش لاءِ بہ چڱي آهي-

مطلب تہ حڪيم حاذق هر قسم جي بيمارين ۾ هن کان فائدو وٺي سگهي ٿو- پر فائدي ۾ تيسين تائين متواتر استعمال ڪرڻ گهرجي، ائين نہ ٿئي جو فقط هڪ ڏينهن کائي ڇڏي ڏجي-

پوست هليلہ ڪابلي ۵ تولا، پوست هليلہ زرد ۵ تولا پوست بليلہ ۵ تولا، پوست آمله ۵ تولا هليلہ سياہ ۵ تولا، ڏاکا سڪل هڪ پاءُ- سڀ دوائون ڪُٽي پرڻ ڇاڻ ڪري ڳائي گهہ ۾ چرب ڪري ماکي ۾ گنڍي جي چاشني ۾ ملائجي بس معجون تيار ٿي ويئي — اڌ تولي کان هڪ تولي تائين وزن ۾ موافق بيمارين جي رات جو سمهڻ مهل کير سان کائي ۽ دل جي بيمارين ۾ صبح جو کير سان يا ٻئي ڪنهن شربت سان کائي ۽ شام جو شربت سان کائي تہ بهتر آهي- بيماري جي زور ۾ زوردار آهي تہ دوا ڏينهن جو ٻہ ڀيرا استعمال ڪري نہ تہ هڪ دفعو ڪافي آهي- اهو قاعدو سڀني بيمارين ۾ ملحوظ رکجي تہ بيماري هلڪي آهي تہ دوا هڪ دفعو ڪافي آهي، جيڪڏهن زوردار آهي دشمن قوي آهي تہ انجو مقابلو بہ زور سان ڪرڻ گهرجي-

جلاب جمالگهوٽہ جو

ناهڻ ۾ سولو ڪاٽ ۾ تورو ۽ فائدي ۾ گهڻو آهي، پيٽ جي سور، گردن جي سور ۽ پيشاب جي بندش لاءِ سريع الاثر آهي- رت جي خرابي، ڪِلي، ڦڦڙن ۾ خراب خلطن کي ڪڍي پيٽ کي تڪڙي صفائي ڏيندڙ آهي- هر قسم جي بيمارين لاءِ حڪيم حاذق استعمال ڪري سگهي ٿو ۽ پنهنجي دواخاني ۾ اهو نسخو هميشہ تيار ڪري رکڻ گهرجي-

جمالگهوٽي کي عربي ۾ حب السلاطين چوندا آهن، ان تي هڪ شاعر چڱو بيت چيو آهي-

شڪم پر ميکني از دانہ سلطان نميداني — کہ اسهال آورد هر کس خورد حب السلاطين را [1]

ترڪيب:- جمالگهوٽو بقدر ضرورت وٺي، هن جو مغز جيڪو اڇو ٻج نڪري (جيڪو ڪارو ٻج نڪري تنهن کي اڇلائي ڇڏيو) انکي چاقو سان ٻہ اڌ ڪريو ۽ انجي وچ ۾ جيڪو پترو آهي انکي چاقو سان ڪڍي ڪري اڇلائي ڇڏيو- باقي جيڪو صاف تيل مغز نڪري اوتري وزن بادام شيرين مقشر وجهي حمام دستي ۾ وجهي اوستائين ڪٽيو جيستائين بالڪل نرم حليم ٿي وڃي پوءِ ڳاڙهو گهڙي ۾ وجهي ۽ اهي پنج شيون گڏي ۾ پوئي تيار ڪريو، ڇو جو جلد جلد ڳيرا ٿيندا وڃو تہ سڙي ڪارو نہ ٿئي فقط ڳاڙهو ٿئي- جڏهن ڳاڙهو ٿئي تہ پوءِ فلفل دراز انجي پوري هڪ تولو شوره قلمي هڪ تولو، ٻئي ڪٽي ڇاڻي تائين ڇاڻي، هن ۾ ڳاڙهي ٿي ملائي ڇڏيو بس دوا تيار آهي-

---

[1] تون هر بيت سلطان يعني بادشاهہ جي داڻي تي پرين ٿو، ۽ تو سمجهيو تہ حب السلاطين جمالگهوٽو، جيڪو کائيندا آهن تن کي دست ٿيندا آهن-

ونڊ ت وڌ هڪ يا ٻه ماسا مکڻ جي وچ ۾ رکي صبح جو نيراني ڳڙهائي ڇڏيو، جيئن دوا دات ۾ نڙيءَ کي نه لڳي، پوءِ مٿان چاءِ جو هڪ ڪوپ پي ڇڏجي ته يڪدم دست شروع ٿي ويندا. بک لڳي ته ڪچڙي ڳڙ ڏي کپو يا ڏڏري سان کائو، پر جي چاهيو ته دست اچڻ بعد گهڻا اچن ته وري به چاءِ پيجي پر جيڪڏهن دست بند ڪرڻ گهرو ته تڪ و شربت پي ڇڏجي.

ــ اڳي اسين جمال گهوٽي کي گهڻين تڪليفن ۽ محنتن سان مدبر ڪندا هئاسين، هاڻي فقط گيهه ۾ بريان ڪرڻ سان مدبر ٿي وڃي ٿو، زياده محنت ڪرڻ جي ضرورت نه آهي.[ك]

ــ او هانڪي خبر هئڻ گهرجي ته جلاب جهڙي طرح سان خراب خلط ڪڍي ٿو، اهڙي طرح چڱا خلط به ڪڍي ڇڏي ٿو، جو ته خراب ۽ چڱا خلط پاڻ ۾ گڏيل آهن. جيڪڏهن خراب خلط نڪرندا ته چڱا خلط به ان سان گڏ نڪرندا. انهي ڪري جلاب سان ضعف پيدا ٿيڻ لازمي آهي، انهي ڪري ضعيف ماڻهن کي سخت جلاب نه ڏجي ۽ حامله عورتن کي ڪڏهن به جلاب جمالگهوٽو ياتوهه وغيره هرگز نه ڏيو بلڪ هلڪين مدبن کان ڪم ڏجي، لاچار ٿيو ته املتاس، گلقند ۽ ايرنڊي وغيره سان طبيعت کي کوليو ـــ يوناني حڪيمن املتاس جو جلاب حامله عورتن لاءِ پسند ڪيو آهي ۽ ڊاڪٽرن وري ايرنڊي پسند ڪئي آهي.

املتاس

ــ املتاس کي ڪاڙهڻ جي سخت منع آهي، پر پائين جوشانديءَ واريون دوائون ڪاڙهي پوءِ ڇاڻي ڪري پوءِ ان گرم جوشانديءَ ۾ املتاس جي ڳر مَهٽي ڇڏي پوءِ ڏڪي ڇاڻي روغن بادام جو تولو ڏيئي پيار يو، روغن بادام يا گاڏوگيهه املتاس لاءِ ضروري آهي نه ته پيچش ڪري وجهندو، استعمال ڪرڻ

ك فائده:- جمال گهوٽي کي ڏڌ ۾ مدبر ڪرڻ جي رواج کان علاوه ... آغا محمد شاه ... خلله العالي واقف نه آهي ... عنايت ڪيل جڙيل نسخه ناظرين اڳيان پيش ڪيو ٿو ته ته تاڪه هي بي بها تحفو فيض عام ۾ داخل ٿي وڃي.

ــ جمال گهوٽو ٻوٽي آهي، ان جي ٻج جيڪي واڻا سفيد نڪرن ٿا ... ٻج جيڪي هيٺ ... انهن کي ... ڇڏڻ جي پوءِ ... انهن واڻن کي هوري هوري ملائڻ جي ... پوءِ وجهي ... ڪٿو ڏڪ ... ڪرڻ ۽ سير ... جي ... پوءِ جمال گهوٽو جو تولا وجهي ... ڪجهي ... پاڻي تمام ... وڃي ... ۽ ... صاف ڪري ڇڏڻ ... انهن جو ... جمال گهوٽي جي ... سنڌ ٻڌي ... والگ ... پوءِ ... دوا ... جيڪي ... چائنين ... وجهي ... جمال گهوٽو ... طرح گهوٽي ... ضرورت جي ته ... وجهي ... جيڪي ... جمال گهوٽي کي ... گهڻي وقت تائين ڪيل ... پوءِ ... باقي دوائون هي آهن، آنوره بحلفل صفائيل ... هيڏيل ... هڪ، هڪ تولو. ترڪيب:- صبح جو نيراني طبيعت موافق ۵، ۶ گوريون ڏيڻ سان ... ڇڏجي، ... وڃي ... جدا هڻي ... دست ... ڏيندا.

ــ هڪ نسخو ... جمال گهوٽي جو جلاب گرمي ۽ ... خلطن کي ڪڍي ٿو ... صفا ڪري ٿو، ... کي ... ڪيو ... ــ ... صفائي جي لاءِ هڪ يا ٻه گوري ... ڪيترن ... هن طرح ... سمجهو ... جمال گهوٽي جي ... نسخن کان جي نسخو ... ثابت ٿيو آهي.

جو ٻهتر طريقو هي آهي ته گلقند ۵ تولا، وڙف هڪ تولو سير کن پاڻيءَ ۾ ڪاڙهيو، جڏهن پاڻي اڌ سير جيترو بچي ته پوءِ ڪپڙي مان ڇاڻي ان گرم گرم مطبوخ ۾ ۵ تولا املتاس جي گر مٺي ڌري ٻئي ڏني ڇاڻيو ۽ روغن بادام ۽ ٿوري کنڊ وجهي پياري ڇڏجي. جيڪڏهن چاهيو ته عمل زياده ڪري ته ان مطبوخ ۾ سنا مڪي جو هڪ تولو ڪاڙهي وجهو ته دست زياده ٿيندا. موافق حاجت جي لاءِ هن ۾ گل بنفشه يا عناب وغيره وجهجي ته زياده مفيد ٿيندو. ڇاتي جي بيمارين ۾ املتاس فائدي وارو آهي.

— لعوق خيار شنبر ته حڪيمن وٽ خاص ڪنگهه ۽ ذات الجنب لاءِ مفيد مرڪب آهي.

حب بادي ۽ قبضي لاءِ

— طبيبن جو چوڻ آهي ته قبضي اُمُّ الاَمراض آهي يعني سڀني بيمارين جي ماءُ آهي. سڀ بيماريون ان مان پيدا ٿين ٿيون. اوهان پهريائين قبضي بادي جو علاج ڪريو ته سڀني بيمارين ۾ تخفيف ٿيندي ۽ قبضي هٽائڻ ڪري سڀ بيماريون ڏور ٿين ٿيون.

— اڄ ڪله هيءَ بيماري عام آهي، انهيءَ جو سبب فقط هيءُ آهي ته اٽي کي جنڊ تي پيهڻ جو رواج بند ٿي ويو آهي ۽ ڪڻڪ مشين تان پيهائجي ٿي. جنهن مان اٽو بالڪل سنهو نشاستو ٿي نڪري ٿو ۽ نشاستو ميدو اٽو آنڊن ۾ ڪٺو ٿي وڃي ٿو ۽ پيٽ ۾ گهڻي الوڙ پيدا ڪري ٿو. جنڊ وارو اٽو ته هو آهي جيڪو قبضي نه ٿو ڪري. نشاستي داريون سڀ شيون قابض آهن. ان لاءِ يوناني خواه ڊاڪٽري دوائون اهڙيون ته آهن جو ڪتاب اخبار يا رسالا ڪي اشتهار کان خالي نه آهي. هتي فقط هڪ نسخو جو اسانجو مجرب ۽ معمول آهي ۽ هزارها ماڻهن تي آزمايل آهي سو لکون ٿا.

— اسبغول ولائتي جيڪو چلڪو ٿئي ٿو هڪ تولو، هليلا ڪابلي جي کل هڪ تولو. گوماد خراساني هڪ تولو. ڪارا مرچ ڇهه ماسا. سنڍ ڇهه ماسا. ڏڙف ڇهه ماسا. باديان رومي ڇهه ماسا. جاڻ ڇهه ماسا. نمڪ لاهوري ڇهه ماسا. نمڪ سوڃل ڇهه ماسا. نوشادر ڇهه ماسا. سڀ دوائون ڪٽي ڇاڻي ليمن جي رس يا اير يال جي گر ۾ گوهي چڻي جيترا حب ناهجن. هڪ يا ٻه حب ماني کان پوءِ صبح جو ۽ هڪ يا ٻه حب رات سمهڻ مهل چاءِ يا پاڻي سان گڏ کائي سمهي رهو.

— ڪاڪوس پلڙ ٿي ايندو ۽ پيٽ صاف ٿي ويندو. ڪنهن کي چار ادگر اڳي هجي ماني هضم ٿئي نه ٿي يا ماني پيٽ ۾ ڀار ڪري. مطلب ته پيٽ جي سڀني بيمارين لاءِ فائدي مند شيءِ آهي

حب شفا

هي حب ٽن ڪمن، بواسير لاءِ مجرب آهن، گهڻا خرچ سعل الحصول آهن. ضيق النفس ۽ تونتي بخارن لاءِ به مفيد آهن. جڙي ڏاتوري جو ٻج ٽي تولا، پونڊ جيٽي به تولا، سنڍ هڪ تولو، ٻج جو ڪونر ڇهه ماسا. سڀ دوائون ڪٽي ڇاڻي، پوءِ پاڻي ڪٿونن پاڻي ۾ حل ڪري ان ۾ اهي دوائون گوهي چڻي جيڏا حب ٺاهجن. هڪ حب صبح، منجهند ۽ رات جو سمهڻ مهل پاڻي سان کائجي. گهڻا حڪيم هن ۾ عنبر ۽ زعفران به وجهندا آهن. انهي جو ڪو خاص ضرور نه آهي. عيرو وجهي ته پئي وجهي. ڏيڍي جي بند ڪرڻ لاءِ قوي الاثر آهي. ڇڱو پيو ماڻهو رات جو وجهي ڇو صبح وقت رات ۾ نئري يڪدم خشڪ ٿي ويندي.

معجون برشعشا

هي معجون به اسانجي مجرب ۽ گهڻين بيمارين لاءِ مفيد آهي. يڪدم فائدو ڏيکاري ٿي. هر قسم جي کنگهه، نزلہ، زڪام ۽ دمڪشي کي فائدو ڪري ٿي سورن کي ڀاڻ مٺو ڪي ٿي ۽ منب آڻي ٿي. احتلام، سرعت انزال ۽ سلس البول لاءِ مفيد آهي. دستن کي بند ڪري ٿي. ڪجهه وقت مداومت ڪرڻ سان سلهه جي کنگهه کي به فائدو ڪري ٿي. انجو نسخو هي آهي. فلفل اسرج اڇو مرچ ڀڄڻ خراساني هر هڪ پنج تولا. آفيم خالص اڍائي تولا. زعفران اصلي سوا تولو. سرنجن هڪ تولو عقر قرحا ڇهه ماسا، فرفيون ڇهه ماسا. سڀ دوائون ڪٽي ڇاڻي ماکي مصفي جي چاشني ۾ گڏي معجون ڪري پوءِ دوا جو مرتبان ڪڻڪ يا جَون جي اَن ۾ ٻه ٽي مهينا پوري رکي. پوءِ استعمال ڪرڻ بهتر آهي. فقط خوراڪ ٻه هڪ ماسي کان ٻه ماسن تائين چانهه يا گرم کير سان.

تفهيم:- هتي جيڪا جاءِ ڪم اچي ٿي سا "بذر البنج" يعني خراساني جاڻ آهي، نه سنڌي جاڻ ڪڏهن به ڀلجي به معجون برشعشا ۾ سنڌي جاڻ نه وجهجو.

اعلام:- اڄ ڪلهه جڏهن برشعشا ٺاهيندو هو ته نسخي ۾ ڪل خرچ، ست اٺ رپيه مس ايندو هو، مگر هاڻي هي نسخو ستر، اسي رپيه کان پوندو. اڳي زعفران ۽ آفيم جو تولو هڪ رپيه مشڪل هو، هاڻي ڏيهه، ٻيهه رپيه تولو آهي.

تنبيهه:- موڪي ڀن ماڻهن ۾ سخت عادت ٿيندي آهي. هڪ ڀيرو هو شخص جو نسخو بتائي ۽ دوستن کي مجيلي ڪري ته ۽ پنهنجا مجرب نسخا خلق خدا تعاليٰ کان لڪائي ته ۽ الله تعاليٰ جي ٽرنل

نصيحتن جو شڪر ادا ئي نه ٿو ڪري ۽ ٻئي ڪنهن کي فائدو ئي نه ٿو رسائي ته مبادا اهي منهنجو رزق کائي ڪي منهنجي دوا جي قيمت ۽ قدر گهٽجي ويندي. حالانڪ اهو خيال بالڪل غلط آهي. هر ڪنهن جو رزق مقدر ۽ مقسوم آهي. اوهان وٽ سوَ هزارها جن ۾ هزارين نسخا هجن پر ڪو به اوهان ڏي خيال ئي نه ڪندو، برخلاف انهي جي هڪڙو جاهل ۽ بي هنر انسان آهي انهي در تي ماڻهن جا ميڙا لڳا پيا آهن ۽ صبح کان شام تائين پئسن جا مينهن پيا وسن، اوهان سڄو ڏينهن چپ چاپ ويٺا شام جو بستر ويڙهي خالي هٿين گهر موٽيو اچو.

اگر بهر سر موئی تو صد هنر باشد — هنر بکار نیاید چو بخت بد باشد [1]

— ڪي ڪي ڪوڙ ڪندڙ حڪيم دوائن جا نالا مٽائي پيا ڪن، آهن ته ڪي ويهه شڪل ۽ صورت دوا جي بدلائي بيو ڪوڙ رنگ آميز ڪندا آهن ته جيئن ڪير به دوا نه سڃاڻي — ٻيو اهو شخص جو نسخن حاصل ڪرڻ لاءِ اهڙن بخيلن، ڪنجوسن جي منت ڪشي ڪري گهيرون ڪري، هٿ ٻڌي پيرين پئي نسخو حاصل ڪندا آهن ۽ قسم کڻي وعدا ڏيندا آهن ته هي نسخو اسان ڪنهن کي ڪونه ڏسينداسون. جا اڳيان حڪيم هن زماني جي طبيبن کان گهڻو هٽيا پيا ۽ جا هنن جا ٺڪيل نسخا اسان لاءِ ڪافي نه آهن. هنن جا ڪتاب ۽ ڦاباديون اسان وٽ تمام آهن ۽، جو اسين اهڙن نااهلن ڪنجوسن کي منت ڪريون ۽ پاڻ ذليل ڪريون.

— اسان کي الله تعاليٰ علم ۽ عقل ڏنو آهي پوءِ ٻين جي ڪاڻ ڇو ڪيرايون. پنهنجي فڪر ۽ عقل سان دوا جي ۽ نسخي جي تجويز ڪريون ته اهو علاج ٻين جي نسخن کان وڌيڪ مفيد ۽ ڪارگر ثابت ٿيندو ۽ اسين قبول ٿا ڪريون ته اهو نسخو حڪيم علوي خان يا حڪيم اجمل خان يا ميران محمد شاهه يا الله بخش [2] جو آهي، فلاڻي امير يا نواب کي هن مان ڏاڍو فائدو رسيو آهي. پر اهو لازم نه آهي ته اهو نسخو هن بيماري لاءِ به اڪسير الاثر آهي. جنهن بيمار لاءِ هن اهو نسخو تجويز ڪيو هو ان لاءِ برابر مفيد ٿيو هوندو، مگر ضروري نه آهي ته ٻئي شخص لاءِ به مفيد ثابت ٿئي، ڇو ته هر شخص جي طبيعت الڳ آهي ۽ علاج الڳ آهي.

— اسان مذهب ۾ تقليد ڪرڻ واجب ٿا ڄاڻون، مگر طب ۾ ڪنهن جا به مقلد نه آهيون پنهنجي عقل ۽ بقر ۽ به جو مقلد آهيون. شڪ آهي ته مونکي طب جا اصولي قاعدا ياد آهن ۽ دوائن جون خاصيتون معلوم آهن، ته نوڪر طب جو ته مون ٻرن ٻان ياد ڪيو هو. ۽ ٻيا عربيءَ جا ڪتاب مثلاً شرح القانون الگيلاني والآملي مطبوعه هند، ڪامل الصناعة مطبوعه مصر وغيره منهنجي

---

[1] جيڪڏهن تنهنجي هر هڪ وار ۾ سوَ هنر هوندا، جيڪڏهن بخت ڀڳو آهي ته ڪو به هنر ڪم نه ايندو ۱۲

مطالعي مان گذريا آهن. مگر مونکي طب ۾ ترياق عربي مؤلف مولانا عبدالعزيز ملتاني، مجتهد بنايو طب جي اصولن ۾ ڪارآمد سٺو ۽ بها ڪتاب آهي. اوهان کي به هن جي پڙهڻ جي بار بار تاڪيد ڪريون ٿا. مونکي اهو ڪتاب قلمي هٿ آيو هو، جو مون پاڻ لاءِ نقل ڪري ورتو، هاڻي مطلع ٿيو آهي ته ڇاپي چڪو آهي. اهو مولانا عبدالعزيز ملتاني وڏو عالم، محدث، حڪيم، فلسفي ڪلامي آهي. گهڻا ڪتاب مثلاً نبراس شرح شرح عقائد، ڪوثر النبي، علم اصول حديث ۾ زمرد اخضر، ياقوت احمر، جو طب ۾، وغيره نافع ڪتابن جو مصنف آهي. هي مولانا عبدالعزيز ملتاني پيو، ۽ شاه عبدالعزيز دهلوي بيو آهي. ٻئي هم عصر ۽ پوئين زماني جا وڏا عالم آهن، مگر ملتاني صاحب جا تصنيفات گم ٿي ويا آهن، جو ڪتاب حاسد دشمن سندس ڪتاب جلائي واڻي گم ڪري ڇڏيا

نسخه سرمه ڪافوري

هي ٿڌو سرمون آهي. اکين جي گرمي، ڳاڙهاڻ، ڪتي ۽ لڙڪ وهڻ لاءِ مفيد آهي.

سنگ سرمه سياه ۵ تولا. جست ڪشته هڪ تولو. ڪف دريا ڇهه ماسا. شوره قلمي هڪ تولو ڪافور ڇهه ماسا. جوهر نوشادر ولائتي ٻه ماسا. سڀ دوائون ٽي ڏينهن گلاب جي پاڻيءَ ۾ کرل ڪري سرمي سان سرمو مهين اکين ۾ پائي ۽ ڏينهن جو ٻه ڀيرا پائي.

تنبيه: اکين جي نظر ۾ نقصان ٿيڻ بعضي موتيا پاڻي يا ڪاري پاڻي لهڻ کان ٿيندو آهي، تنهنجو علاج سرمه سان نه ٿيندو آهي. انجو علاج آپريشن سان ٿيندو آهي، جو ماهر ڊاڪٽر ڪندا آهن هي ماڻهن جو غلط خيال آهي ته سڀي مهينا جو سرمون پائيندا اسون ته اکيون روشن ٿينديون بلڪ اسان ڏٺو آهي ته جيڪي ماڻهو ڪجهه مهينن سرمون ڪري اکين ۾ وجهندا آهن. اهو گهڻي نقصان ڪندو آهي. اکيون ڳچي ۽ سڀي خراب ٿينديون آهن. اکين جي محافظ کي گهرجي ته پنهنجي اکين جي حفاظت لاءِ نقصان ڪندڙ شين کان پاسو ڪري. مثال طور سنهن اکرن جو مطالع ڪرڻ، تکي روشني سج يا بجلي ۾ نظر ڪرڻ، دونهين ۽ گرد وغبار کان اکين کي محفوظ رکڻ ضروري آهي ۽ ڪو به سرمون مقوي بصرات جو سمجهي مهل استعمال ڪرڻ گهرجي. پنهنجو سرمون ٺاهي استعمال ڪريو فقط عام روشن سرمون بقدر حاجت وٺي ٽي ڏينهن گلاب ۾ کرل ڪري. اگر ٿي سگهي ته مشڪ اصلي هڪ يا ٻه ماسا خوشبوءِ لاءِ ملائي رکجي ۽ هميشه استعمال ڪريو، خوشبوءِ ٿي دماغ عاشق آهي ته سرمه جو اثر اکين جي سڀني طبقن ۾ نفوذ ڪري ويندو.

کرد آفریدگار تعالیٰ بصنع خویش — چشمت بہ ہفت پردہ و سہ آب منقسم
صُلب و مشیمہ شبکہ زجاجی و لیس جلیدہ — پس عنکبوت بیض عنب قرن و ملتحم [1]

جيڪڏهن بخارات معده کان ڏند پيدا ٿيو هجي ته انهي دفع ڪرڻ لاءِ نقوءَ استعمال ڪرڻ گهرجن يا پساوڙ ٺهيل عرق پيئجي يا ڪڪي يا اطريفل گشنيزي استعمال ڪرڻ گهرجي - اطريفل گشنيزي جو نسخو مٿي لکي آيا آهيون - بعضي ڪمزوري ۽ خالي دماغ ڪان بد نظر ۾ نقصان ٿيندو آهي - تنهنجي واسطي مغزيات مقوي دماغ شيون مثلاً بادام، پستا وغيره جو شيرو ڪڍي پيئي يا مناسب حال ۽ وقت جي مغزيات جي مربا هجي ته به ڪري يا معجون ڪري کائجي - وَهٰذِهِ التَّصَرُّفَاتُ كُلُّهَا عَلٰى رَأْيِ الْحَكِيْمِ

حريره

حريره جو تالو آيو آهي ته انجو نسخو ۽ ترتيب بر هيٺ لکجي ٿي - مغز بادام شيرين ست دانا، پستا ست دانا - تخم ڪدو ڇهه ماسا - چاهين جو ٻج ڇهه ماسا - خشخاش هڪ تولو - ايلاچي (ننڍا) ٻه ڏي دانا - پاڻي ۾ چڱي طرح گهوٽي شيرو ڪڍو - پوءِ ان ۾ چانورن جو اٽو يا نشاستو ۽ کنڊ موافق حاجت جي وجهي ديڳڙي ۾ رڌيو - ڌرو گهاٽو ٿئي ته لاهي پيالي ۾ وجهو ۽ ڪيوڙي وانگر قاشق (چمچه) سان کائجي - جيڪڏهن موسم گرم هجي ته اهو شيرو ٿڌو ڪري شربت ڪري پي ڇڏيو - جيڪڏهن مريض کي بيخوابي هجي ته انهن دوائن ۾ تخم ڪاهو جو ٽي تولو ڪڻ ملايو -

دوائن جون طاقتون

دوا جيڪڏهن پنن ۽ گلن جهڙي آهي - مثال طور گل سرخ، گل بنفشه، گل نيلوفر وغيره انهن جون طاقتون ۽ خاصيتون هڪ ٻي سال ۾ ختم ٿي وڃن ٿيون - سي ڪنهن گل جو رنگ ۽ خوشبوءِ جا ڇي ڏسو جيڪڏهن رنگ ۽ خوشبوءِ قائم آهي ته طاقت به باقي آهي نه ته بيڪار آهي -

جيڪي ڪاٺيون ۽ ڪٺور جهڙيون شيون آهن - مثلاً، مني ڪاني، تيج ڪاني، گگر ۽ ڪٺور انهن جي طاقت ٻن ٽن سالن هلي ٿي - باقي جيڪي پٿر جهڙيون شيون آهن، جهڙوڪ، موتي، ياقوت، زهر مهره، سنگ يشم، سرمو وغيره - جيڪڏهن پيٺل نه آهن ته انهن جي طاقت ڪيترائي سال باقي رهي ٿي ۽ جي پيٺل آهن ته جلد ختم ٿي وڃي ٿي، ميوات ۽ مغزيات کي جيڪڏهن سُر وڪائي ويو هجي ته اهو بيڪار آهي -

---

[1] الله سبحانه وتعالیٰ پنهنجي ڪاريگري سان تنهنجي اک کي ستن پردن ۽ ٽن پاڻين ۾ ورهايو آهي جن جا نالا عينڪ بيت ۾ ڄاڻايل آهن -

سوال :- طبيب کي علاج ڪرڻ وقت ڪهڙين ڳالهين جو خيال ڪرڻ ضروري آهي.
جواب :- قانونچه جيڪو طب جي قاعدي ۾ بنيادي ڪتاب آهي. تنهن ۾ لکيل آهي ته ” وَ يَجِبُ فِي العِلَاجِ بِالْاَدْوِيَةِ “ ۽ واجب آهي حڪيم تي دوائن سان علاج ڪرڻ ۾ ٽن اصولن جي خيال رکڻ جو.

ـــ حڪيمن جو چوڻ آهي. ”كُلُّ عُضْوٍ مِّنَ الْحَيْوَا يَغْذِيْ نَظِيْرَهٗ مِنَ الْاِنْسَانِ “ يعني هر ڪو عضوو حيوان جو طاقت ڏئي ٿو. اهڙي عضوي انسان جي کي، دل، دل کي، دماغ، دماغ کي، گردا گردن کي، جيرو، جگر کي. ڏسو! جوارش ڦالنسه يعني پکين جي گجي جي معجون. انسان جي معده ۽ آنڊن لاءِ حڪيم ناهيندا آهن ۽ قوت باه جي معجونن ۾ قضيب گاڏ استعمال ڪندا آهن. ٻي موت جا چيو آهي ته ميوات ۽ نباتات مان به جيڪا شيءِ شڪل ۽ صورت ۾ انسان جي جنهن عضوي سان مشابهت رکي ٿي، اهان عضوي کي فائدو رسائي ٿي. مثال طور، بادام ۽ اکروٽ دماغ کي، انب ۽ انجير گرده کي، ضوف ۽ ڏاڙهون دل کي ۽ چيو اٿن ته :-

سيب و به و انار بترتيب لف و نشر دل را و معده را و جگر را مقوي ست [۱]

فائدو :- هي بزطبين جو چوڻ آهي :- ”كُلُّ حُلْوٍ حَارٌّ اِلَّا الْخُبْجُ“ يعني سڀ مٺي شيءِ گرم آهي مگر چاهين، ڪن چيو آهي ” اِلَّا الْمِشْمِشُ “. مشمش جي معنيٰ زردالون آهي.

ـــ هي به حڪيمن جو چوڻ آهي ته ماني روز التازي کائجي ۽ پاروتي نه کائجي ۽ گوشت ڪچو، هڪڙو ڏينهن پارو تو ٽوڙي کائجي ۽ پاڻي ٽي ڏينهن پارو تو پيئجي تنهن لاءِ هيءُ بيت چيو اٿن

صحت جسم و جان اگر خواهي زيراين نه رواق فيروزه
نان يکروزه بايدت خوردن گوشت دوروزه آب سه روزه [۲]

فائدو :- هن ڪتاب ۾ ٻن ٽن جاين تي پاچين ۽ ميوات کائڻ جي موت اوهانکي هدايت ڪئي آهي تنهن جي ڳاله ۾ خيال ۾ رکڻ ضروري آهي. ته ميوا ۽ پاچيون جيترو قدر ٿي سگهي ته تازيون تازيون استعمال ڪرڻ گهرجن. بعضي ترڪاريون اهڙيون لطيف ٿين ٿيون، جو هڪڙي رات رکڻ سان ۾ خراب ٿين ٿيون. پر ماڻهون پيائڻ ۾ ٽوري غلطي ٿي ته انهن جو لطيف روح ۽ طبعي فائدو خراب ٿي وڃن ٿا ۽ ٽاڪي گهڻو وقت ڪيهه ۾ تر ڪئي تنا هنن جا طبعي فائدا ختم ٿي وڃن ٿا ۽ مرض جو مخالف طبيعت پيدا ٿين ٿا ڏسو بعض

[۱] سوف، ٻهي ۽ ڏاڙهون هر هڪ ترتيب وار دل کي ۽ معده کي ۽ جگر کي طاقت پهچائي ٿو. يعني سوف دل لاءِ ۽ ٻهي معده لاءِ ۽ ڏاڙهون جگر لاءِ مقوي آهي. ۱۲ — [۲] جان ۽ جسم جي هن دنيا ۾ جيڪڏهن صحت گهرين ٿو ته ماني تازي کائڻ گهرجي، گوشت، ٻي ڏينهن جو رکيل ۽ پاڻي ٽئين ڏينهن جو رکيل کائجي. ۱۲

ڪري ڪاٽي، هوا جي زهريلي اثر کي هٽائي ٿو ۽ جهوري کان پناهه رکي ٿو. برخلاف انهي جي جيڪڏهن انجي کي گيهه ۾ پچي کائيندا ته خشڪي پيدا ڪندو ۽ اُڃ لڳائيندو. اهڙي طرح پاڇيون به جيڪڏهن گيهه ۾ تريون ته هنن جي طبيعت ڦري ويندي. انهن جو روح سڙي ويندو ۽ لطيف اجزاء ان جا اڏامي ويندا ۽ باقي رڳو انهن جو ڦوڳ وڃي بچندو ۽ ٻيو ٿيو خير. البت پاڻي ۾ رڌڻ سان انهن کي گهڻو نقصان نه ٿو پهچي. باهه جي تيزي، تندي کان هنن جو بچاءُ ٿيو پوي. پوءِ انهن جا طبعي فائدا به باقي رهن ٿا ۽ سڙڻ کان به بچي وڃن ٿا.

فائدو:- مٿين هدايت موجب، شربت انار، شربت ليمون، شربت نارنگي ۽ ٻين تازن ميون جا شربت، اوهين هنن جو رس ڪڍي کنڊ ۽ پاڻي وجهي ڪچو شربت ڪري پيو ته اهو چاشني ۾ پچايل شربت کان بهتر ٿيندو. باقي جنهن ميوي جي موسم نه آهي ته لاچار انهي جو رس ڪڍي چاشني ۾ پچائي رکو. يا مربو ناهي رکو ته اهو اوهانکي غير موسم ۾ ڪم اچي.

فائدو:- حيوانن کي به اهڙيون ئي بيماريون ٿين ٿيون، جهڙيون انسان کي، پيٽ ۾ سور، آنڊي ڪنگه ۽ دست وغيره انهن جو علاج به انهن دوائن سان ٿيندو جيڪي انسان لاءِ آهن، دانا حڪيم پنهنجي عقل ۽ فهم سان ڪم ڪري سگهي ٿو.

مشهور آهي ته حڪيم جالينوس پهريائين حيوانن تي تجربو ڪندو هو ۽ پوءِ ماڻهن تي اهي دوائون استعمال ڪندو هو ۽ انسان جي عضون جي تشريح لاءِ ته گهوڙي ۽ ٻڪرين جي عضون کي چيري ڦاڙي ڏسندو هو. ڇو ته ٻڪرن جا عضوا گهوڙي ۽ انسان جي عضون سان مشابهت رکن ٿا.

هڪڙي دفعي اسان گهر ۾ حب جمال گهوٽي جا ناهي ٿالهي ۾ ڪڪڙ جي اڻي سان گڏ رکيا هئا. رات جو اتي جي ڀاسي ٻڪري ٻچ جيڪي ڄاڻي ڪائي ويئي ته صبح جو هنگي اچي دست ٿيا ۽ مرڻ ٽينگ حالت کي وڃي پهتي ۽ اسان ڪتيلو ڪٿي پاڻي سان ملائي ٻڪري کي پياريوسين ۽ ٻيا به علاج دستن جي بند ڪرڻ جا ڪياسين تنهن کان پوءِ مس مس وڃي هن جي جان بچي.

جالينوس جي ڏاهپ جو نقل آهي ته هڪ دفعي يونان ۾ جنگ لڳي. بادشاهه وڏو لشڪر گڏ ڪيو ۽ فوج جي مرهم پٽي لاءِ وڏا وڏا ڊاڪٽر ۽ حڪيم گهرايا. جالينوس جي ته هن جواني هئي ۽ ايترو مشهور به ڪانه هئي تنهن جو نالو ئي ڪونه ورتائون. جالينوس کي خبر پئي ۽ بادشاهه کي وڃي چيائين ته هي ڊاڪٽر ڪنهن به ڪم جا نه آهن. اوهان هنن جو امتحان وٺي پوءِ اوهان کي مرضي. بادشاهه سندس ڪي گڏ ڪيو. جالينوس چيو ته هڪ ڍڳو وٺي اچو ۽ هڪ وڏي ٿالهي به ڪڻي اچو. ڍڳي جا پير ٻڌي ماڻهن کي چيائين

تن کي ٿاڌو ڪري ڇڏيو جنهن هو ڄڙي پيو، پر نه سگهيو. پوءِ هن جو پيٽ چيري آنڊا ۽ گجيون وغيره ڪڍي ٽانڪا ڏئي ڇڏيائين. پر ڊاڪٽرن کي چيائين ته هاڻي اوهين ورائي هن جا آنڊا ۽ گجيون ٺاهي جوڙي رکي سبي ڇڏيو ته هو سڀ حيران ٿي ويا. جنهن تي جالينوس انهن کي چيو ته اوهين هڪ حيوان جي اپريشن به ڪري نٿا سگهو ته پوءِ انسان جي اپريشن ڪئين ڪندا؟ ۽ پاڻ ورائي برڏ ٻني جون آنڊا گجيون بالڪل جاءِ بجاءِ رکي سبي ڇڏيائين ۽ چيائين ته دنبي کي ڪي ڏينهن اٿڻ نه ڏجو، پوءِ پنهنجي اڳي وانگي ٿي ويندو. ان تي سڀني هن جي استادي قبول ڪئي ۽ ان ڏينهن کان هن جي قابليت مشهور ٿي وئي.

بيضا نيم برشت ڪرڻ جي ترتيب

بيضا نيم برشت ڪري کائڻ، تقويت جي واسطي تمام گهڻي تعريف ڪئي وئي آهي، زود هضم مقوي بدن، غذا آهي، پر جيڪڏهن زياده پچائي ۽ سخت ڪري کائجي ته بيفائده آهي، هوريان گهڻو ڏينهن هضم ۽ گرم ٿي پوندو. نيم برشت جي ترتيب هن طرح ڄاڻائي اٿن ته ديڳڙي ۾ پاڻي وجهي اُٻاريو. جڏهن پاڻي ٽهڪي ان ۾ بيضا سڄا سڄا وجهو ۽ اوهين هڪ، ٻه، ٽي، چار، ڪري سو جي انگ تائين ڳڻيو. بس پوءِ ديڳڙي لاهي وٺو ۽ پاڻي هاري اهي بيضا اُڇاڻ ۽ زردي ڳڙي نوڙ ولوٹ وجهي کائو. اهو آهي بيضا نيم برشت.

مگر منهنجو چوڻ آهي ته بهتر ائين ٿيندو ته ڪاٺ جي سان تسبيح هٿ ۾ ڪري الله، الله پڙهو ۽ تسبيح پوري ٿئي ته بيضا ڪڍي کائو. "هم ثواب وهم خرما". اسانجي پيرن مشائخ نقشبنديه جو ته هي اصول آهي "دست درڪار، دل بايار". سو هر جاءِ تي ياد رکو ۽ ان تي عمل ڪريو.

آٽي جي ناهڻ جي ترتيب

آٽي کي سنڌي ۾ ڪشڪ به چوندا آهن. بيمارن ۽ ضعيفن لاءِ ڏاڍي ڪار آمد شئي آهي. غذا جي غذا، دوا جي دوا آهي.

ڪشڪ ناهڻ جي ترتيب هيءَ آهي. اول جَوَ سنا ۽ وڏا هڪ پاسيرڪن ٿڌي پاڻي ۾ پسائي رکو، ٽوڙا نرم ٿين ته اکري مُهري ۾ وجهي آهستي آهستي ڌڪ هڻو ته جوهن جي کل جدا ٿئي، پوءِ ڇڄ ۾ ڇڻي ٿُڪهن جا جدا ڪري رکو. پوءِ اهي جوَ ٻِل جيترا ٽولهي ديڳڙيءَ ۾ ٽوڙ وڌائي پاڻي وجهي ٻه ٽي دفعا جوش ڏياريو ۽ ٻرٽ ۾ وجهي اهو پاڻي هاري ڇڏيو. پوءِ ورائي پاڻي سير کن وجهي چڱي طرح ٽهڪايو ته جوءَ کن پاڻي رهجي. پوءِ ڪپڙي مان ڇاڻي اهڙو وڏڙو پاڻي ۽ ڪجهه مصري يا شربت وجهي بيمار کي پياريو. پر اٽڻ ٽين

ڇڇ

۽ مسلول، مدقوق جي واسطي محمول آهي.

جيڪڏهن حڪيم جي راءِ موجب طاقت ڏيڻ لاءِ عجه گوشت به انهن جون سان ڪاڙهي پيارين ته انکي "ماءالشعير ملحم" چوندا آهن ۽ جيڪڏهن، مسلول مدقوق جي واسطي ان سان عناب، سپستان، داڻا وجهي ناهيندا ته ڇاتي جي بيمارين لاءِ زياده مفيد ٿيندو. اهي تصرفات حڪيم جي راءِ تي موقوف آهن.

ماءالجبن ناهڻ جي ترتيب

ماءالجبن کير جي پاڻي کي چئبو آهي. سودائي بيمارين ۾ مثال طور، سوداءِ ماليخوليا، بيخوابي ۽ خفقان جي واسطي حڪيمن جو محمول آهي. مصفي خون، دافع يرقان، حرارت ۽ يبوست مزاج واسطي نافع آهي. تنهن جي ترتيب هي آهي ته ٻاڪري کير اڌ پاءُ کڻ ديڳڙي ۾ ڪاڙهيو. هڪ ٻه جوش کائي ته ان ۾ انگور جي سرڪي جو هڪ چمچو وجهو سرڪو نه هجي ته ليمي جو رس يا ڳدامڙي جو ترش پاڻي ان ۾ وجهو ته يڪدم کير ڦٽي پوندو. ساوو پاڻي جدا ۽ پنير ۽ پِڻ جدا ٿي پوندو. پوءِ انکي لاهي ڇاڻي ڪپڙي مان اهو پاڻي ڇاڻي وٺو. ان ۾ ٿوري مصري يا شربت عناب وغيره وجهي پيئو. اهو آهي "ماءالجبن". پوءِ هر روز ٻه ٽي تولا کير وڌائيندا وڃو ۽ ترشي به وڌائيندا وڃو تانجو ويهن ڏينهن تائين اڌ سير يا سير تائين پهچي وڃو. ويهن ڏينهن کان پوءِ روزي ٿوري ٿوري گهٽائيندا وڃو ايستائين جو چاليهه ڏينهن کان پوءِ ڇڏي ڏيو. جڏهن کير جو وزن سير کن تائين پهچي ته سمورو يڪدم نه پي ڇڏيو بلڪ پاءُ کن پي وري ٻه ٽي ڪلاڪ ڇڏي ڏيو پوءِ وري پيو پاءُ پيو اهڙي طرح ساهي کڻي پيئندا وڃو. شام جو بک لڳي ته غذا جيڪا حڪيم ٻڌائي اها کائو. ماني حلوان جي شوربي يا ٻلي کڻهن پاڃي سان کائو. هن جو وڌيڪ بيان قرابادين قادري ۾ ڏسو. ٻاڪري ٻڪري رنگ جي ڳاڙهي هجي، ڪاهو ۽ ڪاسني کائي وغيره. اهي سڀ حڪيمن جا يوڳ چرچا آهن، ڪو لازمي شرط نه آهي. اهڙي ڪهڙي به ٻڪري جو کير هٿ لڳي پي جهنگ ۾ چرندڙ هجي. بيشڪ استعمال ڪيو ۽ موافق بيماري جي مناسب دوائون دوران استعمال "ماءالجبن" جي استعمال ڪيو ته بهتر آهي. مونکي مخدوم قاضي نصرالدين سيوهاڻي ميهن جي کير جو "ماءالجبن" استعمال ڪرايو هو.

مون اهڙي بار بار سمجهايو آهي ته طب ۾ سخت تقليد نه ڪريو، پنهنجي عقل ۽ علم سان ڪم ڪريو. حڪمت جي معنيٰ آهي، عقل، تجربو ۽ علم، پنهنجي علم ۽ عقل تي هلو نه ٻين جي لڪيرن ۽ چوڻ تي پنهنجا حڪيم پاڻ ٿيو.

فائدو ٤:- نسخن ۾ ٿورو قدر ڪرڻ ۽ پنهنجي ايجادات اختراعات ڪرڻ جا ڪي مثال اوهانکي ٻڌايان ٿا اوهان غور ڪري ڏسو.

جوارش تمر هندي:- مشهور نسخه قادري جو آهي. قبض ڪشائي، اشتها کولڻ ۽ هاضمي لاءِ حڪيمن جو معمول آهي. هاڻي اوهانکي ان لاءِ جوارش مان ڪوره ناهڻي آهي پر بيمار کي ڪنگهه ۽ ٽَنو آهي ته کنڊ امري ڪارائي نه ٿا سگهو ته پوءِ اها جوارش انجير مان ناهيو. انجير ولائتي ۽ ڏيسي کڻ امري ڏانگر سرڪي ۾ يا پاڻي ۾ پسائي ڪاٽي گهوٽي پوءِ جزن شامل ڪري ناهيو ته ساڳيا فائدا حاصل ٿيندا.

(٢) ٻيو مثال ته جوارش ڪموني اوهانکي ناهڻي آهي پر ڪمون ڪرماني اوهانکي نه ٿي ملي ته جاڻ سنڌي بجاءِ ڪمون ڪرماني جي باقاعده شُرعي ۾ مدبر ڪري ان مان جوارش ناهيو ۽ ساڳيا فائدا حاصل ڪريو. بلڪ ڪن صورتن ۾ ڪموني کان جاڻ واري وڌيڪ زياده مفيد ٿيندي.

(٣) ٽيون مثال:- اوهانکي امراض صدر لاءِ شربت آڙو دسه ناهڻو آهي، پر برگ آڙو دسه اوهانکي سنڌ ۾ نه ٿا ملن ته برگ آڙو دسه جي جاءِ تي گلوءِ تانڊا ڇانئي ۽ ڪاڙهيون استعمال ڪريو.

فائدو ٥:- يوناني حڪيمن جا ڪتاب ۽ نسخا اسان وٽ آهن ۽ پاڪستان ۽ هندوستان ۾ مشهور معروف آهن. تن ۾ اڪثر دوائون خراساني لکيل آهن، جو اڪثر ڪري هن ملڪ ۾ آهن ئي ڪونه، جي آهن ته به ٻئي ملڪ مان پراڻيون ۽ سڙيل وغيره اچن ٿيون ۽ آب هوا جي تبديل ڪري انهن جون خاصيتون ۽ فائدا ڪمزور ٿي وڃن ٿا. حضرت بهاءِ الدين حڪيمن جو چوڻ آهي ته عَالِجُوا النَّاسَ بِحَقَاقِيْرِ اَرْضِهِمْ. يعني سڀني ماڻهن جو علاج پنهنجي ملڪي دوائن سان ڪريو. غير ملڪي دوا کان پنهنجي ديسي دوا بهتر آهي، ڇو ته اها ديسي ماڻهن جي طبيعت سان موافق آهي. الله تعاليٰ جا لک لک احسان ۽ فضل آهن ته اسانجي ملڪ ۾ هر قسم جون داڻون ٻليون ٻوٽيون ۽ ميوا وغيره پيدا ٿيا آهن، جي خراساني ۽ ولائتي دوائن جون نعم البدل آهن، پوءِ ڇو اسين خواهمخواه ولائتي دوائن لاءِ پاڻ کي سرگردان ۽ پريشان ڪريون.

مثلاً:- ڪنهن کي بدن ۾ خارش، ڦر ڦرڙيون ۽ رت جي خرابي هجي ته اهولو جا گوگل يعني ڪچڙا تانا اپن گهوٽي پيئي ۽ پيٽ مهل هن ۾ ماکي وجهي پيئي يا ست واٽا مرچ عرق هن سان گڏ گهوٽي پيئي ڪنگهه، جريان، رقت مني هجي ته ٻڙ جا ٣-٤ ٽهاپن مک پڻ جهڙا اڙ ٽڙيل گوگل، چانور ۾ سڪائي ڪٽي، کنڊ ۽ کير سان ڦڪي ڪري ٻکي يا پڙ جا ڪچڙا پلڙ اجهن ۽ ٻج اجا سخت نه ٿيو هجي ته پئي چانور ۾ سڪائي ڪٽي ڇاڻي ڦيرو ڪري کنڊ ۽ کير سان ڦڪي ڪري ته نهايت فائده مند آهن.

ـ ڪنهن کي مُنا پيشاب ٿين يا سلس البول يا دست ٿين ته جيئن ساڳي طرح گهوٽي پيارجن ٻاوٽ جا ڇوڏا اندريان ڏياهريان ٻار ۾ سخت نه ڪين، ٻڪري جي ٻاڻي ۾ پسائي، ڪجھ اهر پاڻي رات ڏينهن ڏيا بيطس وارن کي پيار جي -

ـ ڪنهن کي پٿري هجي، پٿ قان ۾ سنتن ۾ سور هجي ته اين ٻال (ڪنوار ٻوٽي) جو گيھ ڦي تولا ڪٻڙي ان جي مٿان، نوشادر ۾ کارن مرچن جي ٿوري چپٽي ڪن پڻ کي کارائجي -

ـ پراڻو تپ، سنهو، دق تپ جي شروعات هجي ته تانوين سَتگي جو ٿڌو ٿي ته هه ڪا ڦي آهي تنبا هجن ته ٻه پاڻي ڏني ڪي ڪوني ۾ گهوٽي چاڻي پيار جي، سنهو دق واري لاءِ مفيد علاج آهي، مگر مهينو ڏياڍ ڇاليھ ڏينهن استعمال ڪجي ته ٻين گهٽين دوائن کان مفيد آهي -

ـ اَڪَ جو کير ته زهر آهي، مگر ان ۾ ٻين دوائن مد ٻڪري ۾ ڪشتا ناهي استعمال ڪندا آهن - باقي اَڪَ جون ڦڙيون ۾ لونگ زهر نه آهن، اهي بي خوف وخطره استعمال ڪجن، اَڪَ جون ٽيبون سڪائي رکجن پوءِ ڪي ڪجھه ڪارا مرچ ۾ سُني ملائي ليس جي رس ۾ مِهي ٻٽي رکجن ته پيٽ جي سور ۾ ٻادي لاءِ مفيد آهن، وبائي ڪالرا جي بيمارين ۾ اَڪَ جون پاڙون ۾ اَڪَ جا ڳل گهڻو ڪم اچن ٿا - ڪنهن کي مٿي ۾ سور يا ٽنگ، ٻانهن ۾ ڪمر ۾ سور هجي ته اَڪَ جي جو پوري پوڙي ٻٽي - پوپو ڪندو ريت ناهيو، اَڪَ جا پن ڪَ پٿيءَ جي مٿان رکي پُسيل اُگٽي ۾ ويڙهي ڪوسي ڪري پوءِ جن ته نرم ۾ ڪو ٽڪرائي وين اهي سور جي جاءِ تي تاڪ ڪري ٻڌجن -

ـ ڪجھه بعض ڪانٽ بدگرمي ۾ جهونگي جي جٽ پ لاءِ مفيد آهي ڪي بصر ڪاٽ سان اچ نه لڳندي ۽ اجائي پاڻي پيٽ جي ضرورت نه ٿيندي

ـ اسان نمونن طور ٻه ٽي مثال ٻڌايا آهن - تفصيل لکڻ جي جاءِ نه آهي - اسان اڳ ۾ نم جي فائدن ۽ خاصيتن جي باري ۾ مستقل ڪتاب لکي ڇاپايو آهي جنهن جو نالو "برگ سبز" رکيو ويو آهي — خيال آهي ته سنڌ جي ٻين وڻن ۽ ٻوٽن، مثلاً اَڪَ ۽ ڪَنڊي تي بدجدا جدا ڪتاب لکي شايع ڪجن — سولين دوائن ڪرڻ لاءِ فارسي طب جو ڪتاب "علاج الغربا" تمام چڱو آهي، ٻيو ڪتاب "شفاء الابدان" ۽ سنڌي ۾ "آسان علاج"، حڪيم شمس الدين جو به سٺو ڪتاب آهي -

ماءاللحم ناهڻ جي ترتيب

"ماءاللحم" جي معنيٰ آهي گوشت جو پاڻي، گوشت تہ پاڻ مقوي ۽ بهترين غذا آهي، مگر بعضي وقت خود گوشت هضم ڪرڻ جي بيمار ۾ طاقت نہ هوندي آهي. تنهنڪري گوشت جو پاڻي هن ڪان لطيف ۽ زود هضم ٿيندو آهي. هونءَ تہ ديڳڙيءَ ۾ رڌي هنجو ڪر هو پاڻ شوربو ماءاللحم آهي، مگر حڪيمن جي اصطلاح موجب ماءاللحم ان کي چوندا آهن، جو ڪڻ نقل ۾ وجهي گلاب وانگر ڪڍيو وڃي ۽ موافق حاجت جي هن سان ٻيون شيون ۽ دوائون وجهي زياده مفرح ۽ مقوي ڪجي جهڙوڪ: مشڪ، عنبر، گل سرخ ۽ گاؤزبان وغيره وغيره.

اڪثر ناواقف ماڻهو ڪچو گوشت ڪڻ نقل ۾ وجهي پاڻي ۽ ٻيون دوائون به ان سان شامل ڪري عرق ڇڪائيندا آهن. اهو عرق جلد خراب ٿي باس ڪري ويندو آهي. تنهنڪري بهتر آهي تہ اڌ هين پهرين گوشت کي خالي پاڻيءَ ۾ ٽهڪايو، جڏهن گوشت ڳري وڃي تہ پوءِ ڇاڻي گوشت ڪڍي ان پاڻيءَ ۾ جيڪي دوائون ادها ڪي وجهڻيون هجن، سي وجهي پوءِ عرق ڪڍو تہ اهو عرق جلد خراب نہ ٿيندو ۽ گهڻو وقت هلندو.

ٻيو قسم ماءاللحم جو آهي خالص گوشت جو پاڻي ڪڍڻ، جنهن سان ٻيو پاڻي اصل نہ ملائجي اهو تہ سڀ ڪان زياده بهتر ۽ سريع الاثر آهي. اهو هن طرح تہ گوشت بقدر حاجت وٺي ڪاڄ جي برڻيءَ ۾ وجهي ڍڪ مضبوطيءَ سان بند ڪري رکو، پوءِ وڏي ديڳڙيءَ ۾ پاڻي وجهي اها برڻي ان ۾ رکو مگر اهو ان پاڻيءَ ۾ ٻڏي نہ وڃي ۽ برڻيءَ جي هيٺان بہ ڪا نڪري يا پٿر رکي جڏهن تہ برڻي ديڳڙيءَ جي تري کان مٿي هجي، پوءِ اهو ديڳڙي ٽانڊن تي رکي جوش ڏيو. علاوه ان کان پوءِ ان گوشت جو پاڻي نڪري برڻيءَ ۾ ايندو، جڏهن سمجهو تہ گوشت جو پاڻي چڱو نڪري آيو آهي تہ اهو گوشت مان نيوڙي ڪڍو، پوءِ اهو پاڻي جنهن ۾ ذائقہ لاءِ ٿورو لوڻ وجهي مريض کي پياريو، جيڪڏهن ان ۾ ٿوري پلاچيري، دالچيني ۽ دانا بہ گوشت ۾ اول وجهي پوءِ پاڻي ڪڍو تہ بهتر آهي. هي ماءاللحم عرق واري ماءاللحم کان بہ بهتر آهي، مگر ناهي هر روز نئون ٺهي، پراڻو خراب ٿي ويندو.

ڪشتن ناهڻ جي سولي ترتيب

۔ هيءَ ترتيب منهنجي اختراع ڪيل آهي اميد ته اوهانکي به پسند ايندي ۽ گهڻي تڪليف کان بچي پوندا اوهانکي خبر آهي ته اسانکي سولي مان سولو ڪشتو ناهڻو آهي ته " مثال طور، ڪشتو قلعي جو يا فولاد يا چاندي جو وغيره " هاڻي اسين هن لاءِ گوڙ چيٽن جي جهنگل مان گهرايون ٿا ۽ وري هڪ کُنڊ کوٽي جيئن ي کوٽايون، وري ٽيپو نه جوڙ ڪ سبيت گهرايون، پوءِ هن کي گل حڪمت ڪري هڪ ڏينهن سڪائي رکون، ٻئي ڏينهن هنکي باه ڏيون، پوءِ باه به گهٽ يا وڌ ٿي وڃي ته ڪشتو ۽ محنت به برباد ٿي وڃي انهن سڀني تڪليفن کان بچڻ لاءِ بهتر آهي ته اوهين جڏهن به ڪو ڪشتو مارڻ گهرو ٿا، مثلاً قلعي کي ميندي يا ٻيرجي پن ۾ مارڻ چاهيو ٿا ته انهي بوٽي کي ڪُٽي ٽڪيون يا گول نغدو ناهي انهيءَ وچ ۾ دوا با قاعده رکو ۽ اهو نغدو دانگي ۾ رکو انهي جي مٿان وري ڪو نغدو جو پيالو اونڌو ڪري رکو ۽ دنگيءَ هيٺان ٿانبو يا ٽن ڄڻن واري هانڪي ٻارڻ، جڏهن سمجهو ته هاڻي نغدو سڙي ويو ته دانگي لاهي انهيءَ مان دوا ڪڍي وري ٻئي نغدي ۾ وجهي باه ڏيو - اهڙي طرح سان جيڪي باهيون ڏيڻيون هجن سي ڏيو - مطلب ته ڪتابن ۾ ڪڏهن ڪو ٽڪ جو ڪما اوهين دانگي کان وٺو، جيترو وقت ڏهه ٻارهن ڏينهن اوهانجو باهيون ڏيڻ ۾ صرف ٿئي ٿو، اوترو ڪم هڪڙي ڏينهن ۾ اوهين ڪري وٺندا - ته سو! ڪيترو وقت اوهانجو بچي پيو -

۔ باقي اوهانجو اهو وهم ته ڪتابن ۾ گل حڪمت ڪرڻ سان دوا جي باڦ نه ٿي نڪري، تنهن لاءِ اسان لکيو آهي ته پيو پيالو انهي جي مٿان رکو ته باڦ دوا جي ٻاهر نه نڪري ۽ جي زياده احتياط ڪريو ته اٽي سان يا مٽي سان پيالي جي ڪنارن کي بند ڪري ڇڏيو -

۔ چيٽن جي باه ڏيڻ جو مطلب هي آهي ته باه معتدل ڏجي زياده تيز نه ٿي دوا سڙي نه وڃي، تنهن لاءِ اوهين دانگي هيٺان سنهي باه ٻيرجي ڪاٺين جي يا ونڻ ڪاٺين جي ڏيو ته باه معتدل ٻري ٻيرجي ڪاٺين يا اڳارن جي باه تيز نه هجي -

۔ ۽ جڏهن سمجهو ته نغدو سڙي ويو آهي، هاڻي دوا سڙي پئي ته مٿيون پيالو لاهي جاچ ڪريو، جيڪڏهن نغدو ڪچو هجي ته ايا باه ڏيو ۽ جيڪڏهن ته سو ته سڙي ته ديڳ مان لاهي ٻئي نغدي ۾ وجهو -

دوائن جي ست يعني نمڪ ڪڍڻ جي ترتيب

ــ ڪنهن بوٽي مثلاً اُٽ ڪنب ٽري، موري يا ٻڪن جي ست ڪڍڻ جو ارادو هجي ته اها بوٽي پاڙ ۽ پنن سوڌي پٽي آڻي سڪايو. جڏهن صفا سڪي وڃي، تڏهن ڪنهن ٿالهي ۾ وجهي تيلي سان باهه ڏئي ساڙيو. جڏهن بالڪل سڙي ڇار ٿي وڃي، پوءِ انکي گھڻو پاڻي وجهي هلايو ته جيئن اهو ڦڪيا پاڻيءَ ۾ حل ٿي وڃي. پوءِ اهو پاڻي هڪ ڏينهن ۽ رات رکو ۽ ٻئي ڏينهن صفا آٿريل پاڻي انهي جو ديڳڙي ۾ وجهي باهه تي جوش ڏيو. جڏهن اهو پاڻي سڪي وڃي پوءِ ديڳڙي جي تري ۾ اوهانکي نمڪ جهڙي شيءِ ڏسڻ ۾ ايندي، اهو آهي نمڪ بوٽي جو، سڪائي ڪم آڻيو.

موري جو نمڪ اهڙيءَ ريت سگهجي ٿو. پر ترتيب هيءَ آهي ته موريءَ جون پاڙون ڪٽي، ٽيوڙي ان جو خالص پاڻي رکو ته آٿرجي وڃي، پوءِ اهو آٿريل پاڻي ديڳڙي ۾ وجهي ٽهڪايو ته تري ۾ اڇو نمڪ حاصل ٿيندو. ان ترتيب سان آءُ ان پاڻ ناهيندو آهيان. گھڻو نمڪ، سولو، سٺو حاصل ٿيندو آهي. منهنجي خيال ۾ ان نموني سان ٻين ميون ۽ دوائن جو سَتُ ڪڍي سگهندو.

ــ مثال طور، ليمن، جمن ۽ ڏاڙهن مان، ٻن ميون ۾ پاڻ اهڙي ريت تجربو ڪيو آهي "فَلْيُجَرِّبْ"

ــ ڄاڻڻ گهرجي ته اڳوڻا حڪيمن دوائن استعمال ڪرڻ جون صورتون مقرر ڪيون آهن اهي خاص مطلب ۽ فائدي لاءِ آهن. جيئن ته ڪن بيمارين ۾ حب جي صورت ۾، ڪن ۾ سفوف، شربت يا عرق جي صورت ۾ استعمال ڪرڻ گهرجن، پر ته بعضي دوائون ذوق آهن، جن جو اثر ۽ فائدو خود انهي جسم سان تعلق رکي ٿو ۽ ڪي دوائون ذوي الارواح آهن انهن جو خود جسم استعمال ڪرڻ کان هنجو روح هنجي طاقت حاصل ڪرڻ زياده مفيد ۽ مؤثر ٿئي ٿي. اڪثر جواهرات مثلاً، زهر مهره، سنگ يشب، لعل، ياقوت ۽ عقيق ملڪ، لوهه، سون، چاندي کي محلول ڪري استعمال ڪرڻ گهرجي. گل، پن، پاڙون نباتات جون ڪاڙهي يا عرق ڪڍي استعمال ڪجي ته بهتر آهي. انهي اصول موجب جيڪي آهن منضج جو نسخو دوائون ڪٽي ڦڪي ڪري يا معجون ڪري کائيندا ته اهو منضج جو فائدو ڪونه ڏيندو. ضرور آهي ته اهي ڪاڙهي يا پساڏڻ وڪري پيارو.

سوال:- وڏن حڪيمن جي نسخن ۽ قلمي بياضن ۾ اسان ڏٺو آهي ته معدنيات شيون مثلاً، زهر مهره، طباشير وغيره عرقن ۾ داخل ڪيون آهن ۽ ماءُ اللحم يا عرق شير ۾ اهڙيون

شيون وڌيون اٿئون، پوءِ اوهين ڪيئن ٿا چئو ته عرقيات ۾ اهڙيون شيون نه وجهن

جواب:- اسان جا اعتراض پڻ انهن وڏن حڪيمن تي آهن جن خلاف اصول جي ڪم ڪيو آهي، نه اوهان تي، بلڪ حق ائين آهي ته تجربات جو خاڪو ٿاهي گلاب ۾ پيئڻ يا پوءِ شربت ۾ آميز ڪري يا عرق سان پيئو. پيو ته نسخن ۾ اهڙي ترديگهه ڪري، جنهن ۾ پنساري جي دڪان جون سڀ شيون ملاوٽ ڪيل هجن، غلط آهي، چاهي ڪهڙي به وڏي حڪيم صاحب جو نسخو هجي، ڇو ته دوائون اڪثر پاڻ ۾ متضاد آهن، ڪا گرم آهي ته ڪا سرد، ڪا قابض آهي ته ڪا مليّن آهي، هاڻي انسان جي طبيعت حيران ٿيندي ته ڪهڙي دوا جي تاثير تي عمل ڪري، قبض ڪري يا تليين، گرم ڪري يا سرد.

امرت ڌارا

آب حيات، اڪسير الامراض، اڪسير شفا، اڪسير صديقي وغيرهم

— اهي سڀ نالا هڪڙي دوا جا آهن، جا گهڻين بيمارين ۾ ڪم اچي ٿي، واقعي سٺي شيءِ آهي، جا هر هڪ حڪيم کي پنهنجي مطب ۾ ۽ عام خلق کي گهر ۾ ناهي رکڻ گهرجي ۽ گاهه بيگاهه جڏهين اوهين ڪنهن حڪيم يا ڊاڪٽر کي پڇو، فورًا ڪم آڻيو.

— اصلي نسخو هنيو جيڪو آئون ڪم آڻيندو آهيان، هي آهي، ڪافور هڪ تولو، جوهر فودنو ولائتي ڇهه ماسا، جوهر اجاڻ ولائتي ڇهه ماسا- ڪافور ٽوڙي وڏڙي ڪري ٻين شين سان ملائي ڪري ٻه ڏيڍ ساعت اُس ۾ رکو يا ٿانو نرجي پاسي ۾ رکو، بس تيئي دوائون، گهري پاڻي ٿي پاڻ ۾ گڏجي وينديون، دوا تيار ٿي، شيشي ۾ وجهي رکو ۽ ڪم آڻيو.

— مونکي خبر آهي ته هن نسخي ۾ حڪيمن گهڻا اضافا ڪيا آهن، تيل دارچيني جو، الائچي جو جوهر نوشادر جو، ڪاربالڪ پين ڪلر وغيره وغيره وجهندا آهن، مگر، اهي غير ضروري آهن، فقط مٿي ڄاڻايل ٽي شيون ڪافي آهن، اوهين زياده سرگرداني نه ڪريو، فقط انهن تي اڪتفا ڪريو.

ترتيب استعمال جي

— پنون ڏنگ، ڏينبو جو ڏنگ، نانگ جو ڏنگ، يا ڪو به ڏنگ هجي ته فورًا هڪ ڦڙو ڏنگ جي جاءِ تي مالش ڪريو- ڪنهن کي پيٽ ۾ سور، بدهاضمو، قئي، اسهال ٿين يا گرده ۾ سور پوي ته ٻه ٽي ڦڙا پاڻي ۾ وجهي پيارجن، يا بتاشه يا کنڊ ۾ وجهي کارائجي ۽ ڀڃڻ هلائڻ کان پوءِ بيو وزن کارائجي

۽ اجابت شڪايت باقي هجي ته ٽيون دفعو به استعمال ڪري اُٺڻي، اميد ته ٻن ٽن دفعن سان هر قسم جي تڪليف لهي ويندي - ٻن ٽن ۾ خارش يا ڏڏ هجي ته انهي تي به ٻئي دفعا مالش ڪرڻ سان تڪليف لهي ويندي ٻن ٽن ڏينهن کان پوءِ اٽي ياپڻ اٽو ڪنئون ڪنهن هجي ته ان تي پٽي رکڻ سان يا ڦڙي وجهڻ سان فائدو ٿيندو - ٻن ٽن ڏينهن جڏهن چڱي ويندو، ته دوا جو نڪ ڏورا تيز آهي تنهنڪري ٽرن جي تيل يا مني تيل سان ڳنڍي ٺاهي مالش ڪجي ته زيادہ نه پوسري، ڪن ۾ سور هجي يا ڳنڊ ڪن مان وهندو هجي ته مٺي تيل سان ڳنڍي اهو تيل ڪن ۾ وجهو -

نمڪ سليماني

نمڪ سليماني جي واسطي حڪيمن ڪهڙا انداستان لکيا آهن ۽ انڪل چاليهه پنجاهه دوائن جو مرڪب ڪيو آهي -

اوهان کي خبر آهي ته آئون اهڙن ڊگهن طويل نسخن جو مخالف آهيان ۽ اصول طب جي بدانها ڳالهه مخالف آهي آئون هتي فقط ٻه ٽي سولا نسخا ٻڌايان ٿو، جيڪي نمڪ سليماني جهڙو فائدو ڏين ا

(١) ڪارو امرچ هڪ تولو، ڪارو لوڻ سوا هڪ تولو، ٻئي ڪٽي ڇاڻي رکو ۽ هڪ يا ٻه چپٽيون وات ۾ وجهي کائو - مٿان ٿڌو پاڻي هرگز نه پيو لاچار ته چاءِ پي پيو - اهو قاعدو وٺي ته نمڪ دارين دوا سان ٿڌو پاڻي نه پيئڻ گهرجي، بس اهو آهي نمڪ سليماني -

(٢) ٻيو نسخو:- چاڻ سنڌي چڻپي ڦوڪي ليمن جي رس ۾ پيسائي رکو ۽ تورو لوڻ نمڪ لاهوري ۽ سُنڍ ٻه ڪجهه انهي ۾ وجهي رکو - اهو ليمن جو رس سڪي وڃي ته ٻيو پيڙو ۽ ٽيون پيڙو ٻه رس ۾ پيسائيو پوءِ سڪائي رکو ۽ ٻه ٽي ماسا ان جي ڦڪي ڪري کائو - چيلو ادگرائي، بدهاضمو ۽ پيٽ جي سور لاءِ مفيد آهي -

(٣) ٽيون نسخو:- حب سنڌ ري منڌري سان مشهور آهن - اهو به انهن پيٽ جي بيمارين لاءِ حڪيمن جي تجربه ۾ آيل آهن -

(٤) آڪ جون ڦليون جا ٽوم سڪايون هڪ تولو، ڪارو امرچ، سُنڍ، نمڪ لاهوري، مرهڪ هڪ تولو، چار ئي شيون ڪٽي ڇاڻي ليمن جي رس ۾ حب ٻڌ ويهڪ يا ٻه حب صبح ۽ شام استعمال ڪريو - پيٽ جي بيمارين لاءِ خصوصاً ڪالرا ۾ خاص نافع آهن -

ڦٽڪي ڦلايل

- هيءَ هڪ عجيب شيءِ ٿوري خرچ ۽ گهڻي فائدي واري آهي، حڪيمن کي هن کان غافل ٿيڻ نه گهرجي ۽ هميشه پنهنجي مطب ۾ تيار رکڻ گهرجي ۽ خيراتي طور ڏيڻ گهرجي.

اکين جون بيماريون:- ڪچي ڦٽڪي هڪ پائي ۾ حل ڪري سلائي سان اکين ۾ وجهو يا ڦڙو ڦڙو اک ۾ وجهو ته ڊاڪٽري لوشن کان بهتر آهي. جيڪڏهن ٻارن جون اکيون اٿيون هجن ته انهيءَ ۾ ٿوري زعفران به حل ڪريو ۽ جيڪڏهن سور زياده هجي ته ڪجهه آفيم به انهيءَ ۾ حل ڪري رکو ۽ ٻه ٽي دفعا اکين ۾ وجهو ته سور ۽ سوڄ کي جلد فائدو ڏيندو. جيڪڏهن گهڻو ڏسڻ کان اکيون خراب هجن ته انهيءَ ۾ ٿورو توتيو وجهجي.

- سنون ڏندن ۽ مارهين جي بيماري لاءِ يا وات ۾ ڦٽڪا هجن ته مارهين کي مالش ڪجي ۽ پاڻي ۾ ٻرڪجي يا وات ۾ بدبوءِ هجي ته نافع آهي.

- ٻرهڻ ۽ جگر جي واسطي به عجيب شيءِ آهي، ڪنهن کي يرقان هجي اکين منهن جو رنگ زرد ٿي ويو هجي ته ڏهي جي مٿان ٻه ٽي چپٽيون وجهي صبح جو ناشتي سان کائجي.

- امراض گرده و مثانه و مجاري بول ۾ گهڻي مستعمل ۽ مفيد آهي، پيشاب کي صاف ڪري ٿي ۽ پيشاب مان ريتي ۽ ساڙ وغيره نڪري وڃي ٿو ۽ گرده جو سور به دفع ٿئي ٿو.

- هڪڙو نسخو هنجو پر ميل سورن اک ۽ پيشاب جي ساڙي لاءِ منهنجو مجرب آهي، ترتيب هي آهي. ڦٽڪي ٿولو ڪڻ هجي ته انهيءَ ۾ اٺ ٿي ماسا آفيم به وجهي داڻي ٻي ڦلائي رکو، انهي مان هڪ چپٽي صبح جو سوير پيشاب ڪرڻ کان اڳ وات ۾ وجهي مٿان پاڪ ڪري ڪچي لسي يعني اڌ کير ۽ اڌ پاڻي پاءَ کن پيئي وري شام جو به اهڙي طرح، اميد ته ٻهرين ڏينهن فائدو ڏيندو ۽ بيمار کي سڄي رات آرام اچي ويندو، نهايت ٽي ڏينهن ڪافي آهي.

- مون هڪڙي شخص کي اها دوا استعمال ڪرائي هئي موجوده تڪليف ۾ ته هنکي ڏاڍو فائدو ٿيو، مگر اها شڪايت پيدا ٿي، جو هن ٽي ڳهري نشي غالب ٿي وئي، مون ڄاتو ته آفيم جو اثر آهي، هاڻي بغير آفيم جي ناهي استعمال ڪريو.

- جريان خون جي واسطي ته بي نظير شيءِ آهي، ڪٿان به رت وهندو هجي ته انهيءَ کي بند ڪري ٿي، رعاف يعني نڪسيري هجي ته ناس وانگي نڪ ۾ سڻڪجي. استحاضه يا بواسير جو خون جاري

هجي يا حامله عورت کي خون هجي ته مکڻ ۾ وجهي کارائجي. ڦٽن ۽ زخمن مان رطوبت وهندي هجي ته انهن تي ٻرڪجي ته ڦٽ به جلد چٽي ويندا.

مطلب ته حڪيم دانا هر قسم جا فائدا انهن مان وٺي سگهي ٿو، مگر اڄ ڪالهه عام ماڻهو اهڙين شين تي خيال نه ٿا آڻين. يا ٿين ٿا ته ڪا وڏي قيمتي دوا هجي ته اها وٺون ۽ اها استعمال ڪريون. تنهنڪري انهي جي لڪائڻ لاءِ رنگ آميز ڪندا آهن ۽ ٻوءِ ٻن لائق لاءِ ٻي ڪا شيءِ انهي سان ملائيندا آهن، ته خريدار راغب ٿئي ۽ ڪين چڱي رقم ڏئي.

هتي هڪڙو نقل سبق آموز ياد آيو آهي سو لکجي ٿو

نقل ۲- مولوي حڪيم وڪيل احمد سڪندرپوري پنهنجي ڪتاب "ياقوتي" ۾ لکيو آهي ته لاهور ۾ هڪ مشهور حڪيم هو، شهر ۾ ڏسڻ لاءِ پنج سو روپيا في وٺندو هو ۽ ٻاهر لاءِ هزار روپيه في وٺندو هو ۽ پنهنجي في بد اگوات وصول ڪندو هو، پوءِ انهن سان ويندو هو آخر پڇيا ڏينس ته اهڙي سختي ڇو ٿا ڪيو؟ چيائين هڪ دفعي رات جو ٻارهين بجي محل مان ڪي ماڻهو وٽ آيا چيائين فلاڻو سيٺ سخت بيمار آهي، پيشاب بند ٿي ويو آهيس، جلدي اسان سان هلو. حڪيم صاحب هنن سان گڏجي، ته گرمي جي موسم هئي، اتي ڏٺائين ته ماڻهن گرمي جي ڪري ڪائي چڙهيا آهن ايا ڪلون ۽ برف اتي پيا آهن. حڪيم صاحب چيو ته هي ڪونه ڊ ڪٽي اچو، اهي برف ۽ ڪلون پاڻي ۾ گهوٽي، جا ڪجهه وجهي شربت ڪري پيالو ڀري پيار پاڻس ته هنجو پيشاب کلي پيو، يڪدم ادرار آيس ۽ هنکي خوش آرام اچي ويو، سيٺ پنهنجن ڪامورن کي چيو ته هن حڪيم کي سندس في ڏيو، هنن چيو سائين هن ته ڪا دوا ڪانه ڏني پنج سو خالي پيئي جو ڏجن، اسين هن کي ٿوري في راضي ڪري ڇڏينداسين. هنکي هڪ سو پيه ڏنائون پر سو ڏنائون ته به حڪيم گهٽ وٺڻ تي راضي نه ٿيو ڇڏي هليو ويو.

قدرت خدا تعاليٰ جي، پنجن ڇهن مهينن کان پوءِ ورري انهي سيٺ کي اها بيماري پيدا ٿي پئي. چيائون ته هنجو علاج جهڙو اڳي حڪيم صاحب ڪري ويو آهي، اسين پاڻ ڪنداسين اهڙي طرح ڪيائون پر ڪو فائدو ڪونه ٿيو آخر لاچار ٿي ورري بانهي حڪيم کي وٺي آيا، حڪيم صاحب چيو منهنجا اڳي پنج سو رهيل آهن، پنج هاڻوڪا وٺندس. هزار روپين جو ڏيو ته پوءِ هلان نيٺ ته هزار رپين جو وٺي پوءِ هنن سان ويو. انهي ڏينهن کان پوءِ هن قاعدو ڪيو.

پهريائين پيسا وٺي پوءِ بيمار وٽ ويندو هو.

بيخوابيءَ جو علاج غذن سان

هي بيماري به ڏاڍي تڪليف واري آهي ۽ هزارين علاج ۽ دوائون ان لاءِ آهن مگر سڀ کان بهتر علاج هنجو هي آهي ته صبح جو مکڻ تازو نيرن سان کائو. مکڻ ٻه ٽي تولا هجي زياده جيترو کائي سگهو پيا کائو انهي سان گڏ ماکي يا شڪر گڏي کائجي ته هاضمو چڱو ٿيندو - ٻن پهرن جو ڏهي اڌ سير کن کائجي - ڏهي سان قند ۽ کارا مرچ برابر ڪري ولوڻ موافق طبع جي هجي پاڻي گڏي ڪري انهي مان هڪ ٻه چپٽي ڏهي سان گڏي کائجي ته ڏهي هضم ٿي ويندي - رات جو کير تازو سير کن يا اڌ سير کن پيئي سمهي رهو. کير جي هاضمي لاءِ دارچيني ڪٽيل يا الاچي ڪٽيل هن سان ملائي شڪر سان مٺو ڪري پيو، ٻه ٽي ڏينهن اها غذا مقرر ڪري پيو ته دماغ جي خشڪي به دفع ٿي ويندي ۽ دماغ کي قوت ملندي - دوا جي دوا غذا جي غذا آهي.

ٻيو دماغ جي هر قسم خشڪي ۽ بيخوابيءَ لاءِ هي سٺو علاج مجرب آهي جو ڪجهه مکڻ جي پني ناهي اهائي پنهنجي تارون تي رکو ۽ ڏهه ساعت اُٿي ويهو ته مکڻ گهري مٿي تي ڏهي رچي ۽ جيڪو زياده مکڻ منهن تي يا آس پاس وهندو آهي انکي ٽوال سان يا پوتي سان اگهندا وڃو ۽ چڱي طرح سڄي مٿي تي زور سان مالش ڪري ڪرسي يا ڪٽ سان مٿو ٽيڪ ڏيئي ڇڏيو.

انهي غرض لاءِ اڪثر حڪيم روغن بادام استعمال ڪندا آهن، مگر غريب ماڻهو ويچارا ايڏو روغن بادام اصلي ڪٿان آڻن، بلڪ اهو ته اصلي روغن بادام تمام مهانگو ٿو ملي ۽ ٻيو ناهي مشڪل آهي باقي ٽوڙو روغن بادام رڳو ڪلي ۽ وارن کي لڳائڻ سان انجو اثر مغز کي نٿو پهچي. ڳاڻو مکڻ جام لڳايو ته انجو اثر مغز کي پهچي.

معجون شفا

هي نسخو معجون جو مون قرآن شريف مان اخذ ڪيو آهي، جئين قرآن شريف ۾ آهي " وَالتِّيْنِ وَالزَّيْتُوْنِ ۙ " اهي ٻه شيون گڏ ذڪر ڪيل آهن، ٽيون جزو سنڍ آهي، جئين قرآن شريف ۾ آهي " كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيْلًا ۚ " چوٿون جزو ماکي آهي جا سر تا پا شفا آهي " فِيْهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ ۭ " بس اهي چار شيون، چار عناصر معجون من ڪون لاءِ هر طرح شافي ۽ ڪافي آهن، مون باقي ڪي ٻيون به فضول اجزا شامل ڪري

قرابادين ڪبير جو نسخو نه ٻڌايو - باقي هڪ ٻه دوا پڙ، قرطوس يا مسهل ۽ معاون طور هن ۾ شامل ڪريو ته اوهان کي اجازت آهي - مثلاً ڪنهن کي مس دي گهٽي آهي يا فالج ۽ رعشه آهي ته انهن لاءِ لونگ ۽ دارچيني ان ۾ وجهو يا خاص دماغ جي تقويت لاءِ، مغز بادام ۽ پسته ملايو ۽ دل جي تقويت لاءِ طباشير ۽ زهر مهره، ورق چاندي وغيره اضافو ڪريو

تقويت جگر لاءِ ڪشته فولاد، جريان واحتلام لاءِ ڪشته قلعي يا ڪشته چاندي وغيره ۽ دولتمند اميرن لاءِ موتي ۽ ياقوت يا مشڪ، عنبر جو اضافو ڪري سگهو ٿا -

اهي سڀ ته بيرون حڪيم حاذق جي راءِ موافق پيا ڪريو ته اڙدو پها ڪمي موجب "سون پر سهاگ" جو ڪم ڏيندو

معجون جي ناهڻ جي ترتيب

انجير ولايتي پوڻ پاءُ ڪن، ننڍا ننڍا ٽڪرا ڪري رات جو پاڻي ۾ پسائي ڇڏيو صبح جو ڏٺي ڪوٽي ۾ وجهي خوب طور گهوٽي حليم ڪريو، پوءِ انهي ۾ روغن زيتون اصلي جيڪو سائو ڏسڻ ۾ فرانس مان ايندو آهي، ڏهه تولا يا پاءُ ڪن انجيرن سان ملائي ڇڏيو پوءِ انهي ۾ ماکي ڪف گير ٿيل پاءُ ڪن ملائي ۽ سنڍ ٢ تولا ڪن ڪٽي ڇاڻي معجون ڪري ڇڏيو جي ڪو شوقين هجي ته انهي لاءِ ورق نقره به ملائي ڏيو، پوءِ هر روز صبح ۽ شام تولو کن اها معجون کائجي دوا جي دوا آهي، غذا جي غذا - تمام بدن کي طاقت ڏيڻ لاءِ ۽ ضعف گرده ۽ مثانه لاءِ ۽ اعضاءِ رئيسه لاءِ سودمند آهي - ڪا پرهيز يا ڪي ي هن ۾ ڪانه آهي - باقي جيڪا شيءِ مريض جي مزاج موافق نه هجي، اها استعمال نه ڪجي - مثلاً، مٺائي ۽ گهڻ يرقان واري کي ۽ جهڙ کي کنگهه ۽ نزلي واري کي -

ڪاٺ جي ترتيب :- هي معجون دوا جي دوا آهي، غذا جي غذا - ٻه ٽي تولا صبح جو يا شام جو کير سان کائجي يا ماني سان يا ڊبل روٽي سان کائجي، پوءِ کير، چانهه موافق خواهش جيتري پيئجي - کاڌي ۾ حلوه جهڙو لذيذ آهي - هن دوا سان ڪاٺ پيٽ جي ڪا ڳري نه آهي، کير، ٻيٽ مڇي، پلاءُ، گوشت جو پوڙ، ته هي سڀ ڪجهه پيا کائو پيئو، باقي جيڪا خاص بيماري هجي ته موافق راءِ حڪيم جي ڪري پيا ڪريو -

معجون اذراقي يعني ڪچلو

هي مبارڪ معجون گهڻن سالن کان منهنجو مجرب ۽ معمول آهي. تقويت اعصاب، تقويت بدن، ريح، سور، ٽنگن ۽ ٻانهن ۽ چيلهه ۾ سور ۾ نافع آهي ـ

ڪچلي جي مدبر ڪرڻ لاءِ حڪيمن وٽ گهڻا رستا آهن. ڪي گيهه ۾ بريان ڪري ڪتب آڻيندا آهن، ڪي سوهان سان ٻورو ڪري وجهندا آهن، ڪي حب لاهيندا آهن، ڪي معجون ڪري ٺاهيندا آهن، ڪي اٽين جي پاڻي ۾ ڪاڙهيندا آهن.

پر سڀ کان بهترين طريقو اڳوڻو آهي ۽ پسائڻ ۽ کير ۾ ڪاڙهڻ جو آهي بالڪل بي ضرر ۽ بي خطر ٿئي ٿو ان جي ڦوٽن جي ٻلڪ ٻاهر نڪري ويندا آهن

ترتيب ٺاهڻ جي

اول ڪچلو ڪچلا جو ٽن پاءِ کن جيترو وٺي ڇڏيو، ۽ ٻڪري واري پسيل ۾ پوري رکو ڏيهه ڏينهن، انهي وچ ۾ ٻن ٻن ڏينهن واري کير کي بدلائيندا رهو يعني انهي واري مان ڪڍي ٻي واري ۾ پسايو تانجو ڪچلو نرم ٿئي پوءِ جاري مان ڪڍي چاقو سان هنجي مٿين کل لاهي ڪڍو ۽ ٻن ٻن چيري ۽ اندر ۾ جو ٿورو پتو هجي ڪڍي اڇلائي ڇڏيو. فقط اڪيون ڪچلو پوري ۾ پتي ڳاڙهي ڪيرم لڳائيو، جڏهن اهو ڪير گهاٽو ٿئي ۽ شڪل ٿي وڃي ان مان ڪڍي ڏوڙي ۾ کير ۾ ڪاڙهيو وري ٽي دفعي اٿين ڪريو. پس کير مان ڪڍي صفا ڪريو، هاوَن دستي ۾ نوري سان ڪٽيو، پوءِ ناريل تازو ڪچلو جيترو ڪڻڪ هن سان ملايو پوءِ ٻئي پاڻ ۾ چڱي طرح گهوٽيو پوءِ جيترو ڪچلو جو وزن هجي اڳ جو ٻه جيترو کنڊ ماکي جي ۽ سنڌي ڪڻڪ سڀ پاڻ ۾ ملائي ماکي ۾ معجون ڪري ملائي ڪجو بس معجون تيار آهي. تنهن مان ماسا ٻه ماسا معجون صبح وشام بيماري کان اڳ ۽ بس چانهه سان يا کير مان ڳرهه کائي ڇڏيو، جلد ئي سان وات اهايو ڪڻو ٿيندو. پر صبح جو ڪچلو ناشتو ڪري پوءِ دوا کائجي نيراني خالي پيٽ دوا نه کائجي فقط اهو احتياط ڪجي. پر خاص پرهيز ۾ دوا ۾ کائنا آهي. پورت گوشت جو، پاڃي، کير، ڏهي پيئي کائجي ـ

تفهيم :- اڳي اها معجون آئون فقط انهن اجزاءن سان ٺاهيندو هوس. هاڻي ٽرهن جن ياٿون سکائي ڪڻي ڳائي گيهه ۾ بريان ڪري چار ٽولا وجهندو آهيان ته عرق النساءِ

سنڌن جي سور کي اجا به زياده مفيد ۽ سريع الاثر ٿيندي.

عام خلق جي فائدہ لاءِ ڪي سولا سولا گهٽ خرچ بالانشين نسخا لکجن ٿا

حڪيمن جو چوڻ آهي ته سولي دوا سان علاج ٿئي ته گهڻن دوائن جي پٺيان نه ڊوڙ، ۽ جي غذا ئي دوائن سان علاج ٿي سگهي ته مفت دوائن کي ڇهيو ۽ قَلِيلُ الْاَجْزَا يعني ٿورن دوائن کان مرڪب نسخو هجي ته اهو ڪَثِيرُ الْاَجْزَا" کان يعني جو گهڻن دوائن کان مرڪب هجي، بهتر سمجهڻ گهرجي مگر افسوس جو اڄ ڪلهه انهن اصولن جي برخلاف خلق جو خيال ۽ مذاق ڦري ويو آهي ۽ هر قسم تڪليف ۾ مبتلا ٿي رهيا آهن ٿڪي ۽ - هي تمام سهل الحصول ۽ ڪثير الفوائد شيءِ آهي - داخلاً و خارجاً استعمال ڪري سگهجي ٿي يعني ڪاٺ پيٽ ۾ اچي ٿي ۽ باهر ٻن جلدي بيمارين ۾ ڪم اچي ٿي - اوهين ڪجهه ٿڪي اچي قلائي مطب ۾ رکو ۽ هر طرح سان استعمال ڪريو ۽ غريبن کي مفت ڏيندا وڃو.

ڦلاڻ جي ترتيب:- ٿڪي جيتري ڪي ٿوري ڏهه رتي داڳي ۾ وجهو ۽ باهه تي رکو - ٿڪي ڳري پاڻي ٿي ويندي ۽ ٿوري وقت ۾ پاڻي سڪي ويندو ۽ ٿڪي ڦاٽڻ لڳندي پوءِ ڪڇي جاءِ رکو بس ٽيار آهي

ٿڪي جي فائدا:- منهن ۽ اکين جو رنگ زرد ٿي پيو هجي ته صبح جو هڪ ٻه چپٽي ڏهي يعني ڏوڙ ۾ وجهو، نيراڻي ڪئو اميد ته ٻن ٽن ڏينهن ۾ فائدو ٿي ويندو ۽ برص ۽ جگر لاءِ به مفيد آهي.

ٻي ترتيب: پيشاب ۾ ساڙ ۽ پرميل لاءِ منتخب تجربي ۾ آيل آهي - ٿڪي مثڪ پر تولو هڪ ته ڦٽي ماسا کڻ افيون ٻئي هڪ سان ملائي ڦلايو ۽ ڪڇي جاءِ رکو انهن مان چپٽي صبح جو سوير باکي کير سان کارايو - ڪاٺ جي ترتيب هن طرح ڪريو ته پيشاب ڪرڻ کان ٻه اڳي رات ۾ وجهي مٿان پاڪي هڪ سي يعني اڌ پاءُ اڌ کير پاڪ پيئي وري شام جو به اهڙي طرح ڪيو، اميد ته پهرين ڏينهن فائدو ٿيندو ۽ بيمار کي سڄي رات آرام اچي ويندو ۽ نهايت ٽي ڏينهن ڪافي آهن جريان خون جي واسطي ته هي تعليم شيءِ آهي ڪٿان بدرت وهندو هجي ته ان کي بند ڪري ٿي ڇڏي يعني نڪسير هجي ته ناس وانگر نڪ ۾ سٽڪي.

ٻار ٿي سولا ۽ ڪم خرچ نسخا معدي ۽ هاضمه لاءِ

(١) جاڙي سنڌ ۽ چنڊي ڏوکي صفا ڪري چيني جي برتن ۾ ليمن جو پاڻي وجهي پسائي رکو، پوءِ ٽن ڏينهن کانپوءِ ڪو ٿورو وسعي ته ٻي پيڙي ليمن جي پاڻي ۾ پسائي سکايو - وري ٽئين دفعه سکائي رکو ليمو ٻه ٽي ماسا چاءِ سان يا خالي پاڻي سان ٿڪي ڪريو - بقدر ضرورت ڏينهن ۾ ٻه ٽي دفعا استعمال ڪري سگهو ٿا - جيڪڏهن ان سان نمڪ ڏهوري بقدر ذائقه شامل ڪريو ته بهتر ٿيندو

(٢) سنڌي سڄي، ڏهي پار وڃي جا ٽرش ٿي وڃي هجي، تنهن ۾ بوٽي وجهبو، ٻيا ڏينهن ان مان ٿيڪري پي ڏهي ۾ وجهي پوري بوٽي رکو، ان مان ٿيڪري ٿيءُ دفعو ڏهي ۾ وجهي پوءِ ڪري سگهائي رکو. پوءِ ٿلهي ڦڪي ڪري رکو، ان مان ٻه، ٽي ماسا روز ڇاءِ سان يا پاڻي سان ڦڪي ڪريو ته معدي جي طاقت ۽ هاضمي لاءِ سٺي شيءِ آهي.

(٣) نوشادر، ٺلهي ۽ ڪارا مرچ هڪ هم وزن کڻي جا ڦي رکو، پوءِ اڌ پيالو تازو اجرڪ هو جي انجو مغز ۽ گھاٽو رس پيوڙي تنهن ۾ مٿيون ڪڻيل دوا جي ٻه چيڻيون وجهي ان سان ملائي رات جو رکي ڇڏيو صبح جو چمچو سان ٽوڙي ٽوڙي وات ۾ وجهي ڳرهه کائي ڇڏيو ۽ مٿان پلي چاءِ پيو يا ٻي شيءِ وات جي ذائقه بدلائڻ لاءِ کائو.

— اهو علاج ٻرقان لاءِ به مفيد آهي. پر هن ۽ ورم جگر لاءِ به ۽ اشتها پيدا ڪرڻ لاءِ منهنجي پنهنجي ڪاڏل ۽ آزمايل آهي ڪثير الفوائد عجيب شيءِ آهي.

— مگر اوهين يقين سمجهو ته معدي، هاضمي لاءِ سٺي دوائن کان با قاعده ڪائڻ پيئڻ بهتر آهي، معدي جي بيماري لاءِ اوهانکي ڊاڪٽر يا حڪيم وٽ وڃڻ نه گھرجي، اوهين اصول موجب کائڻ پيئڻ ڪريو ته اهو بهتر آهي.

بعضي سَولي خرچ ۽ ٿورا سودمند علاج لکون ٿا

— تجربه ڪارن کان ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته ڪاٺيءَ ٻير جا ڪنڊا ۽ ٽاريون ساڙي ڦليا ڪري ان ڦليا مان هڪ تولو ته ٿوري پاڻي سان ڳرهه کائي ته گرده جي سور لاءِ هڪ تڪ علاج آهي.

— ٻيو ته مڪائي جي سنگن تي جيڪي وارن جهڙا اڄ ٿين ٿا اهي جو تولو کڻي پاڻي ۾ ٺهڪائي. جنهن کي گرده ۾ سور هجي يا پيشاب بند هجي چاءِ وانگر پيار جي ته يڪدم تڪليف لهي ويندي اهو علاج طب جي ڪتابن ۾ لکيل آهي مگر منهنجو آزمايل نه آهي.

— ٻيو جا ڪند اناري مان چونڊي جڏ اڪريو اهي پاڻي ۾ ٺهڪائي پيار جي ته هڙئي ڪي واري کي فائدو ٿيندو. هڙڪي جلدي ڇڏي ويندي.

ناس نه لهڻ ڪام جي واسطي:- اڪثر حڪيم انهي مطلب لاءِ آڪ جي ڪير ۾ چانور پسائي سڪائي انجي ناس ڪرائيندا آهن. پر آئون انکي پسند نه ٿو ڪريان جو ته آڪ جو ڪير مفرح يعني زخم پيدا ڪندڙ آهي ۽ گل کي ساڙيندڙ آهي تنهنڪري، هي علاج سڀني فائدن جي

واسطي بي ضرر ۽ بيخطر استعمال ڪريو -

صبر ١- مر يعني وڻ جي پڙن ۾ جيڪو ڄمي ٿئي ٿو سو ڪٽي چاڙهي ڪو بس اها انس چڪڻ آڻڻ لاءِ ۽ نزلہ شقيقه جي واسطي ڏاڍي مفيد آهي تمام چڪون گهٽيون اينديون دماغ مان نزلو ۽ رطوبت سڀ نڪري وينديون مگر بالڪل ٿوري مقدار ۾ نسي ۾ چپي استعمال ڪريو ڇو ته هي تکي نه آهي يڪدم خير ڪانه پوندي ٿوري دير کان بعد چڪون شروع ٿينديون يڪدم وڏي چپي ڪند وته گهٽين چڪن اچڻ جي تڪليف ٿيندي ي -

لوڙي سور

١- هي هڪ قسم جو سور آهي جو صبح جو سج اڀرڻ مهل شروع ٿيندو آهي، جئين سج متي چڙهندو ويندو تئين سور زياده ٿيندو ويندو تانجو ٻپهرن جو تمام سخت ٿيندو ۽ پوءِ جئين سج لهندو ويندو تئين سور گهٽبو ويندو ۽ ٿڌ لاڳي به علاج گهڻا آهن، مگر هي هڪ عجيب ٽوٽڪو حڪيمن جو مجرب آهي -

٢- ڏاڻا سڪل ڇهه ماسا - اسطوخدوس چار ماسا - ڪاري مرچ پنج پاسي ڏاڻا - ڏاڻان رات جو ٿوري پاڻي ۾ پسائي رکي صبح جو سوير وگهو ٿي چاڙهي سج اڀرڻ کان اڳ پئي ڇڏي مگر شڪ هن ۾ نه وجهي - اٺين پئي ڇڏي ڪمان ڪمي ڏينهن اهو علاج ڪري اميد نه ڍري اهو سور ٿيندو

خناق

١- هن بيماري ۾ نڙي بند ٿي ويندي آهي ۽ ڪاڻ پيٽ ۾ تڪليف ٿيندي آهي - ان جا علاج به گهڻا آهن - سرڪو ۽ سيڪو لڳائڻ هن بيماري ۾ نافع آهي - خصوصًا جيڪڏهن بيمار جوان دموي المزاج هجي ته ضرور فصد ڪرائجي ۽ ڳردن تي پٺيان حجامت ڪرائجي وغيره وغيره ڇڪين ٻي ته حجامت مفيد آهي جو نسل ويار هجي ته جوڻ (جورون) لڳايو -

٢- املتاس جي ڳڀ سبز ڌاڻي جي پاڻي ۾ ملهي گرڙا ڪرائجن هي ڏو نڪو ۾ مفيد آهي

٣- آريٺا جنهن سان ڪپڙا ڌوبيا ڌوئيندا آهن تنهن جي کل ڪتي پاڻي ۾ هلائي ان سان گرڙا ڪرائجن جيڪڏهن بيمار ڪم طاقت هجي، گرڙا ڏيڻي ڪري نٿو سگهي ته پيو ماٺ ڏهنجي وات ۾ دوا وجهي هنجي ڪنڌ کي هلائي پوءِ ڪڍي ڇڏجي - جيڪڏهن ڪجهه دوا اندر پيٽ ۾ ڇڏي ته به ڪو ڳڻ

پيو ڄڻيو آريٺ جو

— آريٺا نانگ جي زهر لاءِ عجيب سولو علاج آهي. آريٺي جون ڪلون ڪٽي ڇاڻي اکل کن تن ماسن جيتري پڙي هڪ بيمار کي ٻه دفعا پاڻي سان پيارجي.

ڪنجوس حڪيمن جي مذمت

— ڪنجوس حڪيم اهڙيون سوليون دوائون ماڻهن کي ڏسيندا آهن ڏسڻ ته بجاءِ خود بلڪ انهي لکائڻ لاءِ قسمين قسمين دغابازيون ۽ فريب ڪندا آهن مثلاً تنکي قلابن جي لکائڻ لاءِ هن سان تورو گهڻو هريا ڪارو رنگ ملائيندا آهن ذائقو لکائڻ لاءِ هن ۾ شا ڪي جهڪار امرچ يا ٻي ڪا شيءِ ملائيندا آهن اهڙي طرح هنجي بانس لکائڻ لاءِ ڪنهن شيءِ جي ملاوت ڪندا آهن ته ڪو هوشيار ماڻهو به دوا سڃاڻي نه سگهي. رنگ، بوءِ، مذاق ته سڀ ڪجهه آهي، نالو به دوا جو مٽائيندا. پنهنجو خود ساخته خانه ساز نالو هن تي رکندا آهن جيئن چور يا مجرم پنهنجو نالو مٽائي ٻيو نالو ٻڌائيندو آهي يا ذات مٽائي ٻي ذات ٻڌائيندو آهي ته ڪو ماڻهو هنکي جهلي نه سگهي. اهي سڀ اخلاقي گناهه آهن جنهن کان پرهيز ڪرڻ گهرجي

ذيابيطس

يعني مٺو پيشاب اچڻ، پاڻي گهڻو پيئڻ ۽ بار بار پيشاب ڪرڻ

— اها بيماري اڄ ڪله بالڪل عام جام آهي. خصوصاً وڏن ماڻهن کي جيڪي گوشت چربي حلوو ۽ ڀاڄيون کائن ٿا ۽ ورزش نه ڪندا آهن ته تنکي ضرور اها بيماري ٿئي ٿي ۽ شروعات ۾ ماڻهن کي خبر ڪانه ٿي پوي. جڏهن ۾ سور يا ايذاءُ ڪونه ٿو ٿئي. علاج ڪرائڻ جو خيال ئي ڪونه ٿو ٿئي جڏهن بيماري وڌي وڃي ٿي ۽ اعضاءَ اب نتيجا ظاهر ٿين ٿا ته پوءِ علاج ڏانهن متوجه ٿين ٿا ان وقت بيماري لاعلاج ٿي وڃي ٿي سلهه ۽ دق جهڙيون مهلڪ بيماريون پيدا ٿيون ٿيون ۽ ڪو علاج ڪامياب نٿو ٿئي.

— اڄ ڪله ڊاڪٽري علاج اڄڪر "انسولين" جي انجيڪشن سان ڪيو وڃي ٿو. خير، ٿوري دير لاءِ فائدو ٿئي ٿو. مگر اها دوا تمام مضعف قلب آهي آسان ڏنو آهي، اهڙي بيماري اسپتالن ۾ داخل ٿئي

اوچتو حرڪت قلب بند ٿيڻ ڪري، اوچتو ئي اوچتو، مري وڃڻ ۽ انهن جو جنازو وڳڙ ۾ يا مقام ۾ موڪلڻ لاءِ ٻئي ۾ پهچي وڃي ٿو.

چهون

۱- اردو ۾ جامن چوندا آهن، اهو ميوو، جيڪو پنهنجي ملڪ ۾ عام جام آهي هن بيماريءَ لاءِ تمام مفيد آهي، ميوي جي موسم هجي ته اهو عام جام کائيندا وڃو ميوي جو ميوو ۽ دوا ٻئي ٿو آهي. ميوي جي موسم نه هجي ته ان جو رس ٻاهر بت ناهي رکو ۽ جنهن وقت اهو به نه ملي سگهندو. جي بالڪل بيوس هجو هت نه اچي سگهي ته انهن جا ٽانڊا چوتاوٽ جا ٽڪرا ڪري پاڻي ۾ پسائي رکو ۽ اهو پاڻي پنهنجي پيٽ جي ڪم آڻيو. هن جا ٽانڊا يعني ٻج سڪائي رکو ۽ اهو به دوائن ۾ گهڻو ڪم اچي ٿو.

۲- فولاد جو ڪشتو ته گهڻن ٻوٽين ۾ تيار ٿئي ٿو. ڪنوار ٻوٽي ۾، ڪڙونئي ڪام، ليمن جي رس ۾ ڏاڙهن جي رس ۾. جنهن ٻوٽي ۾ ماربو ته ڪشتي ۾ انهي جو اثر ظاهر ٿئي ٿو.

۳- انهي قاعدي موجب چهون ۾ ماريل خصوصاً ذيابيطس لاءِ مفيد ثابت ٿئي ٿو.

۴- فولاد جو برادو ڪري چيني جي پيالي ۾ وجهو ۽ مٿان چهون جو پاڻي آڻي ايترو وجهو جنهن ۾ فولاد ٻڏي وڃي پوءِ ململ جي ڪپڙي مٿان ٻڌي اس ۾ رکي ڇڏ روز ٻه ڀيرا ڪاٺي سان گهمائيو اهو پاڻي سڪي وڃي پوءِ ٻيو وجهو، ورري ٽيون چوٿون پاڻي وجهو انهن ڏهن ڏينهن کان پوءِ آڳ وجهي فولاد ۾ ٽوسندو ته فولاد گهري مکڻ جهڙو نرم ٿي ويو هوندو، پوءِ سڪائي پيهين رکو يا ٿي ۾ وجهي باه ڏيو. ڪشتو تيار آهي. موافق حاجت جي مقدار ڪب ڪري ڪم آڻيو. بالڪل سولو ۽ صحيح ڪشتو آهي. خام استعمال ڪرڻ يا باه ۾ پچائي رکڻ اوهان جي مرضي تي موقوف آهي. ٻنهي طرح سان مفيد آهي ۽ بالڪل بي ضرر چيز آهي.

ڪشتن ڪرڻ جو مطلب

۱- "فلزات" يعني سخت ڌاتون جهڙيون سون، چاندي، فولاد ۽ ٽامون، انسان جو معدو انهن کي هضم ڪري نٿو سگهي نه جگر ۾ تحليل ٿئي ٿو ته تنهن ڪري هنگي ماري خاڪ ڪبو آهي، پوءِ انسان جي پيٽ ۾ حل ٿي ويندو آهي ۽ خون ۾ شامل ٿي پنهنجو اثر ظاهر ڪندو آهي. تنهن ڪري ڪشتو فولاد جو امتحان ڏيڻ هجي ته صاف پاڻي ڪانچ جي گلاس ۾ وجهي ان تي ڇڪجي

فولاد جي ڪشتي جي وجهي ڏسو - جيڪڏهن پاڻي تي تري، يا پاڻي ۾ حل ٿي وڃي، سو ته نيڪ آهي قابل استعمال آهي - جيڪڏهن تري ۾ ويهي ٿو ته ڪچو آهي -

ٻ ٽامي جو ڪشتو ترش ڏهي ۾ وجهي ڏهه ساعت رکو - جيڪڏهن ڏهي جو رنگ ساوو ٿي ويو ته ڪچو آهي، بالڪل استعمال نه ڪريو جو سخت زهر آهي ۽ جيڪڏهن ساوو رنگ نه ڪيائين ته قابل استعمال آهي -

سينکيو، شنگرف ۽ پاري جو ڪشتو باهه تي ڇڏي وجهي ڏسو جي دونهون ڪيائين ته ڪچو آهي جي دونهون نه ڪيائين ته تيار آهي -

سون ۽ چاندي کي ڪناري ۾ وجهي چرخ ڏيو (پگهاريو) ۽ ماءالحيات[1] وجهي تپايو جي اصل سون هوندو ته ورق جيئرو ٿي سون نڪرندو نه ته نه -

قولنج، درد گرده ۽ پيشاب بند ٿيڻ جو علاج

ايرنڊي جو تيل ٻه تولا يا چار پنج تولا موافق حال جي ڪوسي گرم کير پاءُ کن ۾ ملائي ان ۾ ٻه ٽي قطرا امرت ڌارا (دوا) وجهي پياريو، ٻن ٽن ڪلاڪن کان پوءِ اسهال شروع ٿيندا ۽ دستن کان پوءِ يڪدم آرام ٿيندو - پوءِ حڪيم جي مشوري مطابق ڪو مستقل علاج ڪجي ته بيماري وري نه ٿئي -

جريان، احتلام، رقت مني جو علاج

ٻٻر جا ڪچا ڪچا پن اڃا سخت ٿيا نه هجن، پٽي رکي، ڇانو ۾ سڪائي پوءِ ڪٽي. گهه ۾ چرب ڪري ٿوري هموزن مصري ملائي رکو ۽ هڪ تولو ڦڪي روز کير سان کائيندا اچو -

ٻيو هن کان زياده مفيد هي آهي ته ٻڙ جو ڏڌ جنهن کي ڙهاڳو ڪچ ڪيو. ته هن بادام جيتري ڦوٽو ٿيون مکيون ٻين هنجون ٻڙي (ڪڻ سان ٻڃجن نچاڙو سان) سي ڇانو ۾ سڪائي رکي پوءِ ڪٽي هموزن مصري ۾ ملائي کير سان يا پاڻي سان هر روز صبح ۽ شام ڦڪي ڪري -

زهير، پيچش، سوري ۽ دستن لاءِ علاج

ٻلٽيون، يعني ڪاري نمڪ هڙيڙ دني گهه ۾ ڀڃي رکو ۽ هموزن انجي سونف دانگي ٿي ڀنيجي رکو جيئن سڪي ته وڃن پوءِ ٻنهي کي ڪوٽي ڪري پاڻ ۾ ملائي رکو ته هن ۾ ڪنڊ يا مصري ڪلين ملائي چڱو پوش دوا تيار آهي تنهن مان تولو کن کير سان يا پاڻي سان ڦڪي چڱو ٻي ڦڪي شام جو ورتي ٿين ڦڪي رات جو سمهڻ مهل اميد آهي ته پيٽ جي ۽ آنڊن جي هر قسم تڪليف لهي ويندي -

---

[1] گهه، ماکي ۽ سهاڳي ٽنهي کي ماءالحيات چوندا آهن - ١٢

— ٻيو نسخو حب شنگرف جو هر قسم دستن جي بند ڪرڻ لاءِ مجرب آهي ۽ فوراً فائدو ڪري ٿو
نسخو:- آفيم خالص چار ماسا- شنگرف ٽي ماسا- سهاڳو چار ماسا- مصطڪي رومي
چار ماسا- سڀ دوائون چڱي طرح ڪري سنهيون پيهي ماکي ۾ يا ليمن جي پاڻي سان يا خالي
پاڻي سان ڳوهي حب چڻي جيترا ٺاهي رکو ۽ فقط هڪ کارائجو- ٻيو حب شام جو اميد آهي ته هڪ
يا ٻه حب کائڻ سان يڪدم دست سوري ۽ رت اچڻ بند ٿي ويندو- مگر هي قاعدو ياد رکو ته
پيٽ ۾ سُدا يعني خشڪ گوڙ هاڳنيا هجن ته اهڙا سخت قابض شيءِ نه ڏجو اول ارنڊي
سان يا ٻئي ڪنهن جلاب سان پيٽ صاف ڪري پوءِ قابض دوا ڏجو- اڳي ئي قبضي ۾ آنڊين جي خشڪي
آهي ته وري اهڙين مٿان قابض شيءِ ڏيندؤ ته مريض هلاڪ ٿيندو-

— آئون اهڙا نسخا لکندو ٿي نه آهيان مگر هي اهڙو فائدي وارو مجرب نسخو آهي جو ضرورت جي وقت
يڪدم فائدو ڏيکاريندو آهي ۽ عين مايوسي ۾ آرام ڏيندو آهي-

نقل:- مثنوي شريف ۾ نقل آندو آهي ته هڪڙي دفعي حضرت موسيٰ پيغمبر عليه السلام کي ڏاڍ
۾ سور پيدا ٿيو- حڪيمن جيڪو به علاج ڪيو، هي دوا ڪئي- پاڻ چيائين آئون علاج نه ڪندس
خدا تعاليٰ ورڪو آهي، دعا ٻه اهو ڏيندو ته سور ڏينهون ڏينهن زياده ٿيندو رهيو تان جو تمام عاجز
ٿيو- الله تعاليٰ جي طرفان حڪم ٿيو ته يا موسيٰ تون پائين ٿو ته آئون پنهنجي توڪل سان خدا تعاليٰ
جون خلقيل حڪمتون ۽ دوائون باطل ڪريان- انهن دوائن ۾ فائدا به مون خلقيا آهن- تون دوا ڪر
ته فائدو ٿئي- آخر دوا کيائين ۽ انهي مان فائدو ٿيس-

قبضي

— حڪيمن جي اتفاق سان قبضي انيڪ بيمارين جي جڙ آهي ته هنڪري ان تي نالو ام الامراض
رکيو اٿن يعني بيمارين جي ماءُ- قبضي هوندي ته اشتها بند، هاضمو خراب- اڳيون طعام نيا پيٽ
۾ ڪنو ٿيو پيو هوندو ته پيو طعام کٽان ڏند و ڪتي جاءِ وٺندو- تنهن ڪري خراب گيس پيو جڙندو
ته دل به خراب دماغ به خراب رهندو- دل تي دٻاءُ ۽ دل جو ڌڙڪو پيو ٿيندو- دماغ ڪمزور
خيالات پريشان ۽ اکين تي اونداهي پيو ايندو-

— هن بيماري کي ڪا قدري حرڪت نه سمجهو هميشه اهو خيال رکندا اچو ۽ اڄ ڪلهه هي بيماري
عام جام آهي ڪو ورلو ماڻهو هوندو جو هن کان آزاد هوندو- تنهنجو سبب هي آهي جو اڄ ڪلهه

اسانجو کاڌو پيتو، سڀ ملاوٽ سان آهي. اصل خالص طعام ۽ غذا ملي نٿي. اڄوڪي کاڌن ٿا ٿين
۾ اڄ محبت جهڙو گڏيل آهي. گهڻن مرچن ۽ اڌ وگابر وغيره، گهڻيون سرون ٻيڻيل آهن. ڏاڍ
۽ ٻلاجيڊي ۾ گهڻن جي لاءِ گڏيل آهي پوءِ اسانجي تند رستي جو ڪهڙو حال رهندو.

قبضي جي علاج واسطي اوهين حڪيمن وٽ نه وڃو، جو ته حڪيم اوهانکي قبضي لاءِ ڀاڄي جاءِ جا جلاب ٿا ڏيندا يا ڪي کائي ۽ هر پڙ نڪي ٿا ڏيندا، جنهن مان اوهانجي آنڊن ۾ اڃان ياده خشڪي پيدا ٿيندي ۽ ڊبل قبضي ٿيندي بلڪ قبضي جو علاج اوهين پاڻ پنهنجو ڪريو جنهن سان بدن ۾ ڪوبه نقصان صالح به پيدا ٿيندو، آنڊن مان به خشڪي لهي ويندي.

ڀاڄيون تر ڪاريون مثلاً، ڪدو، توري، پالڪ ۽ گوگڙ واهي سڀ قبض ڪشا آهن، انهن شين مان ٻوڙ رڌي کائو. ڪچو گوشت ٻي انهن سان شامل ڪري رڌيو.

۽ ميوه جات سڀ قبض ڪشا آهن. انب، انگور، انجير، زردالون وغيره سڀ قبض ڪشا آهن. اگر تازه ميوه جي موسم نه هجي ته اهي خشڪ ڪيل خراساني ميوا مثلاً، انجير، زردالون انگور رات جو پاڻي ۾ پسائي رکو ۽ صبح جو انهن جو استعمال ڪريو. پيٽ ڀري کائو. رڳو خالي پاڻي کائڻ پيڻ سان به قبض ڪشائي ٿئي ٿي.

بعضي پاڻي ڪم مقدار ۾ پيڻ ڪري به قبضي ٿئي ٿي تنهنجو علاج هي آهي ته صبح جو هر روز هڪ گلاس پاڻي پيڻ جي عادت ڪريو ته قبضي لهي ويندي. تڏهن ته آئون چوان ٿو ته قبضي جي علاج لاءِ حڪيمن وٽ نه وڃو پنهنجو علاج پاڻ ڪريو.

يرقان يا ڪهل ٻڌن ۾ ٿورڙي واسطي

سالٽ جي مرڪب دوا معجون به ۽ معمول آهي. سالٽ اڃو هڪ پاءُ. فيوي ايٽ ڪولين چرها اڌ سير کن پاڻي ۾ وجهي، چمچ يا ڪانڻي سان هلائيو ته گرمي وڃي پوءِ تيزاب گندڪ جو يعني ايسڊ سلفورڪ جا ٢ قطرا آهڪ هڪ ننڍي وچلي جو چمچو ٻٽ وجهي هلائيو ۽ بوتل ۾ وجهي بوتل پاڻي سان ڀري رکو تنهن مان اڌ اڍائي تولا تڪ صبح جو نيرن کان پوءِ ۽ ٻي شام جو پنجين ڇهين بجي پياريو. دوا ڪجهه کٽو نه ملائيو. انهي دوا پيڻ کان پوءِ وات جي ذائقي لاءِ ڪجهه کٽي ٻاٻي شئي ٻليهات ۾ وجهو. هن دوا سان بدني دست ڪاري رنگ ڪارو ٿيندا.

بلڊ پريشر يعني ضغطة الدم

— هي بيماري، جا اڄ ڪلهه عام آهي. حقيقت ۾ آهي ته خون جو قوام بدن ۾ گهاٽو ٿئي ٿو ۽ بدن جي سنهين رڳن ۾ برابر جاري نه ٿو ٿئي. تنهن ڪري اعضاءِ رئيسه ۾ مس وسيع حالت طبعي بگڙجي ٿي وڃي ۽ سيني عضون ۾ نقص اچي وڃي ٿو. انهيءَ بيماريءَ ۾ تڪليفون انهي مان پيدا ٿين ٿيون

— تنهنجو علاج به اهڙين پاڻ سمجهي سگهو ٿا. مصفيات خون سان ۽ ٿڌن ۽ مخلطات خون (مثلاً ڳئون گوشت، مڇي، پلاءُ وغيره کان بچڻ) کان پرهيز ڪرڻ سان. شربت عناب، شربت گاوزبان، ماء الجبن ۽ ٽانڪ ميون جو رس، مثلاً نارنگيون، ڏاڙهون ۽ صوف جو رس استعمال ڪجي ۽ غذا ۾ ڀاڄيون استعمال ڪجن. گوشت ڏاڍو گهٽ استعمال ڪجي. عرقيات مصفي خون جا جن جا نسخا طبي رسالن ۾ مذڪور آهن. مثلاً عرق شاهتره، پوست نيم، جاهي عنبات مفيد ثابت ٿيندا. مطلب ته جيڪي دوائون مصفي خون آهن سي سڀ هن مرض ۾ نافع آهن.

تيلن ڪڍڻ جي ترتيب

— والجيني جو تيل، لونگن جو تيل، جعفر جو تيل ۽ پيا تيل. اهي تيل سڀ ولائتي ٺهيل اچن ٿا ۽ پنسارين کان ملن ٿا، مگر اهڙين پاڻ به ٿوري خرچ سان گهر ۾ ناهي سگهو ٿا.

— جنهن شيءِ جو تيل ناهڻو هجي اها ڏري ڪري ٻيڻي ٽيڻي پاڻيءَ ۾ رات ڏينهن پسائي رکو پوءِ ڪاڙهي ڪاڙهي باقي اڌ پاڻي رهي ته نيوتري اهو پاڻي دوا جو ڪڍو ۽ جيترو پاڻي ڪڍيل نڪري ان ۾ ترن جو تيل ملائي وري ڪاڙهيو. جڏهن پاڻي سڙي باقي تيل رهي اهو تيل شيشي ۾ لاهي رکو ۽ ڪم آڻيو.

— اڃا به سولي ترتيب هي آهي ته اها دوا جنهنجو تيل مطلوب هجي ڪٽي ڇاڻي مٺي تيل سان ملائي اهڙي مالش انهي عضوي تي ڪرايو. مثلاً تنگ ۾ يا پاپا نهن ۾ سور هجي ته ان تي مالش ڪريو.

تمت

پورو ٿيو حصو علم طب جو تاريخ ٦ صفر المظفر ١٣٩٥ھ ڏينهن آچر مطابق ١٨ فيبروري ١٩٧٥ع

ڪتبه احقر العباد نور احمد عفا عنه الصمد دسمر ونسبا

نقشبندي مشرباً، حال مقيم ڪراچي مڪان نمبر ٣٣ گارڊن ويسٽ ڪراچي ٣

حضرت صاحبجن جي اولاد جو مختصر احوال

حضرت صاحبجن کي ٽي شاديون ٿيون هيون - هڪ حضرت قبله خواجه عبدالقدوس ، المعروف به حضرت شڪرين جان قدس سره جي نياڻي سان - هي حضرت وڏي ڪماليت ۽ ولايت جو صاحب ٿي گذريو آهي تنهن جو ڪثرت ۽ گهڻي خرچ ... تنهن حضرت جو حضرت صاحبجن سان نماز سرهندي سان شادي ٿي آهي - حضرت قيوم جهان خواجه صفي الله قدس سره جي اولاد مان آهي ، هن گهر مان کين ٻه صاحبزادا ٿيا - هڪ حضرت صاحبزاده غلام صديق جان ٻيو صاحبزاده حضرت آغا غلام علي جان مد ظله العالي سجاده نشين درگاهه شريف تنهن وسائيند اد

ٻي شادي حضرت قبله خواجه ضياء احمد قدس سره ملير واري جي نياڻي سان ڪيائون - هي حضرت ملير جي مجددين سرهندين حضرات جو مورث اعليٰ آهي - پنهنجي وقت جو وڏو ڪامل ، فياض هو - هن گهر مان کين ٻه صاحبزادا ٿيا - هڪ حضرت صاحبزاده غلام نبي جان مرحوم ، ٻيو حضرت صاحبزاده محمد سعيد جان مد ظله

ٽين شادي پڇاڙيءَ عمر مبارڪ ۾ جيڪب آباد مان حضرت شاه صاحب عنايت الله مرحوم جي نياڻي سان ڪيائون - ان حويلي مان کين اولاد فقط هڪ صاحبزادي ڄائي جن ، ڇهن مهينن جي عمر ۾ وفات ڪيائين - حضرت صاحبجن کي ان ننڍڙي معصوم جي وفات جو وڏو ڏک ٿيو - پهرين ٻن حويلين وارا پاڪ سندن حياتي مبارڪ ۾ وفات ڪري ويا - هن پوئين حويلي وارا پاڪ ، صبر ، عفو ۽ رضا بقضاء الهي سان زندگي جا ڏينهن گذاريندا رهيا آهن ، جي پويان ڏهه سال سندن رفيق حيات رهيا -

(١) حضرت صاحبزاده غلام صديق جان پهرين وڏي فرزند ننڍڙين سالن جي عمر ۾ وفات ڪئي - هي صاحبزاده سهڻي صورت ۽ سهڻين عادتن جو جوان هو - حضرت صاحبجن کي سندس وفات تي ڏاڍو صدمو پهتو ، اهڙو تفصيل پاڻ مونس المخلصين ۾ بيان فرمايو اٿن -

(٢) حضرت قبله آغا غلام علي جان مد ظله جي ولادت ٿي سيئين ادم ٢١ ربيع الاول ١٣٢٥ھ ۾ ٿي - حضرت صاحبجن ، مونس المخلصين ۾ لکيو آهي ته "هي صاحبزادو اٺين تاريخ کان وٺي سليم الطبع ۽ ضعيف المزاج آهي" عربي تعليم ، مٿيان ن ۾ حضرت مولانا مولوي لعل محمد صاحب متعلوي رحمة الله تعالىٰ عليه وٽ ڪجهه ورتائون ٻيو گهڻو ۾ مولوي صاحب محمد حسين مرحوم جي مدرسه ۾ به تعليم ورتائون - عارضه ضعف دماغ سبب مجبوراً فارغ التحصيل ٿيڻ کان اڳي تنهن ساڻيندي ڇڏي ويا - کين هڪ صاحبزاده عبدالصمد جان آهي -

حضرت صاحبزاده عبدالحميد جان مد ظله جي ولادت پهرين ذي الحج ١٣٦٢ھ ۾ ٿي - هي صاحبزاده بفضله تعالىٰ هن وقت صاحب اولاد آهي - کين ٣ صاحبزادا آهن - فيض محمد جان ، فضل احمد جان ۽ نثار احمد جان سڀ هو ٻچا - حضرت صاحبزاده فيض محمد جان عرف عبدالوحيد جان جي ولادت ٥ شعبان المعظم ١٣٨٣ھ

مطابق ١٩٦٣ع ۾ ٿي. صاحبزاده فضل احمد جان جي ولادت ١٢ جمادي الثانيه ١٣٨٥ھ مطابق ١٩٦٥ع ۾ ٿي. صاحبزاده
نثار احمد جان جي ولادت ١٥ شوال المكرم ١٣٨٦ھ مطابق ١٩٦٦ع ۾ ٿي.

(٣) حضرت صاحبزاده مولانا مولوي غلام نبي جان مرحوم جي ولادت ملير ۾ ٢٣ ربيع الاول ١٣٣٢ھ ۾ ٿي. مدرسه امينائي تعلقه دادو ۾ حضرت سيدي استاذي امير محمد شاه رحمة الله عليه وٽان فارغ التحصيل ٿيا. الله تعالى کين علمي ملڪو سنوڙ ڏنو هو. ڪجهه وقت ٽنڊي سائينداد ۾ تدريس ۽ تعليم ۾ مشغول رهيا. فراخ دلي، فياض طبع ۽ مهمان نوازي جي خوبين سان پنهنجي هم عصر صاحبزادن کان ممتاز هوا. پاڻ ٻه شاديون ڪيون ٽن هڪ حضرت خواجه فتح علي جان رحمة الله عليه مٽياري واري جي نياڻي سان. ٻي حضرت صاحبزاده غلام مصطفى جان مرحوم ملير واري جي نياڻي سان. پهرين گهر مان سندن صاحبزاده ولي محمد جان هن وقت ١٨ سالن جو آهي ٻي گهر مان صاحبزاده دوست محمد جان هن وقت تقريبا ١٥ سالن جو آهي. حضرت صاحبزاده مولوي غلام نبي جان مرحوم ٦ رمضان المبارڪ ١٣٩٢ھ تي اچي وفات ڪيائون. مزار شريف درگاه مقبره شريف ۾ حضرت اعلى جي مسند جي پيرانگهي آهي.

(٤) حضرت آغا محمد سعيد جان مدظله جي ولادت عيد الفطر جي ڏينهن ١٣٤٣ھ ٽنڊي سائينداد ۾ ٿي. حضرت صاحبن مونس المخلصين ۾ لکيو آهي ته (لفظ) عيد جي مٺائي ٽن ڏينهن کان سڀني جي وڏن سان سندس نالو محمد سعيد رکيو ويو. حضرت صاحبن هن صاحبزاده جي ذهن جي تعريف فرمائيندا هوا. مدرسه امينائي ۾ علم عربي تعليم ورتائون. تفسير جلالين، مشكوة الشريف ۽ شرح ملا جامي تائين تعليم حاصل ڪيائون. کين ٦ صاحبزاده آهن، خالد جان، محمد مسعود جان، سجاد احمد جان، رشيد احمد جان، اشفاق احمد جان ۽ سعد الله جان. حضرت صاحبزاده خالد جان هن وقت تقريبا ٢٢ سالن جو آهي، صاحبزاده محمد مسعود جان تقريبا ٢٠ سالن جو آهي. صاحبزاده سجاد احمد جان تقريبا ١٥ سالن جو آهي. صاحبزاده رشيد احمد جان تقريبا ١٢ سالن جو آهي. صاحبزاده اشفاق احمد جان تقريبا ٧ سالن جو آهي. صاحبزاده سعد الله جان تقريبا ٥ سالن جو آهي. اَللّٰهُمَّ اَصْلِحْ حَالَهُمْ وَمَآلَهُمْ وَاجْعَلْهُمْ مِنَ الصَّالِحِيْنَ آمين

پورو ٿيو پيش لفظ

بقلم احقر نور احمد عفي عنه، خادم درگاه شريف ٽنڊو سائينداد، سومرو
نسبا نقشبندي مشربا، تاريخ ١٥ صفر المظفر ١٣٩٥ھ روز خميس مطابق ٢٧ فبروري ١٩٧٥ع
حال رهندڙ ڪراچي مڪان ٤٣ گارڊن ويسٽ ڪراچي

حضرت صاحب جن جا پسنديده ڪي مفيد نسخا

(١) هي نسخو سنڌين الڳ جي لاءِ پير صاحب مشير عالم توڪلي جو مجرب آهي ۽ پير صاحب جي چوڻ موجب شرطيه علاج آهي ڪڪر وند ڏهه تولا - شلڳم ٥ تولا - زعفران اصلي ٣ ماسا، ڪٽي ڇاڻي چڻن جيڏيون گوريون ٺاهجن جيڪڏهن مريض جي طبيعت گرم هجي ته پوءِ زعفران نه ملائجي - جيڪڏهن ستيون گوريون هيٺين حب قبض ڪشا سان استعمال ڪجن ته وڌيڪ فائدو پهچائينديون - "حب قبض ڪشا" ايريو سڪو - سهاڳو - جائفل خراساني جيڪڻ سنڍي - آس گند ناگوري - نوشادر ٺيڪري - پپريون هموزن گوريون ٺاهجن عرق گلاب يا ڏوڏ جي عرق سان استعمال ڪجن ته معين ثابت ٿين ---- (٣) "حب حمل": - مشڪ اصلي - افيون هڪ هڪ رتي - جهڙ هڪ دانو زعفران هڪ ماسو پنگ جاپن ٢ تا ٣ ماسا - پراڻو گڙ ساڍا پنج ماسا سونا پاريون ٣ دانا لونگ ٤ عدد ڪٽي ڇاڻي جاڳ ۽ پيهي جيترا حب ٻڌجن - ماهواري جي غسل کان پوءِ کائڻ شروع ڪجن - چوٿين ڏينهن صحبت ڪجي اهڙي طرح ڪجهه مهينا ان ايراني عمل ڪجي - پير صاحب توڪلي جي چوڻ موجب قرابادين دار ونسخو معجون حافظ الجنين بر مجرب آهي ---- (٤) "سفوف مانع حيض" گيرو ٥ تولا - سڳڙ هڪ تولا ڪٽي ڇاڻي رکجي ٦ ماسا صبح جو - ست ڏينهن پاڻي سان ڏجي انهن ۾ ڪو نقصان ڪونهي ۽ تمام مفيد دوا آهي

(٥) جنهن عورت کي صحبت جي حالت ۾ سور ٿيندو هجي يا حيض جي وقت سور ٿيندو هجي يا ٻار ڄڻڻ بعد گهڻو سور ٿيندو هجي - انهن حالتن ۾ هيٺين دوا ڏيڻ سان پهرين ڏينهن نه ته ٻئي ڏينهن آرام اچي ويندو - ريوند خطائي سنڍي پيهين هموزن ڪنب ڪيئين انهي ملائجي ۽ ٦ ماسا روز اڌ ڏجي - جيڪڏهن حيض ۾ سور ٿيندو هجي ته حيض شروع ٿيڻ کان ٻه ڏينهن اڳ ڏجي ته ۽ سور نه ٿيندو ۽ آئنده آرام رهندو -

(٦) **نسخو مانع اسقاط حمل**: - چوٿائي هڪ پاءُ وڻ اڪ جي ڪيوڙي پسائي رکجي ٻئي ڏينهن ڪڍائجي پوءِ عرق گلاب ۾ کرل ڪجي ۽ سڄا موتي هڪ ماسو سڀ سڪي ٣ ماسا - انهن سڀني کي چڱي طرح کرل ڪري رکجي ان سفوف مان ٻار ڄمڻ تائين روزانه چار رتيون طبيعت جي برداشت موافق ونندي رهي

(٧) **حب اڪسير نسوان مجرب بخاص**: - انجير ولائتي - آڪ - ايريو سڪو - سنڍي - نمڪ اندراني - نمڪ لوڻ - نمڪ سرخ - نمڪ لاهوري - نمڪ سانڀر - ڪاڪ ديسي - ونجاڻ - جائفل خراساني - ڪل هريڙ زردي - افيون ٻهيڙن جي کل - ڪارا مرچ - پپريون - سمند ڦيڻ - نرهي - ونڦ هر هڪ هڪ تولو - سرڪو قندي اڌ سير -

ٺاهڻ جي ترڪيب: - پهريائين انجير ۽ آڪ کي سرڪي ۾ پاڻ پهچائجي - پوءِ ٽي ڏينهن تائين ڪنهن ٿانو ۾ چڱي طرح گهوٽجي جنهن تمام سنهيون ٿي وڃن پوءِ ٻاهر ڪڍي رکجي - جيڪڏهن هڪ هفتو انجير ۽ آڪ کي سرڪي ۾ رکجي ته زياده بهتر آهي - پوءِ ان ۾ باقي دوائون ڇاڻي ملائي ايترو ته گهوٽجي جو هڪ ٿي وڃن پوءِ چڻن جيڏيون گوريون ٺاهي رکجن

ترڪيب استعمال: - هيٺين بيمارين لاءِ استعمال ڪيون وڃن - حيض جي بندش ۾ بي قاعدگي ۾ ٿورائين وچيله
جو سور - دائمي قبضيت - اشتها جي گهٽتائي - سنڌن جو سور - هڪ حب صبح جو ۽ هڪ حب شام جو پاڻي سان ڏجن ٽن هفتن
تائين انهن گولين جو برابر استعمال ڪرڻ ڪري رحم جي بيمارين کان صحت ٿيندي ۽ حمل جي استقرار پيدا ٿيندي
حيض جي بندش نه رهندي - دائي جي ذريعي جيڪڏهن رحم ۾ سوڄ معلوم ٿئي ته پوءِ مرهم داخلي استعمال ڪجي

(٨) ڄرِياڻ لاءِ مجرب خاص "عجيب الاثر": - ڪتيلو ڏيڍ تولو ايتري قدر سنهو ڪجي جو ڪڪ جي داڻي جيترو
ٿي وڃي انهي کان ڏهه سنهو نه ٿئي کير جي لسي ۾ شام ٺار ۾ رکي صبح جو اٺن ٣ ماسا کڻي استعمال ڪجي - جيڪڏهن بک
گهٽ نه ٿئي ته شام جو به ايتري قدر - چاليهه ڏينهن استعمال ڪجي اهي استعمال سان ڄرياڻ، دائمي قبض ۽
پيشاب جو ساڙ دور ڪري ڇڏيندو - نهايت مفيد ۽ مجرب آهي -

(٩) گردن جي سور لاءِ خاص مجرب: - مني ڪاري چليل اڌ ڪنجي - اليچي اڌ ڪنجي - هرڙ هڪ هڪ تولو
انهن اٺ اڻ گلاس جي پاڻي ۾ ڪاڙهي ٽي ڀيرا لوڻ ملائي ٿڌو ڪري يا نيم گرم طبيعت موافق صبح ۽ شام جو پيارجي گردي جو
سور اڳي پيٽ کان پوءِ هڪ هفتي ۾ ختم ٿي ويندو - جيڪڏهن پٿري هوندي ته ڪجهه ڏينهن برابر پيارجي - هي
ڪاڙهو پٿري جي سور، نهائڻ جو سور ۽ مٿاهون ٻيڙي ڏينهن جيڪو سور ٿئي تو ان لاءِ مفيد آهي جنهن اثر ڏيکاريو
تو - سيارءِ جي موسم ۾ جيڪا بخشي ڪنگڻ ٿئي ان لاءِ پاڻ ۽ ٻي طرح مفيد آهي پر گردي جي سور لاءِ خصوصاً آهي ۽ گهڻن سالن کان ڏٺو ويو آهي

(١٠) معجون چوب چيني: - "حاجي صديق سوناري سکر واري جي بياض تان ورتل" - هي معجون جسم کي سخت
ڪري ٿي ۽ بدن کي طاقت ڏئي ٿي ۽ مقوي باهه به آهي - چوب چيني هڪ پاءُ - مغز بادام شيرين هڪ پاءُ - آنگهڻ ٥ تولا
ڇهارا هڪ پاءُ - موصلي سفيد ٥ تولا - موصلي ڪاري ٥ تولا - بهمن سفيد ٥ تولا - تخم مصري ٥ تولا - ٽيڙا پتا
اڪرڪرو، ستاورو، تال مکڻا نو - هر هڪ ٥، ٥ تولا - ڏاڙهن جو مغز هڪ پاءُ - ننڍي اڦوتا اڍائي تولا - کانهه اڍائي تولا
مصري هڪ سير - ماکي اڌ سير - کنڊ اڌ سير - پهرين ٽڪ کي اڌ سير کير ۾ ڀڃائي رکجي ۽ پوءِ ڇاڻيو خشڪ ڪجي
۽ سنهو پيهي پوءِ ڀڃائي گيهه ۾ پنجي تانجو سرخ ٿي وڃي، پوءِ سڀ دوائون کڻي ڇاڻي گڏ ڪري، مصري کي
ماکي ۾ چاشني ڪري ان ۾ مٿيون دوائون گڏ ڪري ڪڪ جا لوڙ ٺاهي ملائي معجون ٺاهي رکجي ڊوز اڍائي تولن کان اڌ پاءُ تائين -

(١١) ترڪام ۽ ليس لاءِ: - تنهه جي گل هڪ پاءُ - سرهن جو تيل هڪ پاءُ - تنهه جا گل کي تيل ۾ وجهي تيل جي
شيشي جو منهن چڱي طرح بند ڪري اُس ۾ چاليهه ڏينهن ڏبائي رکجي پوءِ نڪ ۾ ناس وجهجي

(١٢) پٿري جي سور لاءِ جنهن ۾ ڊاڪٽر آپريشن چوندا آهن، سواءِ آپريشن جي نڪري ويندو
ايلوو سچو هڪ تولو - سهاڳو ڪچو هڪ تولو - نوشادر ٺيڪري هڪ تولو - ڪارا مرچ هڪ تولو - افسنتين هڪ
تولو - آفيم ڏيڍ ماسو - ڪٽي ڇاڻي رکجي - ٻن رتين کان ٽن رتين تائين، صبح ۽ شام، ونڦ جي عرق سان ڏجي -

هڪ نئين خوشخبري

علم دوست حضرات جي خدمت ۾ عموماً ۽ دين جي محبت رکندڙ ياڙن جي خدمت ۾ خصوصاً عرض آهي ته، حضرت امام رباني مجدد الف ثاني قدس سره الاقدس جي حالات ۾ ڪتاب "الانوار الاحمديه في حالات المشائخ النقشبنديه" حصو پهريون سنڌي ۾ ڇپجي ريو آهي. جنهن ۾ حضرت امام رباني مجدد الف ثاني رحمة الله عليه جي ڪارنامي جو تفصيل نهايت محبت ۽ شوق سان بيان ٿيل آهي. نقشبندي طريقه جي فضيلت ۽ فائدن جو بيان ۽ ڪي عجيب مسئلا ذڪر ٿيل آهن. سائيز ٢٠ x ٣٠ ، ٢٥ سطر ، ١٦ ، ٤٢٤ صفحن جو ڪتاب آهي. ڪاغذ عمدو ۽ ٽائيٽل بهترين آهي. قيمت ١٢ رپيا آهي. تاجرانه نرخ ٩ رپيا آهي. ٽپال جو خرچ ڪتاب موڪليندڙ جي ذمه تي ٿيندو. ان کانسواءِ، حضرت صاحب قبله شاه آغا سرهندي مجددي قدس سره جي تصنيفات ننڍن رسالن جي صورت ۾ ڇپي آهي.

مخزن العلوم، حصو علم ادب جو. ادبي فائدن ۽ رسم الخط جي غلطين ۽ غلط لفظن جي استعمال بابت تنبيه لکيل آهي. سائيز ٢٠ x ٣٠، ١٦ صفحا، قيمت ٥٠ -.

مخزن العلوم، حصو علم قرأت جو. جنهن ۾ قرأت جا قاعدا قانون لکيل آهن، مسئله ضاد جو تحقيق وغيره، ١٦ صفحا، سائيز ٢٠ x ٣٠، قيمت ٥٠ -.

مخزن العلوم، حصو علم فقه جو، جنهن ۾ عام ۽ ڪي خاص مسئلا، مثلاً ٻڪرين جي ٻول جو مسئلو، ريل گاڏي ۾ نماز پڙهڻ جو مسئلو ۽ چنبا ڌسڻ جو مسئلو، آخر ظهر جو مسئلو وغيره لکيل آهن. سائيز ٢٠x٣٠، ٣٢ صفحا قيمت رپيو ١-٠٠

احسن الوسائل في تحقيق المسائل، جنهن ۾ مختلف مسئلن جا جواب لکيل آهن مثلاً تحقيق مسئله بدعت، تحقيق مسئله باغ فدڪ وغيره، سائيز ٢٠x٢٦، قيمت ١-٠٠

باقي مخزن العلوم جا حصا ۽ راحة القلوب جلد ڇپيا ويندا.

نور احمد سومرو بنگلو نمبر ١٦٣ گارڊن ويسٽ ڪراچي نمبر ٣